prelegeri de marxism-leninism

vasile popescu

cointeresare și conștiință

editura politică

VASILE PÂRVESCU

COINTERESARE ŞI CONŞTIINŢĂ

prelegeri de marxism-leninism

IN AJUTORUL CELOR CARE STUDIAZĂ POLITICA INTERNĂ ŞI EXTERNĂ A P.C.R.

Vasile Popescu

COINTERESARE ŞI CONŞTIINŢĂ

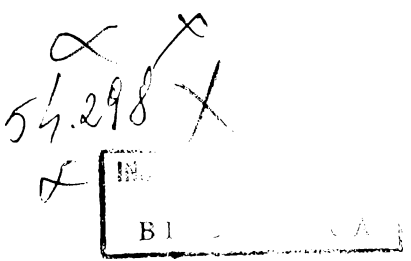

EDITURA POLITICĂ, BUCUREŞTI — 1972

„Noi considerăm și am considerat întotdeauna că menirea istorică a socialismului este nu numai de a elibera omul de asuprire și exploatare, de a asigura bunăstarea lui materială, ci de a făuri o civilizație spirituală superioară, care nu se poate realiza decît prin formarea unui om nou, cu o înaltă conștiință și pregătire culturală și profesională, cu un profil moral-politic înaintat".

NICOLAE CEAUȘESCU

De-a lungul istoriei sale milenare, omul a parcurs un drum sinuos, cu obstacole adesea aparent de neînvins, cu ocolișuri și parțiale reîntoarceri, cu bătălii frontale, jertfe, dar și cu împliniri mereu mai stimulative ; obstacolelor naturale — potrivniciei naturii și forțelor ei oarbe — li s-au adăugat, începînd cu scindarea societății în clase antagoniste, obstacole de ordin social — relații de opresiune și exploatare, stabilirea unor complicate forme de dependență între oameni etc. „Drumul spre înălțimi al umanității — potecă abruptă de munte“ nu constituie numai o simplă și banală expresie figurativă, ci modelează într-o formulă artistic-intuitivă trăsăturile și caracteristicile esențiale ale evoluției materiale și spirituale a umanității, ale ascendenței dominării naturii și forțelor sociale stihinice. Astfel, din epoca pietrei și pînă în epoca rachetelor cosmice și calculatoarelor electronice, de la comuna primitivă și pînă la orînduirea socialistă, omenirea a

fost angajată pe drumul cunoașterii și controlării acelor forțe străine care o dominau. Astăzi, sute de milioane de oameni se află în etapa trecerii de la capitalism la comunism, acea orînduire în care, după expresia lui Engels, „oamenii își vor făuri, pe deplin conștienți, propria lor istorie", în care „cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare efectele voite de ei " [1].

Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, proces deosebit de complex, care cere angajarea deplină și conștientă a întregului popor român impune, printre alte cerințe fundamentale, o analiză și reflexie teoretică asupra problemelor principale pe care le ridică practica socială în vederea acțiunii transformatoare. După cum sublinia secretarul general al partidului, știința socială, activitatea politico-ideologică, în general, își constituie adevărata lor arie problematică pe baza contactului viu, stimulator cu gîndirea și cunoașterea universală, cu realizările tuturor științelor, cu „experiența socială inepuizabilă și în continuă amplificare a societății omenești. Aceasta cere o receptivitate maximă față de tot ce este nou și progresist în lume, sintetizarea roadelor întregii cunoașteri, găsirea răspunsului la problemele pe care viața le ridică neîncetat în fața oamenilor, pe care le pune evoluția în perspectivă

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a IV-a, București, Editura politică, 1966, p. 286.

a societății." [2] În acest sens, analiza oricărui aspect al vieții sociale trebuie *să pornească de la experiența reală, practică, să țină seama de rezultatele teoretice deja obținute, să se încadreze pe linia dinamică a perspectivelor umane și sociale spre care tindem:* experiența trecutului, acțiunea prezentă și idealitatea perspectivei se reunesc într-o modalitate originală, constituind singurul instrument adecvat și eficace pentru transformarea conștientă a vieții sociale.

Una dintre problemele de cel mai mare interes teoretic și cu implicații fundamentale pentru practica construcției socialiste privește *gradul în care oamenii muncii participă,* conștient și afectiv, *la dezvoltarea economică, politică și spirituală* — prin muncă, activitate obștească, creație culturală etc. — *a noii orînduiri.* Toate măsurile de perfecționare a conducerii societății socialiste, luate mai ales în ultimii ani, vădesc — relevă tovarășul Nicolae Ceaușescu — „creșterea continuă a rolului activității conștiente de cunoaștere și de aplicare creatoare a legilor obiective ale făuririi noii orînduiri. Putem spune că cunoașterea acestor legi și, în general, stăpînirea științei conducerii, a folosirii legilor obiective constituie factori de prim ordin pentru înfăptuirea cu succes a sarcinilor trasate de Congresul al X-lea al

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate,* vol. 5, București, Editura politică, 1971, p. 935.

partidului“ [3]. Participarea conștientă la conducerea proceselor sociale constituie, așadar, *condiția realizării și accelerării* mersului nostru înainte spre culmile civilizației, bunăstării și culturii.

Concretizarea acestei cerințe, proprie etapei socialiste de dezvoltare istorică este, ea însăși, un proces complex în cadrul căruia elementele subiective și obiective, mijloacele instituționalizate și creația inovatoare a maselor se împletesc și se determină reciproc. Iată de ce analiza *determinantelor angajării umane conștiente,* a factorilor obiectivi și subiectivi care accelerează sau frînează, în condițiile socialismului, procesul deplinei participări a oamenilor la dezvoltarea istorică se impune ca o problemă de maximă importanță. Paginile următoare își propun, în cadrul viziunii metodologice generale de mai sus, să ofere o imagine globală a factorilor esențiali care determină acțiunea umană conștientă, particularizînd-o, cu deosebire, în diversele componente ale unui proces esențial pentru succesul activității noastre constructive : munca.

[3] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 6, București, Editura politică, 1972, p. 214

Capitolul I

DETERMINANTELE ANGAJĂRII UMANE CONȘTIENTE. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Realizarea progresului social și uman este funcție de participare activă a oamenilor, de gradul în care aceștia asigură legităților istorice un cîmp optim de desfășurare. Această teză generală trebuie, însă, amănunțită : ea nu are nici un sens sau, cel puțin, nici un sens precizat în afara analizei mecanismului intim al angajării umane, în general, și al angajării umane *conștiente*, în condițiile particulare ale orînduirii socialiste ; este necesară, deci, mai întîi, descrierea generală-introductivă a structurii complexe și contradictorii a determinantelor conduitei umane, a principalelor relații dintre ele, a teritoriului unde acestea acționează.

§ 1. CERINȚĂ SOCIALĂ — ÎNȚELEGERE ȘI ACCEPTARE — REALIZARE

Pe fiecare treaptă a dezvoltării sale istorice, individul a fost continuu condus și ghidat de necesitățile obiective, materiale și so-

ciale, ale epocii. În orînduirile anterioare socialismului, această continuă direcționare a conduitei umane se înfăptuiește în afara înțelegerii și conducerii ei conștiente. „Intrînd în relații unii cu alții în orice formațiune socială cît de cît complexă, și mai cu seamă în formațiunea socială capitalistă — arăta V. I. Lenin —, oamenii *nu sînt conștienți* de relațiile sociale care se stabilesc între ei, de legile potrivit cărora se dezvoltă aceste relații etc.“ [4]. Dar necesitatea istorică își croiește drumul prin noianul activităților aparent întîmplătoare, cerințele sociale obiective impunîndu-se și realizîndu-se *în ansamblul* activităţilor umane concrete. În acest sens, libertatea activității umane se constituie ca libertate pe care o permite, în general, cadrul social existent și nevoile acestuia : „de fiecare dată oamenii își cucereau libertatea *în măsura în care le-o dicta și le-o îngăduia* nu idealul lor despre om, ci ansamblul forțelor productive existente“ [5], — arătau, în *Ideologia germană,* Marx și Engels.

Activitatea practică, comportarea concretă a oamenilor se înscrie — pe ansamblul ei — și se realizează, așadar, funcție de legitățile sociale esențiale la un moment dat al istoriei. Acțiunea individuală și colectivă, acțiunea

[4] V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism,* în : V. I. Lenin, *Opere complete,* vol. 18, ed. a doua, București, Editura politică, 1963, p. 339.

[5] K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană,* în K. Marx și F. Engels, *Opere,* vol. 3, ed. a II-a, București, Editura politică, 1962, p. 451 *(subl. ns.).*

indivizilor, grupurilor și claselor sociale nu poate fi înțeleasă, deci, în afara „semnalelor" de direcționare pe care le emite sistemul social respectiv. Necesitățile obiective ale societății, la un nivel determinat de dezvoltare, sînt reprezentate de aceste „semnale" în care se întruchipează normele, cerințele, principiile, valorile pe care individul trebuie să le respecte, să le transmită și să le dea viață în activitatea și comportarea sa.

Acest proces de realizare practică a nevoilor sociale este deosebit de complex și contradictoriu. Între norma unică și parțialele, limitatele și — uneori — contradictoriile ei realizări la nivelul comportamentului individual nu se poate stabili, în condițiile unei analize superficiale și *de moment,* o organică legătură. Abia în condițiile în care acțiunile diferiților indivizi sînt reunite printr-o cercetare grupată, cînd momentele separate ale activității individuale sînt privite în funcție de seria lor dinamică, începe să se desprindă adevărata influență a cerinței sociale implicită și implicată în comportamentul real.

Cerința socială și realizarea ei practică, în viața oamenilor constituie, astfel, elementele fundamentale, grila cu ajutorul căreia putem descifra diversele acțiuni umane. Dar între cerință și realizare există și un *termen mediu,* de o importanță excepțională, care separă irevocabil și fundamental comportamentul animal de cel uman : *conștiința.* Încă Hegel observa, evident într-o formă mistificată, existența acestor trei nivele : cerința

54.298

social-obiectivă, înțelegerea individuală, conștientă a acestei cerințe și înfăptuirea ei practică în comportamentul și relațiile dintre oameni [6].

Înțelegerea și acceptarea conștientă a unei cerințe generale — „semnal" social — constituie un proces complex și contradictoriu : conștiința individuală este sensibilă la „puterea semnalului", la gradul său de persuasiune, la modalitatea stimulatorie sau represivă în care se manifestă, la concordanța sau neconcordanța lui cu alte „semnale", la încadrarea sau neîncadrarea lui în propriul sistem de valori și principii. În general, putem vorbi, așa dar, de două elemente fundamentale care explică gradul de înțelegere și acceptare a nevoilor sociale : pe de o parte, conținutul concret al „semnalului" ; pe de altă parte, sistemul de principii și valori *deja acceptat* la nivelul conștiinței individuale. Neconcordanța sau chiar concordanța parțială a acestor două elemente au profunde implicații negative asupra realizării practice a cerinței, o modifică sau o face chiar imposibilă, provoacă conflicte de conștiință etc. Dar pentru a se înțelege mai clar mecanismul acestui proces, să-i examinăm pe scurt elementele componente.

[6] Astfel, în terminologia hegeliană, etapele de dezvoltare ale „spiritului obiectiv" sînt „dreptul", „moralitatea" și „eticul", corespunzînd, prin conținutul lor, celor trei nivele expuse în text. (Vezi G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice. Partea a treia. Filozofia spiritului*, București, Editura Academiei, 1966, p. 318 și urm).

Am definit mai înainte „semnalul" social ca reprezentînd o cerinţă obiectivă generală, un interes specific de clasă etc. Simpla existenţă a acestuia, deci a normei sau reglementării sociale pe care el o presupune nu este deloc suficientă pentru înţelegerea şi — mai ales — pentru transformarea lui în acţiune : este vorba aici mai ales de *puterea* cu care această normă se impune conştiinţelor individuale. Menţinîndu-ne încă la un nivel exterior conştiinţei, puterea „semnalului" va depinde de caracteristicile sale proprii, intrinseci şi de măsurile cu ajutorul cărora o societate sau o clasă îl sprijină. Figurat vorbind, am putea compara semnalul social cu un semafor de circulaţie : valoarea normativă şi reglementatoare a culorii roşii, de pildă, este funcţie de o serie de caracteristici ale semaforului însuşi — puterea becurilor, aşezare, modalitate de construcţie, formă etc., precum şi de o serie de măsuri complementare : popularizarea sensului şi importanţei lui, nivelul şi asprimea sancţiunilor în cazul nerespectării indicaţiilor date etc. Claritatea normei şi forţa ei coercitivă, realizată prin măsuri exterioare, constituie, prin urmare, aspectele principale care trebuie luate în consideraţie.

Măsurile exterioare care întovărăşesc emiterea unui „semnal", adică statuarea unei norme, se întemeiază, îndeosebi, pe punerea în valoare a *consecinţelor* pe care le implică pentru individ transpunerea în practică sau nu a cerinţei respective. Prin urmare, conştiinţa individului este puternic marcată în

alegerea unui anumit comportament nu numai de consecința propriu-zisă, strict legată de rezultatul acțiunii, ci și de consecințele exterioare, atașate respectării sau încălcării normei. În acest sens, vînarea unui animal, de exemplu, a constituit totdeauna subiectul unei reglementări și unor *tabuuri:* în societatea gentilică, animalul-totem — strămoșul comun al tribului [7] — era apărat de tabuul [8] principal; omorîrea și consumarea lui era la multe triburi subiectul unor pedepse grele, de regulă alungarea din trib sau pedeapsa cu moartea. Adesea luau naștere conflicte sîngeroase între triburi din cauza încălcării unui asemenea tabu. În societățile bazate pe existența proprietății private, reglementarea vînătorii s-a efectuat în funcție de relațiile sociale corespunzătoare: de pildă, braconajul pe proprietățile nobiliare, mănăstirești sau regale se pedepsea, în multe locuri, cu moartea; capitalismul con-

[7] *Totemul* este o expresie fantastică a legăturilor de rudenie în societatea gentilică și a contribuit la reglementarea relațiilor dintre sexe: indivizii cu același totem nu se puteau căsători între ei; mai tîrziu, devine un sistem de practici religioase; cuvîntul este preluat dintr-un dialect vorbit de un trib de indieni din America de nord (vezi și Tibor Huszár, *Morala și societatea*, București, Editura politică, 1967, pp. 129—135).

[8] *Tabu* — cuvînt de origine polineziană, reținut de către navigatorul englez James Cook (1728—1779), exprimă interzicerea apropierii de un anumit lucru — animal sau plantă —, mai ocrotește, în societatea primitivă bătrînii, copiii, căminul, uneltele etc. Tabuurile constituie primii germeni ai unei reglementări morale.

temporan a creat o adevărată „industrie" a vînătorii, cu societăți pe acțiuni și cîștiguri considerabile, cu parcuri de vînătoare pentru distracția și „recrearea" celor avuți : încălcarea proprietății particulare și a drepturilor respective de vînătoare atrage după sine amenzi substanțiale, dacă nu chiar luni grele de temniță. Vînătoarea este reglementată și în cadrul societății socialiste. De data aceasta, însă, reglementarea și sancțiunile respective țin seama de necesitatea protejării speciilor rare, de cerința ocrotirii animalelor sălbatice în timpul împerecherii, de asigurarea unui cadru legal organizat, dar profund democratic și fără discriminări sociale sau de orice altă natură etc. ; mai mult, vînarea animalelor dăunătoare este stimulată prin premii etc.

Acest exemplu permite desprinderea a două elemente principale. Mai întîi, stricta dependență a normei de cadrul social general în care apare — lucru la care ne-am mai referit. În al doilea rînd, existența unui *sistem de recompense și pedepse*, specific pentru fiecare asemenea imperativ. Consecința acțiunii nu derivă numai din rezultatul obținut propriu-zis, ci integrează, deci, și un element *atașat* normei, exterior actului îndeplinit, dar care presupune *aprecierea socială* a lui. În mod general, acest mecanism se va regăsi, poate cel mai bine exprimat, în cunoscuta zicală populară : „După faptă și răsplată !"

Într-adevăr, „răsplata" faptei, adică apre-

cierea ei socială, este funcție de respectarea normei în cadrul comportamentului individual : nu fapta, în nuditatea ei, presupune lauda sau blamul, ci componenta sau ratașatul ei social, corespondența sau non-corespondența ei cu cerințele fundamentale ale unei anumite orînduiri istorice. Astfel, fiecare „semnal normativ" este întovărășit de un anumit tip de stimulare a indivizilor în scopul înfăptuirii sale practice, iar într-o accepție foarte largă, de *un anumit gen de „cointeresare" și răspundere personală*. Stimularea și răspunderea, recompensa și pedeapsa întăresc normativitatea socială, o concretizează, stabilind consecințele personale ale unui anume comportament individual. Prin aceasta, se presupun și se realizează modificări determinate la nivelul conștiințelor individuale : orice asemenea sistem de „cointeresare tinde să provoace, într-un interval de timp mai mult sau mai puțin îndelungat, transformarea realizării *impuse* a normei de conduită, a cerinței sociale, într-o *acceptare conștientă* și apoi într-o deprindere.

Nu trebuie pierdut, însă, din vedere faptul că orice normativitate cu sistemul său de stimulente și pedepse vine în contact cu o anumită structură de principii și valori deja constituită la nivelul conștiințelor individuale : este momentul formării definitive a atitudinii, „avanpremiera" comportamentului efectiv. Atitudinea și apoi comportamentul se pot defini, în mare, ca o *rezultantă* a for-

ței și sensului normei cu sistemul său coercitiv, pe de o parte, a forței și sensului structurii valorice deja constituite, pe de altă parte. Înțelegerea și acceptarea normei într-un anumit grad, tocmai în acest impact al celor două elemente diferite. În cazul în care norma socială și structura de valori și principii proprii conștiinței individuale au *același sens*, transformarea cerinței în realitate nu va întîmpina nici o piedică, ci, dimpotrivă, va fi chiar impulsionată. De pildă, cerința generală „omul trebuie să muncească" se va transforma fără nici o dificultate în comportament individual atunci cînd, dragostea de muncă, înțelegerea necesității sociale a acesteia, disciplina și responsabilitatea etc. sînt valori deja constituite la nivelul personalității. Stimularea socială, materială și morală, care însoțește această cerință va întări valorile personale. Dimpotrivă, cînd aceeași normă vine în contact cu o structură valorică în formare sau pentru care interesul îngust, inactivitatea, indisciplina sînt elementele principale, realizarea practică a „semnalului" social este pusă sub semnul întrebării. Într-un asemenea caz, totul sau aproape totul depinde de forța coercitivă a normei, de gradul în care sistemul de stimulente și răspunderi, atașat acesteia, se va impune, la nivelul conștiinței, în fața propriilor ei valori : prin urmare, avem de-a face cu două sensuri *diferite* ale conștiinței și normei iar rezultanta, adică acțiunea individuală concretă, se constituie funcție de forța reală a fiecărui element.

Sintetizînd cele de mai sus, vom spune că în procesul de transformare a cerinței sociale în activitate practică individuală și colectivă, atît sistemul de recompense și pedepse atașat normei respective cît și structura valorică a conștiinței au o importanță fundamentală. În condițiile în care „cointeresarea" și conștiința au același sens, ele se vor întări reciproc, iar acțiunea practică în spiritul normei se va realiza într-o modalitate optimă. Mai mult, într-o viziune de perspectivă, rolul sistemului de recompense și sancțiuni *va scădea treptat pînă la autolichidarea sa.* Astfel, dacă norma cinstei devine valoare individuală *pentru absolut toți membrii societății,* se transformă într-o *deprindere a tuturor,* nu-și mai are rostul existența unui sistem de sancționare și stimulare ajutător principiului general.

În condițiile în care „cointeresarea" și conștiința au „semne contrare", acțiunea practică depinde de forța, intensitatea proprie celor două elemente aflate în opoziție. Drept urmare, sînt posibile trei situații:

— a) structura de valori a conștiinței individuale este mult prea bine înrădăcinată și mult prea bine constituită pentru a mai putea fi influențată de sistemul de recompense și pedepse atașat normei. Într-un asemenea caz, cerința socială — de clasă sau generală — nu va fi înțeleasă și, cu atît mai mult, nu va fi acceptată de către individ și nu se va realiza în comportarea practică.

Aici, ca și în situațiile următoare, diferența de sens dintre conștiința individuală și normă sau sistemul de cointeresare atașat acesteia nu certifică întotdeauna o „înapoiere" a primului termen. Dimpotrivă, individul primește o diversitate de „semnale" sociale : unele ale situației prezente, altele ale perspectivei, unele net dominate de interesele unei clase sau grup, altele generale, unele cu valoare de integrare, altele în care aspectul critic și al inițiativei sînt mai mult reliefate. Or, în fiecare caz, avem de-a face cu *alegerea* și *distincția de importanță* pe care o efectuează individul. De pildă, oricît într-o societate împărțită în clase antagoniste sînt prețuite valorile conformismului și supunerii, iar ridicarea împotriva relațiilor de asuprire și exploatare este aspru pedepsită, adevăratul luptător pentru progres social va respinge cu hotărîre cerințele promovate de pătura dominantă. „Incorigibilitatea" lui este, în acest sens, *profund pozitivă*, iar neadaptarea conștiinței la cerințele normei sociale devine un element real al modalității de manifestare a progresului social. Activitatea și conștiința comuniștilor în societatea capitalistă constituie în această privință un exemplu edificator. Pe de altă parte, și în cadrul societății socialiste, neîmpăcarea pozitivă cu prezentul, înscrierea personalității și conștiinței individuale pe dinamica perspectivei fertile devine, după cum se va vedea și mai departe, un factor hotărîtor al ascendenței orînduirii noastre. O ase-

menea neîmpăcare cu conformismul și respingere a rutinei, fie ea argumentată și teoretizată, este proprie în cel mai înalt grad conducerii partidului nostru și, în special, secretarului său general. Expunerile tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la activitatea ideologică, din iulie și noiembrie 1971, constituie un exemplu concret de situare a conștiinței individuale pe liniile directoare ale perspectivei sociale și de profundă distingere valorică între diversele „semnale" și cerințe generale primite. Totodată, există, fără îndoială, și situația inversă în care conștiința individuală opune rezistență normei sociale pozitive, cînd putem vorbi într-adevăr de o înapoiere funciară a conștiinței: recidiviștii înrăiți, care își petrec viața mai mult în închisoare decît în libertate, pentru care problema reeducării aproape nu se mai poate pune, nu sînt decît cazuri extreme ale opoziției pe care o analizăm. Această opoziție totală poate avea, însă, și alte forme, mai puțin evidente, dar tot atît de dăunătoare pe plan social;

— b) structura de valori a conștiinței individuale este mai puternică decît influența exterioară a „cointeresării" care, totuși, joacă un anume rol, dacă nu în direcționarea atitudinii, măcar în conducerea comportamentului. Desigur, într-un asemenea caz, realizarea concretă a cerinței sociale se va face destul de trunchiat, elementul neplăcerii și nesatisfacției personale se va afla pe primul plan etc. Și în această situație opoziția rela-

tivă dintre cointeresare și conștiință nu indică neapărat o rămînere în urmă a ultimei, așa cum am arătat mai sus. Aici, însă, apare o altă distincție importantă. Astfel, într-un prim caz, să spunem, dezinteresul față de muncă, atitudinea de „a cîștiga cît mai mult și de a da în schimb cît mai puțin" sînt elemente fundamentale ale conștiinței individuale ; prin urmare, cerința socială a muncii, ajutată de propriul sistem de cointeresare, se va realiza în acțiunea practică a individului respectiv într-o măsură nesemnificativă. Un asemenea caz este direct observabil : opoziția cerință-acceptare conștientă se evidențiază chiar și unui analist sau conducător neexperimentat. Pe de altă parte, în condițiile unui sistem riguros de sancțiuni, acțiunea cerută se va îndeplini „de frică". Astfel, pentru un om în a cărui conștiință domină valorile necinstei, frica de pedeapsă, de sancțiunea legii vor face ca acțiunea și conduita individuală să fie conforme cu normele de conviețuire. Asemenea exemple putem găsi și în alte domenii de activitate. Putem spune că activitatea concretă corespunde normei, că sistemul de stimulare și pedepse, deci, a influențat decisiv conștiința ? Aparent, dacă am privi numai comportarea reală și *la un moment dat,* răspunsul ar fi afirmativ. La o analiză mai profundă, lucrurile se schimbă, totuși, radical. Într-adevăr, într-un asemenea caz, nu avem de-a face cu o reală influență a sistemului de cointeresare asupra conștiinței : individul ac-

ționează în spiritul normei, aflîndu-se, însă, într-o totală neacceptare față de ea ; înțelegerea și acceptarea sînt doar aparente și exterioare ; conștiința intimă rămîne prea puțin modificată, deși acțiunea se îndeplinește. În esență, apariția unor personalități duplicitare, de tipul „una gîndesc și alta spun sau fac" constituie consecința directă a unor asemenea situații. Nocivitatea lor este agravată de faptul că, adesea, caracterul duplicitar este dificil revelat prin observația directă și întîmplătoare. Abia în urma analizei unei *suite* de acțiuni în dinamica lor concluziile pot fi întemeiate ;

— c) forța coercitivă și persuasivă a sistemului de cointeresare este superioară ierarhiei diferite a valorilor conștiinței individuale. În acest caz, cerința generală se va realiza prin comportamentul individual, însă marcată, într-o anumită măsură, de specificul valorilor conștiinței. Spre deosebire de situația anterioară, influența stimulării și sancțiunii nu este exterioară conștiinței, oglindindu-se numai în act ; dimpotrivă, realizîndu-se în mod specific în comportament, ele schimbă, modifică substanțial și atitudinile. „Rezerva" individului este reală, dar, totodată, el înțelege și acceptă, chiar dacă nu total, cerințele normei. De pildă, cerința socială a disciplinei poate veni într-o anumită contradicție cu — să spunem — un anumit spirit „boem", cu o înțelegere greșită a libertății individuale proprie unora ; dar stimularea socială, materială și morală, dis-

ciplina, opinia colectivului, măsurile organizatorice, echitatea desăvîrșită în ce privește aplicarea lor etc. — tot ceea ce intră în conținutul „cointeresării" definită într-o accepție largă — contribuie la înțelegerea și acceptarea conștientă, treptată, a cerinței sociale.

Analiza teoretică și concretă a interacțiunii dintre „cointeresare" și conștiință trebuie privită însă din unghiul perspectivei și al dialecticii. Raportul care se stabilește la un moment dat, pe plan individual, între aceste două elemente nu este deloc neschimbător și etern. Dimpotrivă, pe termen lung, raportul de forțe se poate schimba tocmai datorită și prin această interacțiune. Prin repetare și reanalizare, cel care îndeplinește, la început, o normă „în silă" poate să ajungă, și în cele mai multe cazuri ajunge, la o acceptare conștientă a ei. Pe aceasta se bazează rolul *educativ* al cointeresării pentru conștiințele individuale. Dar, o concretizare și o analiză mai amănunțită a acestui aspect vor face obiectul unor pagini din capitolul următor, acum mulțumindu-ne doar să-l semnalăm.

Expunerea de mai sus a fost, încă, generală ; ea nu a urmărit să prezinte decît complexitatea problemei și unele mecanisme fundamentale care acționează în interacțiunea dintre cointeresare și conștiință. De aceea, este necesară o primă specificare a sa, prin delimitarea unui teritoriu principal în care ea se manifestă. După cum am ară-

tat și mai înainte, acest teritoriu pe care îl va avea în vedere lucrarea va fi teritoriul *activității productive*, al *muncii*.

§ 2. MUNCA ȘI VIAȚA SOCIALĂ

Importanța muncii pentru om (ca individ) și omenire (ca specie) este îndeobște cunoscută. Însăși desprinderea omului din viața dominată de instincte a animalelor, apariția conștiinței, anticiparea acțiunii în gîndire etc. s-au produs sub influența și în cursul procesului de muncă. Încă Benjamin Franklin definea pe om drept un „toolmaking animal", un animal făuritor de unelte, introducînd criteriul obiectiv al muncii în delimitarea speciei umane de restul regnului animal. Clasicii marxism-leninismului au susținut și au dezvoltat aceste poziții materialiste în antropologie: „Pe oameni îi poți deosebi de animale prin conștiință, prin religie, prin orice vrei. Ei înșiși au început să se deosebească de animale de îndată ce au început *să-și producă* mijloacele de trai..." [9]. De la început, deci, activitatea de muncă nu a avut ca rezultat numai producerea mijloacelor de trai, crearea de bunuri materiale, ci și anumite transformări ale însuși celui care o exercita: producînd primele sale unelte, omul *începe să se creeze pe sine ca om*; acționînd asupra naturii, omul acționează implicit și, în mare măsură, inconști-

[9] K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 21.

ent asupra propriei sale persoane, dezvoltîndu-și aptitudinile, formîndu-și deprinderi, constituind tradiții [10]. Pe de altă parte, procesul muncii nu constituie numai o relație naturală, un raport între om și natură, reprezentată prin obiectul muncii sale, ci și o relație *socială:* presupune colaborarea, cooperarea mai multor indivizi. Aceasta, din mai multe motive: mai întîi, datorită traiului în comun. Supraviețuirea individului izolat în asprele condiții ale societății primitive era imposibilă; numai tribul ca întreg putea să obțină mijloacele de subzistență necesare; efortul de muncă era încununat de succes în măsura în care era un *efort comun.* În al doilea rînd, pentru ca o unealtă să devină un bun comun al tuturor membrilor din trib, deci pentru ca toți indivizii care trăiau laolaltă să o poată folosi eficient, trebuia ca atît confecționarea cît și utilizarea ei să fie *învățată.* Or, procesul învățării este, în pri-

[10] În linii mari, primele stadii de dezvoltare a societăților umane sînt: *paleolitic* (inferior, mijlociu și superior) — caracterizat prin folosirea uneltelor de piatră cioplită, de lemn sau de os; vînătoarea și culesul sînt principalele ocupații; *neolitic* — caracterizat prin folosirea uneltelor de piatră șlefuită, apariția agriculturii și creșterii animalelor; *epoca bronzului* — prima cultură a orașelor din Egipt Mesopotamia, India și China — și *epoca fierului* — apariția primelor orașe-state independente bazate pe comerț, incluzînd civilizațiile Greciei și Romei antice — toate constituind etapele în care productivitatea muncii și dezvoltarea socială — nașterea claselor — aduc schimbări fundamentale (vezi și J. D. Bernal, *Știința în istoria societății,* București, Editura politică, 1964, p. 36 și urm.).

mul rînd, un proces colectiv ; realizarea sa presupune, de asemenea, eforturi comune și o bună organizare a raporturilor dintre indivizi. În sfîrșit, apare și necesitatea *transmiterii experienței de muncă* cîștigate și generațiilor viitoare. Atîta timp cît construirea uneltelor se limita la indivizi izolați, cînd nu exista continuitate în transmiterea cunoștințelor dobîndite nu putem vorbi de un progres uman și social în adevăratul înțeles al cuvîntului. Organizarea transmiterii cunoștințelor de muncă, de creare a uneltelor etc. constituie, la fel, un proces care depășește posibilitățile individului izolat, și pune în relație generații diferite, stabilind tradiții și un sistem normativ de respectare a acestora. Astfel, se arăta mai departe în *Ideologia germană,* „un anumit mod de producție sau o anumită treaptă industrială este totdeauna legată de un anumit mod de activitate comună, de o anumită treaptă socială..."[11]

Dacă munca a apărut, de la începuturile sale, ca „aptitudine naturală" a omului, a constituit forța motrice esențială a îmbogățirii sale materiale și spirituale, dezvoltarea societății, o dată cu apariția claselor antagoniste și a proprietății private, a impus modificări fundamentale în înțelegerea și conceperea activității productive. În orînduirea primitivă, „semnalul" social al necesității muncii era urmat întru totul, în mod instinctiv. Cazurile individuale de neconformare la acest „semnal" erau aproape de neconceput :

[11] K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 30.

supraviețuirea individului și a tribului, în general, era funcție de participarea comună, a tuturor, la procesul productiv. Sistemul de recompense și pedepse nu-și avea justificarea, deoarece recompensa, de fapt, era viața, iar pedeapsa — moartea. Apariția primei societăți împărțite în clase antagoniste — sclavagismul — aduce după sine schimbări fundamentale. Necesitatea muncii — cerință socială fundamentală — se menține ; dar munca devine o muncă *forțată* și silnică pentru că era efectuată doar de către sclavi și păturile sărace : o parte, minoritară, a societății este scutită de muncă și trăiește datorită exploatării activității majorității. Apare necesitatea pedepsei, a reprimării, a statului și dreptului pentru a se putea menține masele de sclavi sau de țărani și meșteșugari săraci într-o severă dependență economică și socială. Sclavul era considerat drept un lucru, drept o unealtă vorbitoare. Sistemul de recompense și de pedepse atașat normei este redus, în sclavagism, de fapt la pedepse ; iar acestea puteau fi de orice fel : stăpînul de sclavi avea drept de viață și de moarte asupra acestora.

Dezvoltarea progresivă a omenirii nu se putea, însă, realiza menținîndu-se la nesfîrșit relațiile de producție sclavagiste. Unul dintre elementele cele mai nefaste din unghiul de vedere al ascendenței umanității l-a constituit, în cadrul acestor relații, neinteresarea socială, conștientă și afectivă, a sclavilor în rezultatele muncii îndeplinite. Pen-

tru creșterea productivității, descătușarea inițiativei etc. se făcea simțită necesitatea completării sistemului de pedepse cu o stimulare, chiar și minimă, a celor care munceau. Relațiile de producție feudale aduc acest element în plus : seniorul feudal este proprietarul pămîntului, dar nu are decît o proprietate limitată asupra iobagului, care poate fi cumpărat, vîndut, bătut, nu și omorît (deși, uneori, bătaia putea duce la moarte). Stăpînul feudal lua dijma ; aceasta, la începuturile feudalismului, se percepea numai în muncă, apoi în produse, iar în ultima parte a orînduirii — în bani. În acest fel, iobagul devine mai interesat decît sclavul să muncească : o anumită parte din produsul realizat îi revine.

Orînduirea capitalistă împinge și mai departe procesul complex și evolutiv al interesării producătorilor ; proprietatea privat-capitalistă se întemeiază, de asemenea, pe exploatarea muncii, dar care este o muncă liberă din punct de vedere formal, *muncă salariată*. Disciplina „bîtei", proprie feudalismului este înlocuită, după expresia lui Lenin, de „disciplina foamei" : constrîngerea încetează de a mai fi direct fizică, se transformă în constrîngere economică.

Fără îndoială, cerința socială a muncii, în noile condiții tehnice — mult evoluate față de vechile orînduiri — proprii societății capitaliste, este mult mai bine servită de sistemul specific de recompense și pedepse : constrîngerea economică acționează preventiv și direct asupra indivizilor și conștiinței

lor, fiind strîns legată de condițiile fundamentale ale existenței. Ceea ce este mai important în direcționarea conștiinței, în reliefarea consecințelor spirituale ale unei asemenea constrîngeri se referă la faptul că, net superior vechilor sisteme, ea creează *iluzii;* în special *iluzia posibilității depășirii condiției economice inferioare.* Într-adevăr, cointeresarea materială pe care o presupune salariul în capitalism se bazează pe iluzia ascensiunii sociale, a bunăstării din ce în ce mai substanțiale, pe măsura îndeplinirii mai eficiente, mai productive a sarcinilor individuale. Iar această iluzie nu se referă la o fericire în „viața de dincolo", proprie doctrinelor religioase, ci la o fericire pămîntească, reală, palpabilă. „Orînduire a posibilităților nelimitate" — astfel definesc societatea capitalistă ideologii și teoreticienii acesteia. Numai că, ei uită să adauge că „posibilitățile nelimitate" sînt reale numai pentru cei avuți și doar în cazuri întîmplătoare, cu totul nesemnificative, muncitorul poate să-și depășească condiția clasei sale. Desigur, pentru capitalist, pentru cel care are bani, totul este posibil. Comentînd două fragmente din operele unor scriitori înzestrați la cel mai înalt nivel cu puterea de descriere artistică a mecanismelor sociale reale — este vorba de Shakespeare și Goethe —, Marx arăta încă într-una din lucrările sale din tinerețe : „Ceea ce îmi este accesibil prin intermediul *banilor,* ceea ce eu pot plăti, adică ceea ce pot cumpăra banii, aceasta *sînt eu însumi,* posesorul ba-

nilor. Cît de mare e puterea banilor, atît de mare e și puterea mea... Eu *sînt* urît, dar îmi pot cumpăra *cea mai frumoasă* femeie. Așadar, nu sînt *urît*, căci banii anihilează efectul *urîțeniei*, puterea ei respingătoare. Ca individ sînt *olog*, însă banii îmi procură 24 de picioare ; înseamnă că nu sînt olog. Sînt rău, necinstit, lipsit de scrupule, stupid, însă banul este respectat, deci și posesorul lui. Banul este bunul suprem, deci și posesorul lui e bun ; în plus, banii mă scutesc de osteneala de a fi necinstit ; prin urmare sînt presupus a fi cinstit. Eu sînt *sărac cu duhul*, însă banii fiind *adevăratul spirit* al tuturor lucrurilor, cum ar putea posesorul lor să fie sărac cu duhul ? Și apoi, el își poate cumpăra oameni de spirit, iar cel ce are puterea asupra oamenilor de spirit nu este oare mai spiritual decît toți oamenii de spirit ?" [12] Este semnificativ faptul că și în gîndirea noastră populară găsim, în expresia sintetică a proverbului, aceleași idei ale literaturii universale preluate și explicitate de către Marx : *„Tot grasu e frumos și tot avutu e cinstit"* [13] !

Din cele de mai sus, se vede clar sensul dublu al stimulării materiale pe care o realizează capitalismul : pe de o parte, creează iluzia unei depășiri, cu ajutorul salariului, al banilor etc. a condiției de muncitor și exploa-

[12] K. Marx, *Manuscrise economico-filozofice din 1844*, în K. Marx și F. Engels, *Scrieri din tinerețe*, București, Editura politică, 1968, p. 604.

[13] *Apa trece, pietrele rămîn. Proverbe românești*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 320.

tat ; pe de altă parte, avînd în vedere funcția și rolul fundamental al banilor în sistemul relațiilor sociale burgheze, imprimă — sau caută să imprime — conștiinței o asemenea structură de valori în care valoarea pur materială să ocupe locul principal ; de aici, fundamentarea egoismului, arivismului, goanei după căpătuială. În aceste condiții, munca se transformă dintr-o funcție profund umană într-un mijloc exterior pentru cîștigarea existenței : plăcerea, satisfacția de a munci etc. apar din ce în ce mai puțin realizabile. Astfel, cerința socială a muncii devine, în cadrul orînduirii capitaliste, cerința muncii în favoarea unui *grup minoritar* — clasa exploatatoare —, posesorul particular al mijloacelor de producție. Fără îndoială, necesitatea socială, obiectivă a muncii rămîne prezentă și în cadrul acestei orînduiri : orice progres uman — economic, spiritual etc. — este de neconceput în afara cadrului stimulator al muncii productive ; societatea omenească însăși nu ar putea exista fără dinamismul creator al muncii ; numai că, roadele muncii majorității fiind însușite de către minoritate, progresul social general este contradictoriu și, în același timp, net încetinit.

Pe de altă parte, munca forțată și exploatată generează anumite concepții care proclamă separarea de *sens, finalitate* și *valoare* între activitatea productivă și conținutul fericirii personale. Această separare este descrisă foarte plastic de către scriitorul american Jack London în nuvela *Răzvrătitul :* un adolescent care a muncit în fabrică din fra-

gedă copilărie descoperă, pentru prima oară, cu prilejul unei îmbolnăviri — odihnă involuntară —, fericirea inactivității ; ieșind pentru cîteva zile din stereotipul existenței sale („muncă-somn-muncă"), are prilejul să gîndească, să se analizeze și să se revolte. Cuvintele lui Johnny, eroul nuvelei, sînt relevante pentru concepția despre care vorbeam mai sus dar, totodată, acuză indirect acea orînduire care permite și fundamentează apariția unor astfel de mutilări spirituale : „Nici nu știi — spune eroul lui London — ce bine e să stai și să nu faci nimic ceasuri întregi. Niciodată, pînă acum n-am știut ce-i fericirea : n-am avut timp niciodată. Toată viața am fost în neîncetată mișcare. În felul ăsta nu poți fi fericit ; de aceea n-o să mă mai mișc. De acum înainte o să stau locului, o să mă odihnesc, o să mă odihnesc și iar o să mă odihnesc" [14]. În finalul nuvelei, Jack London proiectează calea pe care Johnny și-o va alege pentru a rămîne consecvent cu ceea ce a spus : vagabondajul. Soluția — așa-zisa „răzvrătire" a eroului lui London — este, în consecință, complet antisocială: protestul său, asemănător, poate, în esență, cu protestul stihinic al unor mișcări de tineret din lumea capitalismului contemporan, se îndreaptă împotriva *efectelor* — caracterul forțat și dezumanizant al muncii în societatea burgheză

[14] Jack London, *Răzvrătitul*, în Jack London, *Opere alese*, vol. I, București, Editura pentru literatură universală, 1966, p. 574.

— și nu împotriva *cauzelor* reale — relațiile de exploatare — care generează aceste efecte; nu munca, în general, produce nesatisfacție și nefericire, ci munca forțată, proprie unei anumite structuri sociale și întovărășită de un anumit sistem de recompense și pedepse. Adevărata soluție, constructivă și pe linia progresului social, a fost dată, cu mai bine de 50 de ani înainte de apariția nuvelei lui London de către Marx și Engels, întemeietorii socialismului științific : lupta comună a proletariatului pentru înlăturarea relațiilor de exploatare și asuprire constituie singurul mijloc de repunere în drepturi a înaltelor valori ale muncii.

În dezvoltarea lor istorică, așadar, cerința socială a muncii și sistemul de recompense și pedepse atașat au depins întotdeauna de coordonatele structurii sociale ale epocii : munca, activitate productivă individuală, se integrează prin esența sa socială într-un anumit mod de producție, într-o anumită orînduire economică, în țesătura complexă a unor anumite interese generale sau de clasă ; sistemul de stimulare și de răspundere este, la rîndul său, integrat și determinat de aceleași elemente. Modul concret în care individul răspunde, în diferitele epoci istorice, la diferitele forme sub care apare cerința socială a muncii depinde de nivelul conștiinței sale, de structura valorilor care o guvernează : în capitalism, de pildă, el se poate împăca, sub presiunea sistemului coercitiv, cu dominarea muncii exploatate sau se poate răzvrăti ; dar răzvrătirea lui poate îmbrăca

formele anarhice, unilaterale și antisociale proprii eroului lui Jack London etc. sau va consta în integrarea în cadrul frontului unit al luptătorilor pentru transformarea revoluționară a societății, pentru înfăptuirea orînduirii socialiste. Conștiințele individuale și, mai ales, conștiința revoluționară a maselor concretizate în comportamentul corespunzător — lupta organizată sub conducerea partidului comunist — vor influența activ, progresist realitatea socială însăși. Astfel, apare necesitatea unei analize, mai sumare, dar din unghiul temei noastre, a raportului dintre existența socială și conștiința socială.

§ 3. ROLUL ACTIV AL CONȘTIINȚEI ÎN REALIZAREA PROGRESULUI SOCIAL

După cum se știe, Marx și Engels au pus bazele unei concepții cu adevărat științifice despre societate, au rezolvat pentru prima oară într-un chip consecvent materialist problema raportului dintre existența socială și construcția socială: „Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința“ [15] — această frază exprimă sintetic esența abordării materialiste a teritoriului vieții sociale. Raportată la fenomenul parti-

[15] K. Marx, *Prefață* la cartea *Contribuții la critica economiei politice*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. 1, ed. a III-a, București, Editura politică, 1966, p. 314.

cular al muncii, ca modalitate efectivă a comportamentului și a conștiinței despre acest comportament — atitudinea față de muncă —, această teză marxistă relevă importanța cadrului social real, a relațiilor de producție constituite la un moment dat — importanță *determinantă* — pentru formarea și direcționarea atitudinii. Într-adevăr, după cum reiese și din paragraful anterior, concepțiile despre muncă, despre însemnătatea ei socială, despre valoarea ei etc. apar și se dezvoltă funcție de locul pe care această activitate îl ocupă în cadrul structurii sociale generale, iar sistemul de recompense și sancțiuni încearcă să imprime conștiințelor individuale valori și principii strîns legate de elementele fundamentale ale existenței concret-istorice. Schimbarea acestor concepții se produce, în consecință, potrivit și direct influențată de schimbările ce privesc poziția muncii în cadrul relațiilor sociale. De exemplu, oricît s-ar încerca să se „educe" dragostea de muncă, plăcerea de a munci etc. pe planul conștiințelor individuale, în societatea capitalistă, rezultatele pozitive majore vor lipsi : poziția subordonată a muncii în fața capitalului, existența relațiilor de exploatare vor împiedica succesul unor asemenea încercări pur educaționale. Fără îndoială, de la această situație generală vor face excepție acele cazuri particulare în care se manifestă mai puternic *dragostea* și *nevoia nativă de muncă a omului* din totdeauna; asemenea cazuri particulare apar mai ales, în legătură cu atașamentul față de profesiunea pentru care

are vocație, atașament sădit în conștiință de generațiile înaintașe, practicante, prin tradiție, ale aceleiași profesiuni și alcătuind adevărate dinastii de profesioniști specializați.

Pe planul vieții sociale, în general, cauza decisivă, în ultimă instanță hotărîtoare, a transformărilor spiritualității, ideilor, concepțiilor o constituie evoluția și schimbarea condițiilor materiale de viață ale oamenilor, existența lor socială. Ca o consecință logică a acestui raport între existență și conștiință, apare teza în legătură cu *tendința de rămînere în urmă* a conștiinței față de existența socială : dacă ideile și concepțiile oamenilor sînt determinate de condițiile vieții lor materiale, dacă schimbarea lor se produce în funcție de modificarea relațiilor sociale, atunci totdeauna ar exista un anumit decalaj — mai mare sau mai mic, mai însemnat sau mai puțin însemnat — între aceste două elemente ale vieții sociale. O asemenea interpretare a acestei teze marxiste ar fi, însă, mai ales în cazul absolutizării ei, *unilaterală și potrivnică spiritului dialectic* ce caracterizează concepția noastră științifică despre societate. În realitate, Marx, Engels, Lenin au subliniat, în numeroase rînduri, caracterul complex al dialecticii celor două laturi ale vieții sociale a oamenilor. Numai într-o concepție mecanicistă, părăsită astăzi și de științele cele mai exacte, determinarea cauzală este o determinare univocă : înțelegerea dialectică a raportului dintre existență și con-

știință presupune și luarea în considerare a *rolului activ* al conștiinței, a *influenței inverse* pe care aceasta o are asupra elementelor vieții materiale. De modul și măsura în care rolul activ al conștiinței se exercită, depinde accelerarea sau, dimpotrivă, frînarea dezvoltării sociale, influența condițiilor materiale înseși : Dacă „condițiile materiale de existență sînt *primum agens*, scria Fr. Engels, aceasta nu face imposibil ca domeniul ideilor să exercite la rîndul lor o influență, deși secundară, asupra acestor condiții..." [16] Este deajuns să ne gîndim la uriașul rol pe care l-a avut, pentru dezvoltarea ulterioară a vieții materiale și a relațiilor sociale, apariția concepției științifice, materialiste despre societate pentru a înțelege cu deosebită claritate valoarea excepțională, stimulatoare, la un moment dat, a conștiinței.

Apariția și dezvoltarea societății socialiste, cu deosebire în etapele ei superioare, pune pe primul plan al teoriei și practicii sociale necesitatea conceperii juste a raportului dintre existență și conștiință. Procesul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate este, în esența lui, un proces conștient, dirijat *în cunoștință de cauză* de către partidul comunist. „Noi, comuniștii — arăta secretarul general al partidului la Plenara Comitetului Central din 3—5 noiembrie 1971 —, studiem legile sociale obiective nu pentru

[16] F. Engels, *Scrisoare către Schmidt*, în K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 457.

a adopta o poziție fatalistă față de acestea, ci, dimpotrivă, pentru ca, înțelegînd sensul lor, să putem acționa în interesul progresului social, în interesul oamenilor, al victoriei socialismului și comunismului. Fără a nega cîtuși de puțin rolul esențial al forțelor de producție în dezvoltarea societății, noi pornim de la teza, de asemenea marxistă, că la rîndul ei conștiința poate exercita o puternică înrîurire asupra mersului înainte al societății, că ideile înaintate, cucerind masele, devin o uriașă forță materială a progresului" [17]. Tovarășul Nicolae Ceaușescu atrage, astfel, atenția asupra importanței deosebite pe care o are conștiința în realizarea plenară a participării maselor la conducerea treburilor obștești, a procesului de construire și dezvoltare a noii orînduiri. Plasarea pe poziția rămînerii permanente în urmă a conștiinței față de existență, a unei rămîneri în urmă absolute și fatale, ar submina în mod fundamental tocmai caracterul conștient al construcției socialiste. O asemenea concepție ar decreta drept „inerente" toate vechile obiceiuri și mentalități, ar frîna lupta *organizată* pentru promovarea noului, ar împiedica dezvoltarea democrației, ar justifica greșelile, nepăsarea sau chiar incompetența. Prin aceasta, însăși baza obiectivă a *responsabilității* socialiste ar fi într-un mod esențial compromisă : dacă conștiința rămîne automat în urma existenței, ce pretenții s-ar mai putea

[17] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 6, p. 664.

avea de la individ și ce ar mai rămîne din răspunderea lui personală pentru acțiunile îndeplinite ?

Accentul care se pune, în etapa actuală de dezvoltare a societății noastre, pe necesitatea ridicării conștiinței la nivelul existenței se bazează pe unitatea indestructibilă, dialectică între aceste elemente ale vieții sociale, pe sensul comun al intereselor generale și sociale. În primul paragraf, s-a arătat că direcția comună a cerinței sociale, cu sistemul său normativ și de cointeresare, pe de o parte, și structura valorilor proprii conștiinței, pe de altă parte, asigură comportamentului reușita maximă. Dar la rîndul său, comportamentul efectuat în spiritul cerinței sociale îi întărește acesteia din urmă forța de impunere, îi mărește aria de acțiune etc. : este ceea ce, pe scurt, se numește „rolul exemplului înaintat". Generalizarea „exemplului înaintat" — comportament efectiv realizat datorită unității dintre cerință și valorile conștiinței — *accelerează dezvoltarea existenței sociale* însăși : nu numai realizările la un moment dat, ci și *perspectivele* sînt funcție directă de nivelul conștiinței maselor largi de oameni ai muncii. De pildă, înlocuirea proprietății privat-capitaliste cu proprietatea socialistă determină schimbări esențiale în ceea ce privește rolul și locul muncii în structura vieții sociale, pune în evidență, într-o măsură din ce în ce mai mare, caracterul nemijlocit al muncii : munca individuală devine, pentru prima dată, în același timp și nemijlocit, *muncă pentru sine și pen-*

tru societate. Astfel, în societatea socialistă, cerința socială a muncii are drept fundament cu totul alte finalități decît în orînduirile anterioare : munca imensei majorități se efectuează în folosul imensei majorități. Referindu-se la transformările radicale pe care socialismul le aduce în ce privește raportul „om-muncă", V. I. Lenin scria : „Pentru prima oară după veacuri de muncă pentru alții, de muncă silnică în folosul exploatatorilor se ivește posibilitatea ca omul să muncească *pentru el însuși*, posibilitatea unei munci bazate pe toate cuceririle tehnicii și ale culturii moderne".[18] Dar această transformare radicală care stă la baza cerinței sociale a muncii poate să fie sau să nu fie integrată și *înțeleasă* la nivelul conștiințelor individuale. Este evident că înțelegerea, integrarea în planul conștiinței, a importanței sociale și, totodată, personale a muncii, concretizată într-un comportament adecvat, stimulează transformarea cerinței în *fapt*, contribuie la realizarea cu succes a sarcinilor productive generale într-o anumită etapă. Dar prin însuși faptul acestei realizări, *se pun bazele dezvoltării viitoare* ; în măsura în care sarcinile prezentului se realizează mai repede, mai complet, mai bine, ritmul evoluției în perspectivă *se accelerează*, impunînd noi transformări pozitive ale conștiinței, și așa mai departe. Dimpotrivă, atitudinea negativă față de muncă frînează re-

[18] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 35, ed. a doua, București, Editura politică, 1965, p. 206.

alizarea cerințelor sociale privind activitatea productivă, împiedică atingerea scopurilor materiale propuse pentru o anumită etapă și, implicit, stînjenește și micșorează ritmul dezvoltării în perspectivă. Înlocuind munca prin oricare alt element al vieții materiale — mod de producție, forme de comunitate, latura materială a relațiilor de familie etc., etc. — găsim același mecanism al raportului existență-conștiință : impulsionare, accelerare, creștere a ritmului dezvoltării sau, dimpotrivă, frînare, stînjenire și, pe această ultimă bază, posibilitate de apariție a conflictelor — iată coordonatele extreme în care se înscrie rolul activ al conștiinței în raportul dintre cele două elemente ale vieții sociale.

Din cele de mai sus, reiese cu claritate faptul că problema rolului activ al conștiinței, mai ales al conștiinței socialiste, constituie unul dintre domeniile în care *îmbinarea teoriei cu practica* se realizează în modul cel mai profund și cel mai original : aici nu poate fi vorba nici de speculație goală, nici de acțiune practică arbitrară. Teza „rămînerii în urmă a conștiinței față de existență" *poate să explice* anumite comportamente negative, *dar nu și să le justifice.* Aceasta deoarece între *tendința* obiectivă de rămînere în urmă a conștiinței și nivelul real al conștiințelor individuale și al conștiinței sociale, în genere, se interpune activitatea politico-ideologică, de educare etc., modul în care își realizează sarcinile specifice *de cunoaștere și de aplicativitate* cercetarea politologică, sociologică, etică, psihologică. Iar la

explicarea unui comportament negativ prin „rămînerea în urmă a conștiinței", trebuie *cu necesitate adăugat:* „în condițiile insuficientei activități teoretice și educativ-practice" ! Astfel, teoria are sarcina să cerceteze și să dezvăluie locurile „înguste" ale dezvoltării conștiinței, domeniile posibilelor contradicții, structura reală și individuală a valorilor spirituale, tipologiile morale și politice dominante și de perspectivă, iar practica educativă să se ghideze după principalele rezultate ale cercetării. Și aceasta nu numai în limitarea ariei de acțiune a mentalităților, atitudinilor și obiceiurilor înapoiate, ci și în *promovarea conștientă și armonioasă* a valorilor și principiilor *cele mai înaintate* ale conștiinței. Cele două aspecte sînt într-o strînsă interacțiune dialectică : promovînd, cu persistență și consecvență, valorile noului, mentalitățile vechi sînt mai ușor de învins ; înlăturînd concepțiile înapoiate, se deschide drum liber, se ușurează apariția concepțiilor inovatoare și creatoare proprii perspectivelor noastre sociale.

Aceasta este o sarcină de competență și profesionalitate dar, mai înainte de toate, este o sarcină *politică*. În acest sens trebuie înțeles, după părerea noastră, programul adoptat de plenara C.C. din 3—5 noiembrie 1971, program al unei acțiuni conștiente în vederea îmbunătățirii activității ideologice, a așezării relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii socialiste și comuniste, parte integrantă a programului de

ansamblu al partidului pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

În acest capitol, problemele mecanismului transformării cerinței sociale obiective în comportament practic, efectiv, ale importanței și rolului muncii în viața socială, ale independenței relative și caracterului activ al conștiinței în cadrul proceselor amintite au fost tratate sub aspectele lor generale, teoretice sau subsumate unei viziuni a dinamicii lor istorice. În consecință, dezvoltarea temei noastre va implica analiza concretă, particularizată la condițiile societății socialiste, a relației „cointeresare-conștiință". Vom începe cu primul termen al relației.

Capitolul al II-lea

MATERIAL ŞI MORAL ÎN STIMULAREA ACTIVITĂŢII DE MUNCĂ

Cerinţa socială a muncii este ajutată, în condiţiile orînduirii socialiste, să se impună în activitatea practică, în comportamentul productiv nemijlocit al oamenilor, de un anumit sistem normativ ce stabileşte recompense şi răspunderi individuale precise. Prin natura sa, acest sistem normativ este fundamental diferit de sistemele de recompense şi pedepse anterioare, proprii societăţilor bazate pe existenţa claselor antagoniste, a exploatării şi a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie. În linii mari (argumentările şi dezvoltările necesare vor fi făcute în cursul capitolului), specificul cointeresării socialiste a muncii constă în : a) complexitatea stimulentelor materiale ale muncii, în rîndul cărora retribuirii băneşti i se alătură, cu valoare uneori decisivă, condiţiile de muncă şi conţinutul muncii ; b) rolul din ce în ce mai mare al stimulentelor materiale indirecte, sociale ; c) dependenţa retribuţiei de principiile şi cerinţele echităţii socialiste ;

d) instituționalizarea și valoarea continuu ascendentă a stimulentelor morale ale muncii ; e) conducerea, aplicarea și diversificarea conștientă, de către partidul comunist și statul socialist, a sistemului normativ, de cointeresare materială și morală în muncă ; f) dinamica progresivă, pusă în slujba perspectivelor sociale și umane ale orînduirii noastre a raportului material-moral în cadrul sistemului de stimulare.

Noul conținut al cointeresării materiale și morale în socialism nu are ca scop doar impunerea unei anumite comportări individual-practice, în afara conștiințelor și valorilor proprii personalității ; dimpotrivă, sistemul de recompense și răspunderi tinde, prin natura sa intimă, la *realizarea unității dintre gîndire și acțiune ;* astfel, *formativitatea sa morală,* capacitatea de a *transforma, reorganiza* și *reierarhiza* valorile conștiinței individuale constituie una din principalele sale finalități. În societățile anterioare, scopul esențial al sistemului normativ, de cointeresare consta în sprijinirea realizării practice a cerinței generale ; modificarea, în cursul acestei realizări, a conștiinței individuale era un obiectiv *secundar.* În orînduirea socialistă are loc, prin urmare, reconsiderarea importanței obiectivelor și punerea lor, din punct de vedere valoric, pe același plan. În această reconsiderare valorică se dezvăluie, în modul cel mai deplin, conținutul profund umanist al orînduirii noastre, faptul că orice cerință socială generală este subordonată și își

definește valoarea numai în condițiile afirmării și dezvoltării personalității individuale.

În cuprinsul capitolului vom relua și amănunți, pe rînd, aceste teme principale.

§ 1. STRUCTURA ȘI IMPORTANȚA STIMULENTELOR MATERIALE. STIMULAREA ȘI RĂSPUNDEREA MATERIALĂ

Atunci cînd se vorbește despre stimulentele materiale, despre rolul lor în creșterea producției și productivității muncii, în îmbunătățirea calității produselor, în formarea satisfacției și plăcerii de a munci etc., etc. se are în vedere, de obicei, *remunerația*, retribuirea bănească a activității depuse. Fără îndoială, remunerația, ca plată a serviciilor, a muncii etc., generalizată pe plan social ca stimulent material încă din perioada de descompunere a orînduirii feudale, își menține și în socialism — este drept, cu un conținut profund schimbat — rolul său de stimulent material principal. Totodată, epoca modernă și, mai ales, orînduirea socialistă a promovat, alături de remunerație și alte stimulente materiale ale muncii, dintre care au o valoare deosebită *condițiile de muncă* și *conținutul muncii*. Astfel, stimulentele materiale nu se reduc numai la stimulentul bănesc, ci formează o *structură complexă*, în cadrul căreia diversele ei elemente interacționează și se condiționează în mod specific. În ace-

lași timp, avem de-a face cu o *dinamică* continuă a acestei structuri, rolul și importanța fiecărui element component depinzînd în mod direct de *perioada istorică*, de *tipul activității* depuse, de *caracteristicile individuale* ale celor pe care îi influențează. Să examinăm, separat, fiecare element în parte, interacțiunea lor, precum și direcțiile principale, modul concret în care se realizează.

a) **Stimulentele materiale bănești.** — Interesele materiale constituie principala sferă *activizată* de remunerație în planul vieții personale. Într-adevăr, fiecare individ, fiecare familie resimt, în funcție de nivelul de dezvoltare economică a societății și printr-un complex proces interior, conștient sau mai puțin conștient, comparativ, în forme specific-personale, anumite *nevoi materiale*. Acestea se concretizează în *dorințe* și într-un *ideal al modului de trai* personal, care determină formarea unor interese materiale individuale precise. O locuință modernă, o bibliotecă, aparate casnice, o mașină, excursii etc., etc. — toate acestea, într-o diversitate specific individuală, constituie pentru fiecare om *componenta materială a modului de trai preferat*, un ideal de bunăstare mereu ascendent. Singurul mod de realizare practică a intereselor materiale individuale este mediat, în condițiile societății noastre, de remunerația obținută pentru munca depusă: prin remunerație, interesele materiale personale își vor găsi împlinirea. În consecință, baza obiectivă a importanței și rolului sti-

mulentelor materiale băneşti în direcţionarea atitudinii şi conştiinţei individuale este realizarea intereselor materiale personale.

Care sînt modalităţile principale de retribuire în socialism? Repartiţia principală după muncă este *salariul*. În ultimii ani, perfecţionarea continuă a retribuţiei băneşti a impus *creşterea ponderii salariului tarifar* şi reducerea, în consecinţă, a valorii cîştigurilor fluctuante. Acest principiu fundamental al sistemului de salarizare condiţionează veniturile oamenilor muncii, după cum arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu încă în 1967, de „o gamă mai largă de atribute cantitative şi calitative ale muncii, de calificare şi iniţiativă, de aportul pe care-l aduc la dezvoltarea producţiei, al bunului mers al sectorului în care lucrează.[20] Trăsătura de bază a retribuţiei socialiste, concretizată în Legea Nr. 12/1971 privind încadrarea şi promovarea în muncă a personalului din unităţile socialiste de stat, este stabilirea unor criterii *precise, judicioase* şi *obiective* care să excludă arbitrarul sau subiectivitatea: pregătirea profesională, vechimea în meserie sau specialitate, modul de desfăşurare a activităţii profesionale anterioare, rezultatele obţinute la verificarea cunoştinţelor profesionale, comportarea în societate — sînt singurii factori care se au în vedere la încadrarea în muncă şi repartizarea pe posturi; în-

[20] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 2, Bucureşti, Editura politică, 1968, p. 576—577.

călcarea acestor reglementări se sancționează, după caz, disciplinar sau penal.[21] Astfel, *cunoștințele, rezultatele în muncă și comportarea în societate* formează un tot unitar, o structură originală în funcție de care se realizează un anumit nivel al retribuției. Totodată, sistemul de retribuție prin salariu influențează pozitiv formarea și continua perfecționare profesională, comportamentul înaintat în muncă, profilul moral general al individului : faptul că nivelul salariului depinde direct de acești factori imprimă continua lor întărire și dezvoltare la nivelul conștiințelor individuale. Așadar, *aprecierea și valorizarea lor socială,* prin intermediul salariului, contribuie la formarea aprecierilor și atitudinilor individuale.

O altă modalitate de retribuire bănească este *sistemul premial.* Dacă pînă în 1967, premiile constituiau o mare parte a veniturilor bănești ale oamenilor muncii, după Conferința Națională a partidului din decembrie 1967, o dată cu introducerea noului sistem de salarizare, ponderea premiilor a scăzut considerabil. Aceasta, deoarece sistemul premial, afectat de posibilitatea subiectivității șefului direct, nu contribuia decît prea puțin la forța stimulativă a retribuției. S-au păstrat, totuși, în continuare, acele premii care

[21] *Legea Nr. 12/1971 privind încadrarea și promovarea în muncă a personalului din unitățile socialiste de stat,* Consiliul de Stat, Colegiul redacțional al Buletinului Oficial al Republicii Socialiste România, 1971, p. 11, 31.

au un *rol complementar* față de salariul tarifar și se referă la realizarea unor sarcini suplimentare precise sau la obținerea unor rezultate excepționale : premii anuale, premii pentru economii de materii prime, materiale și forță de muncă, premii pentru depășirea sarcinilor de export și reducerea importurilor, premii pentru realizări deosebite etc. [22] Rolul stimulativ al premiilor este asemănător cu cel al salariului ; numai că are în vedere fie obținerea personală sau colectivă — pe întreprindere — a unor rezultate de excepție, fie buna îndeplinire a unor sarcini particulare, adiacente sarcinilor productive propriu-zise.

În ansamblul său, deci, retribuția bănească, potrivit principiului socialist de repartiție după cantitatea, calitatea și importanța socială a muncii, asigură satisfacerea intereselor materiale și, prin aceasta, se definește ca un factor esențial în influențarea pozitivă a formării și dezvoltării atitudinii înaintate față de muncă ; mai mult, fie direct — prin cerințele promovării și încadrării — fie indirect — prin intermediul valorilor morale ale muncii — contribuie la formarea comportării civilizate și, în general, la educarea morală a omului în toate compartimentele vieții sale.

[22] *Legea Nr. 11/1971 cu privire la organizarea și conducerea unităților socialiste de stat*, Consiliul de Stat, Colegiul redacțional al Buletinului Oficial al Republicii Socialiste România, 1971, p. 10—11.

Mecanismul acestei influențări este simplu: nu-și vor putea satisface cu adevărat interesele lor materiale decît acei care se conformează principiilor sociale generale, decît cei care participă conștiincios și cu spirit de inițiativă la activitatea de muncă, cei care, totodată, își îmbunătățesc continuu nivelul lor profesional, politic, moral. Prin conținutul lor, prevederile sistemului de salarizare și premiere incită la o *permanentă depășire*: stabilirea categoriilor de încadrare și a gradațiilor, de pildă, stimulează dezvoltarea atitudinii socialiste față de muncă, transformarea ei într-o convingere intimă, personală, într-un sentiment și o deprindere morală.

b) **Condițiile de muncă și conținutul muncii.** — Ambianța exterioară a procesului de muncă contribuie, alături de stimulentele materiale bănești, la direcționarea atitudinilor individuale. Condițiile de producție și, în general, mediul de muncă înconjurător stau, în ultimul timp, pe primul plan al atenției psihologilor și sociologilor industriali. Cercetările complexe efectuate, mai ales asupra condițiilor concrete ale postului de muncă individual și asupra repercusiunilor acestora față de potențele fizice, psihice și morale ale muncitorului, față de rezultatele lui productive etc. au impus anumite soluții care direcționează construcția și dezvoltarea oricărei întreprinderi industriale mai mari. Aceste cercetări s-au diversificat și mai mult datorită producției automatizate, constituind o parte a unei noi științe: *ergonomia*. În

sfîrșit, trebuie să remarcăm faptul că, în unele cazuri, însuși sistemul de cointeresare materială ține seama de condițiile concrete de muncă prin acordarea de salarii diferențiate după ramura respectivă, de sporuri și premii de periculozitate, condiții grele etc., venitul unui muncitor depinzînd adesea nu numai de cantitatea și calitatea muncii, ci și de *condițiile concrete în care își desfășoară activitatea*. Fără îndoială, includerea condițiilor de muncă în calculul salariului individual nu se face decît în cazul existenței unor deosebiri mari între ramurile industriale, mai puțin în interiorul ramurii și mai puțin încă în interiorul unei anumite întreprinderi : principalul constă în acordarea de sporuri și premii în cazul periculozității, toxicității, muncii de șantier etc. Dar în situația în care munca prestată nu prezintă, de pildă, un pericol evident, deci în situații „normale", deși condițiile de muncă pot fi net deosebite, ele nu vor influența decît foarte puțin sau deloc remunerația. Un exemplu concret este lămuritor : deși condițiile de muncă într-o întreprindere nou construită vor fi mult mai bune prin ventilație, încălzire, iluminație, înzestrare tehnică etc. decît într-o întreprindere veche, totuși salarizarea la categorii egale de încadrare va fi aceeași. Pe plan subiectiv, însă, existența unor asemenea deosebiri în condițiile de muncă va determina formarea unor anumite interese și atitudini, diversificate și ele în funcție de specificul întreprinderilor. Atragerea cadrelor, gradul de satisfacție, „mora-

lul" muncitorilor din cele două întreprinderi vor fi, evident, diferite.

Astfel, în linii mari, putem vorbi de următoarele modalități prin care condițiile de muncă direcționează formarea unor anumite atitudini : a) pe plan psihologic, condițiile concrete de muncă duc la considerarea activității respective ca fiind *mai plăcută* sau *mai puțin plăcută ;* b) pe plan social, condițiile concrete în care se desfășoară o anumită profesiune determină stabilirea unei anumite *ierarhii,* ordini de preferință colectivă pentru o muncă sau alta, deși toate muncile sînt necesare și utile societății ; c) pe plan material, bănesc, folosirea sporurilor, premiilor etc. orientează muncitorii spre unele meserii deosebit de importante pentru societate, dar care se îndeplinesc în condiții foarte dificile.

În consecință, condițiile concrete de desfășurare a activității productive influențează indirect atitudinea față de muncă a individului, prin intermediul *atitudinii față de profesiune* sau față de un *post de lucru* anumit. Condițiile grele pe care le implică exercitarea unei anumite profesiuni, necontracarate la timp, vor determina, pe termen lung, o relativă „desconsiderare" a muncii respective, o îndepărtare de ea a tinerilor etc. Invers, condițiile superioare de muncă vor atrage ca un magnet forța productivă, iar satisfacția personală va avea un înalt grad. De obicei, împotriva influenței negative a condițiilor grele, după cum am arătat, se folosesc pîrghiile retribuției socialiste. Valoarea lor

este indiscutabilă ; totuși, din punctul de vedere al conștiinței, există un risc major : înlocuirea totală a importanței sociale a muncii respective prin exacerbarea rolului remunerației. Fraza „am o muncă urîtă, dar e bine plătită", caracteristică încă pentru un număr relativ însemnat de oameni, are consecințe dăunătoare : plăcerea muncii și satisfacția muncii sînt înlocuite prin plăcerea de a cîștiga, prin setea de bani. Rezultatul : „păsările călătoare" care, după ce „și-au strîns suma" fug după locuri călduțe, după munci ușoare etc., lăsînd descompletate colectivele. Iată de ce, contracararea influențelor negative ale condițiilor grele de muncă numai cu ajutorul stimulentului bănesc nu constituie decît o soluție aparentă și de moment. Este necesar, vom arăta mai departe, folosirea simultană și a altor modalități de influențare, în special a stimulentelor morale, a educării înțelegerii necesității și valorii sociale a oricărei activități etc.

Totodată, problema rolului pozitiv sau negativ al condițiilor de muncă în direcționarea atitudinii trebuie privită în *dinamica dezvoltării istorice*, pe de o parte, și în contextul măsurilor de *securitate și de îmbunătățire* a mediului exterior al activității productive, pe de altă parte. Astfel, caracteristic sistemului nostru socialist, este continua îmbunătățire a condițiilor de muncă, introducerea dirijată și susținută a tehnicii noi, acordarea unei atenții deosebite măsurilor de protecție a muncii. Este semnificativ faptul că Legea

nr. 11/1971, la care ne-am referit, acordă întreprinderii, ca *atribuție principală*, dreptul luării de măsuri pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă, al stabilirii lucrărilor de mică mecanizare etc. De asemenea, întreprinderea constituie, la dispoziția sa, *fondul pentru protecția muncii* [23].

Conținutul muncii constituie o noțiune foarte bogată în determinări ; ea exprimă componentele obiective ale unei anumite munci concrete — efort fizic, intelectual, grad de atenție etc. —, componente subiective individuale — înțelegerea și aprecierea caracterului creator specific profesiunii respective —, precum și componente care țin de aprecierea socială — prețuirea de care se bucură o muncă determinată din partea societății sau a grupurilor sociale. Această ultimă componentă se obține, după cum am arătat mai sus, și în funcție de condițiile specifice în care se realizează activitatea productivă considerată. Conținutul muncii influențează în mod indirect formarea anumitor atitudini și interese pe calea salarizării : valoarea socială și importanța muncii depuse se reflectă, în societatea noastră, nemijlocit asupra nivelului venitului realizat. Pe de altă parte, conținutul muncii influențează și *direct* atitudinile individuale prin *potențele educative ale muncii însăși*. Numeroase cercetări sociologice au arătat, în acest sens, faptul că gradul de satisfacție și nesatisfacție, interesul manifestat, atitudinea dovedită

[23] *Op. cit.*, pp. 11, 15, 18.

sînt determinate, într-o măsură *din ce în ce mai mare*, de conținutul propriu-zis al muncii și, în special, de *raportul dintre efortul fizic și efortul intelectual* propriu unei anumite activități. Acest raport variabil care, în ultimă instanță, se reduce la aprecierea caracterului creator al muncii depuse [24], depinde, îndeosebi, de trăsăturile de bază ale meseriei și postului de lucru, într-o etapă dată de dezvoltare a tehnicii. Prin urmare, și în ce privește conținutul muncii, dinamica dezvoltării istorice și dezvoltării tehnice trebuie avută în considerație. Fără îndoială, mai sînt încă munci monotone, neinteresante, plicticoase sau care implică un efort fizic maxim. O privire retrospectivă asupra *istoriei* conținutului muncii, în general și asupra modificării raportului dintre munca fizică brută și cea creatoare, în special, ne relevă creșterea continuă a ponderii muncilor interesante și atractive, corelată cu scăderea ponderii activităților bazate pe folosirea exlusivă a forței fizice. În etapa contemporană de dezvoltare a tehnicii, acest proces se accelerează. Mai mult, în cadrul relațiilor de producție socialiste, acest proces nu se mai desfășoară în spontaneitatea sa, ci are în vedere *direcționarea conștientă*: făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate presupune, ca trăsătură definitorie, o serie întreagă de schimbări ce intervin în activitatea de pro-

[24] Vezi și H. Ene, *Conținutul muncii, realitate și imagine subiectivă*, în „Revista de filozofie", 1967, nr. 3, p. 287 și urm.

ducție, „în baza *mecanizării, automatizării* și *cibernetizării* — și care vor duce la *reducerea simțitoare a deosebirilor dintre munca fizică și intelectuală*“ [25].

c) **Acțiunea simultan-diferențiată a stimulentelor materiale.** — După cum se sublinia la începutul acestui paragraf, stimulentele materiale acționează împreună asupra conștiințelor individuale. În acest fel, se realizează o structură complexă a stimulilor materiali care sînt intercondiționați între ei. Elementul de legătură a acestor stimuli, liantul lor, îl constituie remunerația. Într-adevăr, după cum am văzut mai înainte, atît condițiile de muncă cît și conținutul muncii se pot exprima, relativ, printr-un anumit nivel al venitului individual realizat ; de aci, importanța principală a retribuției în complexul structurii stimulentelor materiale. Am face, totuși, o enormă greșeală dacă am supraevalua rolul salariului și al premiilor în direcționarea comportamentului și atitudinii față de muncă. Pentru mulți oameni, mai ales în societatea noastră, cîștigul realizat nu constituie singurul și absolutul motor al comportării : o serie de cercetări sociologice au arătat că expresia „este frumoasă orice muncă dacă e bine plătită“ nu este aprobată decît de o mică parte a colectivului investigat ; majoritatea celor investigați apreciază munca după criterii mult mai complexe, in-

[25] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, p. 210 (subl. ns.).

troducînd, alături de cîştig, elemente care ţin de condiţiile de muncă, de importanţa ei socială, de satisfacţia pe care le-o oferă etc., etc. Valoarea formativă din punct de vedere moral a stimulentelor materiale este, astfel, considerabil întărită în măsura în care acestea acţionează *simultan* şi *într-o direcţie comună* asupra subiectivităţii individului, completîndu-se şi sprijinindu-se reciproc. Principiile fundamentale ale echităţii socialiste impun continua perfecţionare a relaţiilor din cadrul acestei structuri complexe. Fără îndoială, ar fi ideal ca nivelele maxime de retribuţie să fie însoţite de condiţii de muncă optime şi de un conţinut atrăgător şi creator al activităţii desfăşurate de către *fiecare* om al muncii. Nivelul de dezvoltare socială şi tehnică la care ne aflăm nu permite, însă, acest lucru. Abia în perspectiva dezvoltării se tinde — şi nici nu ştim dacă măcar aceasta este un lucru realizabil în viitorul previzibil — la o asemenea legătură între stimulentele materiale. Pentru nivelul de dezvoltare social şi tehnic actual, rolul stimulentelor, în cadrul structurii, este, mai ales, *complementar:* de exemplu, condiţiile mai dificile de lucru sau o muncă neatractivă, dar deosebit de necesară pentru societate sînt întovărăşite de o retribuire băneasc superioară. Şi chiar în aceste condiţii, există destui oameni care nu se vor îndrepta spre muncile respective. Pe de altă parte, mulţi dintre cei care lucrează în asemenea condiţii dificile nu fac aceasta în primul rînd datorită cîştigului, ci faptului că munca în-

sași îi satisface, că descoperă în ea acel filon, *propriu oricărei activități productive*, al creativității, importanței sociale, transformării conștiente a naturii. Dar la această problemă vom reveni pe larg în capitolul următor.

Care este mecanismul de acțiune a stimulentelor materiale, considerate în structura lor? Ne vom opri, în legătură cu aceasta, asupra gradului de *satisfacție* sau *nesatisfacție* individuală determinat de munca depusă. Desigur, satisfacția și nesatisfacția sînt determinate și de alți factori — de stimulentele morale, de valorile proprii conștiinței individuale, de trăsăturile de caracter și personalitate etc. Totuși, stimulentele materiale au o pondere însemnată în formarea și dezvoltarea sentimentelor de satisfacție și nesatisfacție; acestea din urmă *mediază* acțiunea formativă a stimulentelor materiale asupra atitudinii și comportamentului individual. Este greu, în acest sens, de închipuit o atitudine morală pozitivă față de muncă în condițiile unei profunde insatisfacții, în condițiile unei nemulțumiri personale continue trezite de munca îndeplinită. La fel, pe baza mulțumirii sufletești, pe baza satisfacției față de rezultatele dobîndite nu se poate clădi o atitudine iresponsabilă. Prin forța sa afectivă deosebită, sentimentul de satisfacție sau de nesatisfacție constituie, așadar, un *cadru principal* și o *determinantă subiectivă* a atitudinii, a conștiinței, în general. Simplificînd, oarecum, mecanismul acțiunii stimulentelor materiale, avem: 1) individul are o

anumită structură de valori personală privind munca și activitatea socială, în general, anumite interese materiale bine determinate ; 2) în procesul muncii, sistemul stimulentelor materiale, prin nivelul său concret de aplicare, interacționează cu valorile și interesele personale, dînd naștere, pe planul subiectivității, la sentimente de satisfacție sau nesatisfacție ; 3) satisfacția sau nesatisfacția trezite de muncă, dar care sînt totdeauna în raport cu ceea ce individul *vrea* și *așteaptă* de la muncă, întărește sau modifică atitudinea individuală și alte valori morale personale care apoi se concretizează într-un anumit mod de comportare practică [26].

Mecanismul acțiunii stimulentelor materiale asupra conștiinței individuale ne per-

[26] Unele cercetări sociologice, care se cer însă continuate pentru a se obține o mai mare certitudine, au arătat că stimulentele materiale acționează cu *forță diferită* în formarea sentimentului de satisfacție, respectiv, de nesatisfacție. Astfel, dacă pentru satisfacție importanța lor este medie sau mică, *în determinarea nesatisfacției conținutul muncii și nivelul retribuției* — prin salariu sau premii — *au un rol esențial.* Prin urmare, nivelele scăzute de salarizare sau premiere și caracterul neatractiv al muncii contribuie mult mai mult la formarea sentimentului de nesatisfacție decît contribuie nivelele ridicate sau caracterul atractiv la formarea sentimentului de satisfacție. Invers, condițiile de muncă bune influențează mai mult formarea satisfacției decît condițiile de muncă rele, nesatisfacția (Această ultimă situație o au și stimulentele morale). Vezi și Vasile Popescu, *Atitudinea morală și stimulentele materiale,* București, Editura Academiei, 1969, pp. 103—116.

mite înțelegerea influenței *diferențiate* a primelor. Într-adevăr, în foarte multe situații, observăm cum doi sau mai mulți indivizi supuși *aceloraşi* influențe — același nivel de salarizare, aceleași premii primite, aceleași condiții de muncă, în sfîrșit, aceeași profesiune — au atitudini și comportamente diferite. Să examinăm două cazuri posibile: a) influența stimulentelor materiale a fost aceeași; b) influența stimulentelor a fost diferită. În primul caz, diferențele de atitudine și comportare se datoresc, îndeosebi, *diversității situațiilor particulare* în care trăiesc indivizii respectivi: un anumit tip de viață de familie, un anumit mod de trai, un anumit grup de prieteni etc. vor imprima serioase diferențieri în atitudinea și comportamentul individual. De pildă, viața dezorganizată va reduce considerabil influența pozitivă a stimulentelor materiale. În cel de-al doilea caz, diferențele dintre indivizi pe planul situațiilor particulare ale vieții lor nu sînt semnificative pentru a determina modificări notabile în ceea ce privește influența stimulării globale. Aceasta înseamnă că diferențele sînt date de *gradul deosebit de receptivitate* a stimulării pe plan individual. Prin urmare, diversitatea atitudinilor și comportamentelor este determinată de diferențele calitative între structurile de valori individuale. Astfel, pentru un individ cîștigul este un element mai important decît conținutul sau condițiile de muncă; pentru altul, conținutul activității este ceea ce îl interesează în primul rînd; în sfîrșit, pentru un al trei-

lea, condițiile de muncă sînt cele mai importante. Situația se complică și mai mult cînd punem în relație ierarhică pe *toți* acești trei termeni : vom avea de-a face cu *6* structuri ierarhice de receptivitate [27] !

În concluzie, reiese, credem, cu destulă claritate *complexitatea* mecanismului de influențare, propriu stimulentelor materiale. Chiar și în forma schematică și, evident, simplificatoare în care s-a prezentat această problemă, se impune modalitatea *specifică* de influențare a stimulentelor materiale : conștiința concretă a individului și situațiile particulare de viață vor modifica, într-un sens sau într-altul, caracterul general și comun formativ al celor trei stimulente materiale examinate.

Analiza structurii stimulentelor materiale nu se poate considera încheiată fără a se răspunde la următoarea întrebare : totuși, în general, care este valoarea, importanța structurii de ansamblu a stimulării materiale în direcționarea atitudinii și comportamentelor? Că ea are o anumită valoare, nu există nici un dubiu : practica socială a confirmat de mult acest lucru. Întrebarea cere însă un

[27] Cele 6 structuri de receptivitate ale stimulentelor materiale pe planul conștiinței individuale sînt următoarele (cifrele romane reprezintă *locul* fiecărui stimulent în structura posibilă) : 1) I — cîștig ; II — conținut ; III — condiții ; 2) I — cîștig ; II — condiții ; III — conținut ; 3) I conținut ; II — cîștig ; III — condiții ; 4) I — conținut ; II — condiții ; III — cîștig ; 5) I — condiții ; II — cîștig ; III — conținut ; 6) I — condiții ; II — conținut ; III — cîștig.

răspuns mai precis : este vorba de locul și valoarea proprie a stimulării materiale în *definirea generală a unei anumite atitudini.* Pentru aceasta, ne vom referi la o lucrare anterioară, mult mai tehnică și mai complicată, care a încercat să aproximeze acest răspuns pe baza corelării statistice între structura de ansamblu a stimulentelor materiale, pe de o parte și atitudinea față de muncă, pe de altă parte [28]. Ca urmare a unei proceduri pe care nu are rost s-o descriem în amănunt, rolul ei fiind mai mult indicativ și de aproximare, s-a încercat stabilirea locului stimulentelor materiale în ansamblul factorilor sociali și individuali care determină atitudinea morală personală. În cele două colective de muncă studiate de la Combinatul chimic Borzești, s-au găsit indicii de corelație multiplă de0,58 și respectiv 0,66. Aceasta ar însemna că aproximativ 34% din determinarea atitudinii, în primul colectiv de muncă, respectiv, 43%, în cel de-al doilea colectiv, se datoresc acțiunii simultane a stimulentelor materiale. Acțiunea formativă a stimulentelor materiale este, deci, *destul de netă,* fără a justifica, însă, cîtuși de puțin, teza importanței sale absolute. Într-adevăr, atitudinea față de muncă este determinată, în majoritatea cazurilor, de alte elemente decît cele materiale. Astfel, singurul răspuns corect care se poate da la întrebarea pusă mai sus are două laturi strîns legate între ele : pe de o parte, stimu-

[28] Vasile Popescu, *op. cit.*, pp. 177—180.

lentele materiale ni se relevă drept factori pe care întotdeauna trebuie să-i luăm în considerație în ce privește valoarea lor moral-formativă, valoarea lor de educație și de direcționare a educației ; pe de altă parte, *importanța lor nu trebuie absolutizată* deoarece practica dovedește că există destui oameni cu o atitudine morală înaintată, dar din diverse motive — vechime mică în muncă, lipsa unor deprinderi profesionale, arbitrarul șefilor direcți etc. — asupra lor acționează la un nivel minim stimulentele materiale ; invers, există alți indivizi, cu o atitudine față de muncă negativă sau indiferentă, dar care sînt puternic stimulați din punct de vedere material. Fără îndoială, aceste situații extreme își capătă rezolvarea în timp : valoarea reală a atitudinii și comportamentului efectiv se va reflecta, mai devreme sau mai tîrziu, și în nivelul stimulării. Prin urmare, *valoarea stimulentelor materiale nu poate fi corect apreciată decît dacă se are în vedere*, pe de o parte, *întregul ansamblu de stimuli care direcționează conștiința individuală și*, pe de altă parte, *însuși nivelul, gradul de dezvoltare a acestei conștiințe.*

d) **Stimulare materială și răspundere personală.** Stimulentele materiale ale muncii acționează în direcția formării unei anumite conștiințe morale a personalității nu numai prin *valorile lor pozitive* (creșterea remunerației, îmbunătățirea condițiilor de muncă,

caracterul creator al activității depuse), ci și prin *valorile lor negative* care exprimă *răspunderea materială personală* a producătorilor. Atrăgînd atenția asupra valorii complementare și *social-necesare* a răspunderii materiale personale față de stimulare, secretarul general al partidului scria : „Trebuie să înțelegem bine, tovarăși, că nimănui nu-i este permis să irosească mijloacele, materialele care îi sînt puse la îndemînă. *Cine execută lucrări de proastă calitate trebuie să poarte și răspunderea materială.* Statul nu poate să suporte daunele provocate de neglijența sau de slaba calificare a unor salariați. Cel care își ia angajamentul să execute un produs trebuie să muncească, să-și ridice calificarea și cine nu se simte în stare să lase locul altuia“ [29].

Răspunderea materială acționează, mai ales, pe linia unor sancțiuni de ordin bănesc : neacordarea primei, imputări din salariu, trecere la o categorie inferioară de încadrare pe timp limitat etc. Dar nu trebuie să uităm faptul că, în unele cazuri, sancțiunile materiale sînt întovărășite, *implicit*, de scăderea nivelului celorlalte principale stimulente materiale obiective al muncii : conținutul și condițiile de muncă. Astfel, în cazul unor rebuturi repetate, de pildă, consecință a indisciplinei sau a slabei pregătiri

[29] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, pp. 114—115 (subl. ns.).

profesionale, imputarea pagubelor și prejudiciilor aduse întreprinderii este însoțită, în unele cazuri, de *schimbarea locului de muncă,* prin însăși trecerea lucrătorului respectiv la o categorie mai mică de încadrare. De aici, repercusiuni serioase asupra condițiilor și conținutului muncii, scăderea nivelului lor fiind inevitabilă. În consecință, răspunderea materială personală implică, în multe cazuri, scăderea *simultană* a nivelului *tuturor* componentelor stimulării materiale.

Punerea în relație a stimulării și a răspunderii, ca elemente de aceeași valoare ale cointeresării, permite o mai completă înțelegere a procesului complex prin care normativitatea socială sprijină dezvoltarea conștiințelor individuale în sensul receptării, aprecierii pozitive și aprobării cerințelor generale, în cazul nostru, cerința muncii. În consecință, este profund greșit și, după cum se va arăta și mai departe, contrar principiilor *echității socialiste* de a privi rolul moral-formativ al stimulentelor materiale numai sub latura lui de *răsplătire* a comportamentelor și atitudinilor înaintate : sistemul normativ atașat cerinței sociale este totdeauna un sistem de *recompense și sancțiuni.* În măsura în care latura sancțională, de răspundere materială, este lăsată la o parte, valoarea educativă a stimulării va fi, în esența sa, ciuntită. Dacă doi muncitori net diferențiați prin rezultatele efective în producție — unul disciplinat, conștiincios, cu spirit de inițiativă etc. și altul care produce

rebuturi, nu-și folosește efectiv timpul de lucru etc. — sînt încadrați în aceeași categorie tarifară, lucrează în aceleași condiții, au aceleași sarcini productive, importanța educativă a stimulării materiale este minimă. Și, în cazul citat, nu este vorba numai de a diferenția stimularea — eventual, retribuția, acordîndu-i primului muncitor un premiu suplimentar —, ci de a folosi cu *consecvență și corectitudine* pîrghiile *răspunderii* materiale : prin urmare, nu e vorba de *a răsplăti* pe unul mai mult și pe altul mai puțin, ci de *a trage la răspundere* pe cel de-al doilea muncitor pentru munca de slabă calitate și indisciplina de care dă dovadă, de *a-l sancționa material*. Așadar, sistemul de recompense acționează *din momentul îndeplinirii sarcinilor* productive esențiale și *diferențiază rezultatele bune de cele foarte bune și excepționale ;* sistemul de sancțiuni *micșorează stimulentul material normal,* se aplică în cazul *neîndeplinirii sarcinilor* și *diferențiază atitudinile și comportamentele neconespunzătoare.* Dacă sistemul de recompense contribuie la *întărirea și dezvoltarea* valorilor morale și profesionale individuale *deja existente,* sistemul de sancțiuni are în vedere *schimbarea sensului* acestor valori, *eradicarea și limitarea cîmpului de acțiune* al concepțiilor înapoiate. Fără îndoială, există și o *întrepătrundere a sarcinilor* celor două sisteme : stimularea influențează, prin intermediul exemplului pozitiv al fruntașilor și asupra atitudinilor înapoiate, punînd în fața

indivizilor *modelul ideal* de comportare și *aprecierea* materială a acestui model; de asemenea, răspunderea materială, prin exemplele concrete ale aplicării sale, influențează pozitiv dezvoltarea valorilor înaintate aducînd în fața conștiințelor individuale *consecințele* posibile ale comportamentului și atitudinilor necorespunzătoare. Totuși, aceste influențe sînt secundare în raport cu cîmpul principal de acțiune ale recompenselor, respectiv sancțiunilor, despre care am vorbit mai sus.

În concluzie, alături de structura complexă a stimulentelor materiale în socialism — care nu se reduc numai la remunerația bănească —, de acțiunea lor simultan-diferențiată, luarea în considerație a raportului recompensă-sancțiune constituie încă un element necesar pentru înțelegerea adecvată a acțiunii formative, din punct de vedere moral, a cointeresării. Totodată, elementul *dinamicii* permanente, al îmbunătățirii continue a sistemului stimulării materiale directe constituie un factor esențial în analiza pe termen lung a posibilităților sale de influențare a conștiințelor individuale. În acest sens, sistemul normativ de recompense și sancțiuni nu este dat o dată pentru totdeauna, ci parcurge drumul unei *perfecționări conștiente :* de pildă, se cere, pe drept cuvînt, o mai solidă fundamentare a criteriilor care stau la baza stabilirii salariilor tarifare pentru a se putea diferenția mai bine, pe baza necesităților sociale, activitatea desfășurată în diferitele ramuri economice, în diferite condiții terito-

rial-geografice etc.[30] De asemenea, pe măsura dezvoltării social-economice a societății noastre, nivelul real al stimulării materiale va cunoaște o serioasă creștere. Am arătat, mai înainte, importanța automatizării și cibernetizării pentru dezvoltarea pozitivă a condițiilor de muncă și a conținutului muncii. Luînd ca bază anul 1950, dinamica salariului real se prezintă astfel[31]:

Anul	Salariul real
1950	100
1955	125
1960	185
1965	226
1970	271

Astfel, față de 1950, în urma unei creșteri *continue*, salariul real a fost în 1970 de circa 2,7 ori mai mare. La sfîrșitul acestui cincinal, sporul salariului real va fi de 20 la sută față de cifra anului 1970. Prin aceasta, în afara creșterii bunăstării materiale a oamenilor muncii, însăși acțiunea stimulativă a retribuției, posibilitățile ei formative vor spori în mod sensibil.

[30] Vezi, în această privință, *Stimulentele morale și materiale în societatea noastră*, în „Lupta de clasă", 1971, nr. 8, p. 54, intervenția lui George Răboacă.

[31] Sursa: *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România — 1971*. Direcția centrală de statistică, p. 114.

§ 2. STIMULENTELE MATERIALE INDIRECTE ŞI ECHITATEA SOCIALISTĂ ÎN SFERA RETRIBUŢIEI

Rolul şi importanţa stimulentelor materiale în condiţiile orînduirii socialiste nu pot fi înţelese cu adevărat dacă nu ţinem seama şi de stimulentele materiale indirecte, adică de *fondurile sociale de consum.* Apariţia şi dezvoltarea unui *sistem* complex de stimulente materiale indirecte constituie o *trăsătură definitorie* a societăţii socialiste. Mai mult, principiile societăţii noastre implică lărgirea continuă a ariei acestor stimulente indirecte, creşterea ponderii lor în ansamblul factorilor de care depinde îmbunătăţirea modului de trai, satisfacerea intereselor materiale ale oamenilor muncii. Şi în următorii 15—20 de ani va acţiona în continuare principiul repartiţiei socialiste — „de la fiecare după capacitate, fiecăruia după muncă"; în acelaşi timp, vor spori în mod deosebit cheltuielile sociale prin care se va sprijini, tot mai puternic, aplicarea în viaţa practică a principiilor echităţii socialiste şi comuniste.

a) **Principalele forme ale stimulentelor materiale indirecte.** — Societatea socialistă — *prima* formă a comunismului — mai păstrează o serie de inegalităţi economice şi materiale între indivizi care au la bază sarcinile familiale diferite — numărul de persoane a căror întreţinere o realizează familia —, gradul diferit de calificare, aptitu-

dini productive deosebite pe plan individual etc. Fondurile sociale de consum au, ca unul din scopurile principale, tocmai reducerea acestor inegalități economice dintre oameni. Statul socialist preia, astfel, anumite sarcini economice majore ale indivizilor și familiilor, reducînd contribuția materială a acestora.

În linii mari, domeniile esențiale ale vieții sociale în care stimulentele indirecte sînt folosite le constituie învățămîntul, asistența medicală, cultura, asigurările sociale, ajutorarea familiilor cu copii etc. În ansamblul lor, cheltuielile pentru acțiunile social-culturale au evoluat, în ultimii 10 ani, astfel[32] :

Cheltuieli pentru acțiuni social-culturale			
	1960	1965	1970
Pe o familie (în lei)	2 600	3 640	5 500
Pe total populație (în miliarde lei)	14,1	22,4	35,9

Cincinalul actual va marca o nouă treaptă în creșterea finanțării de către statul socialist a acțiunilor social-culturale : „volumul cheltuielilor pentru învățămînt, cultură și artă, sănătate, sport, asistență și asigurări sociale se ridică, pe cincinal, la uriașa cifră de 218 miliarde lei, adică mai mult decît în-

[32] Sursa : „Revista de statistică", 1971, nr. 5, planșa a IV-a.

tregul venit național al țării din anul 1970. Pe un locuitor, cheltuielile social-culturale suportate de stat se măresc de la 1 680 lei în 1970 la 2 260 lei în 1975..." [33] Fără a mai intra în amănunte cifrice suplimentare, este de ajuns să arătăm că numai alocațiile pentru copii vor crește de la 4,3 miliarde lei în 1970 la 6,7 miliarde lei în 1975 [34]. Toate acestea relevă, pe de o parte, imensitatea ariilor vieții sociale în care stimulentele indirecte își fac simțită, într-un mod foarte puternic, prezența: gratuitatea învățămîntului de toate gradele, gratuitatea manualelor pentru școala generală, creșterea numărului de locuri în cămine și cantine pentru elevi și studenți, burse pentru elevii și studenții merituoși[35], gratuități sau reduceri însemnate pentru odihnă și tratament în stațiunile balneoclimaterice, tabere de elevi și copii preșcolari, creșterea pensiilor, ajutoare de boală, asistență medicală gratuită, ajutoare pentru copii și ajutoare pentru naștere, dezvoltarea rețelei culturale, a caselor de cultură, căminelor culturale, bibliotecilor etc., etc. — indiferent de mediu (rural sau urban) — constituie numai cîteva din principalele fonduri

[33] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, pp. 889—890.

[34] Pentru multe asemenea date statistice, vezi și: Mihalache Vasilescu, *Creșterea nivelului de trai material și cultural al populației — țelul suprem al politicii P.C.R.*, în „Revista de statistică", 1971, nr. 5, p. 12 și urm.

[35] Între 1966—1970 s-au acordat nu mai puțin de 1 milion 600 de mii de burse *(op. cit.*, p. 14).

sociale care contribuie, în orînduirea noastră, la realizarea trebuințelor materiale și spirituale ale oamenilor muncii, fără contribuirea lor bănească, directă : astfel, nivelul retribuției este considerabil mărit.

La toate acestea s-ar putea adăuga ponderea relativ scăzută a chiriilor în venitul global al familiei, mai ales dacă avem în vedere sumele excesive pe care trebuie să le plătească în fiecare lună oamenii muncii din țările capitaliste. În sfîrșit, nu trebuie să uităm uriașul efort economic și material pe care îl depune statul socialist în vederea construcției de locuințe și ajutorarea, prin credite, a celor ce vor să-și construiască — la orașe sau la sate — locuințe personale.

Stimulentele materiale indirecte acționează, astfel, în trei direcții principale. În primul rînd, deci, este vorba de rolul major pe care îl au în *creșterea nivelului de trai*, material și spiritual al oamenilor muncii : finalitatea lor se îndeplinește indiferent de înțelegerea valorii lor pe planul conștiințelor individuale. Chiar dacă individul nu le cunoaște, nu-și dă seama de contribuția lor suplimentară pozitivă la îmbunătățirea modului său de trai, această contribuție există realmente.

În al doilea rînd, stimulentele materiale indirecte contribuie la *aplicarea mai adecvată a principiilor echității socialiste în domeniul repartiției*. Într-adevăr, o mare parte a fondurilor sociale de consum *se acordă di-*

ferențiat indivizilor, în funcție de veniturile pe care aceștia le realizează. Astfel, dacă, în general, învățământul este gratuit, acordarea burselor presupune, în afara unei bune situații școlare a elevului respectiv, și anumite baremuri privitoare la veniturile părinților sau susținătorilor lui legali. De asemenea, dacă asistența medicală este gratuită, în general, acordarea ajutoarelor și alocațiilor pentru copii se face într-un mod diferențiat, în funcție de numărul copiilor existenți într-o familie și de cuantumul venitului principal. Prin toate aceste modalități de diferențiere a nivelului real, pe familie sau pe individ, a fondurilor sociale de consum, se acționează în direcția *micșorării inegalităților economice* care mai există în socialism. După cum se observa cu întemeiere la dezbaterea organizată de revista „Lupta de clasă", dezbatere la care ne-am referit mai sus, prin acțiunea diferențiată a stimulentelor materiale indirecte se reduc decalajele dintre diferitele categorii de salariați în ceea ce privește *consumul* calculat pe fiecare individ, față de decalajele dintre *veniturile* lor brute obținute prin salarii, premii etc. [36]. Prin urmare, o anumită parte din diferența existentă între salariile primite de către diverși indivizi este redusă prin repartizarea în spiritul echității socialiste a fondurilor sociale de consum : în general, cei care obțin venituri

[36] Vezi *Stimulentele materiale și morale în societatea noastră. Dezbatere*, în „Lupta de clasă", 1971, nr. 8, p. 56, intervenția Reghinei Crețoiu.

mai mari primesc *o parte mai mică* din fondurile sociale de consum decît cei cu venituri mai scăzute : astfel, diferența dintre consumul real este totdeauna mai mică decît diferența dintre veniturile obținute.

Fără îndoială, această diferență este mai mică, dar există mereu. Prin aceasta se păstrează nealterată valoarea stimulativă a salariului, premiilor etc. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm faptul că, de pildă, indemnizațiile pentru copii sînt acordate nu numai pentru a ușura greutățile materiale sporite ale familiei, ci și pentru a răsplăti *efortul educațional suplimentar al părinților:* educația și îngrijirea copiilor nu este o treabă strict personală ci, în esența ei, o problemă socială, un moment particular deosebit de important al raportului dintre individ și societate.

În sfîrșit, fondurile sociale de consum au o importantă *valoare stimulativă în direcția formării și dezvoltării conștiinței socialiste,* a atitudinilor și comportamentelor înaintate. Dar ele devin cu adevărat stimulente materiale indirecte numai în măsura în care conștiințele individuale *percep* acțiunea lor, adică în măsura în care individul *înțelege* și *apreciază* efortul material general pe care îl face colectivitatea socialistă în acordarea acestor fonduri. Aici intervine un *factor mediator :* activitatea ideologică, educativă, de popularizare și expunere, de explicare și constientizare a sensului și importanței fondurilor sociale de consum pentru societatea socialistă. Este vorba de explicarea și de descrierea multiplelor forme ale stimulentelor

materiale indirecte, de relevarea imenselor sume pe care le acordă statul în acest sens, de sublinierea faptului că aceste fonduri de consum sînt specifice, în cea mai mare măsură, orînduirii socialiste, că există o permanentă dinamică a lor în sensul creșterii neîncetate a ponderii cheltuielilor sociale în ansamblul veniturilor individuale. Pentru mulți membri ai societății noastre, și în special pentru cei mai tineri, asemenea lucruri nu mai sînt pe primul plan al conștiinței lor : faptul că societatea cheltuiește, anual, zeci de miliarde de lei în vederea creșterii nivelului de trai material și spiritual apare ca un lucru banal și de la sine înțeles ; interesul și gîndirea lor economică este mult mai mult influențate de nivelul salarizării, al premiilor etc. Or, una dintre sarcinile activității ideologice constă tocmai în a lupta împotriva unor asemenea mentalități simplificatoare și unilaterale. De fapt, în această problemă, activitatea ideologică *trebuie să aducă pe planul conștiinței individuale raportul real între diversele forme ale retribuției personale și sociale existente în planul vieții materiale a oamenilor.* Este de la sine înțeles că învățămîntul, asistența medicală etc., etc. sînt gratuite ; dar aceasta înseamnă că cheltuielile fiecărei familii sînt, astfel, micșorate, iar venitul realizat se poate îndrepta spre satisfacerea altor necesități materiale și spirituale. În măsura în care se realizează această înțelegere a importanței fondurilor de consum, valoarea lor stimulativă și formativă pe planul conștiinței se adaugă valorii stimu-

lative și formative a cointeresării materiale directe, o sprijină și o completează pe aceasta. Și, mai ales, se micșorează posibilitatea de apariție a unor fenomene secundare negative ale retribuției bănești directe, cum ar fi importanța exagerată acordată cîștigului ca mobil al activității personale și înțelegerea principiilor echității socialiste aplicate în domeniul cointeresării.

b) **Dinamica stimulent material direct-stimulent material indirect și aplicarea echității socialiste în sfera retribuției. —** După cum s-a arătat mai sus, între stimulentele materiale directe — în special, cele bănești — și stimulentele materiale indirecte — fondurile sociale de consum — există, în cadrul orînduirii noastre, un anumit raport, o anumită relație. Trăsăturile fundamentale ale acestei relații sînt, după părerea noastră, următoarele : a) socialismul presupune *unitatea* funciară a acestor două laturi ale stimulării materiale a oamenilor muncii ; b) în cadrul acestei unități, ponderea stimulentului material indirect *va crește treptat,* pe măsura dezvoltării societății socialiste și a trecerii, în perspectivă, la construirea comunismului; c) valoarea formativă a stimulentului material se realizează în condiții mult superioare atunci cînd unitatea dintre remunerația directă și cea indirectă este *înțeleasă și apreciată* la nivelul conștiințelor individuale ; d) atît atribuirea retribuției directe cît și a stimulentelor materiale indirecte *se reali-*

zează în funcție de principiile echității socialiste.

Aceste trăsături fundamentale se află într-o strînsă legătură. Nu se poate vorbi niciodată de existența și acțiunea uneia dintre ele, fără ca implicit toate celelalte să nu fie angajate : nu există unitatea stimulentelor directe și indirecte în afara unei anumite dinamici de perspectivă, în afara rolului lor moral, în afara principiilor echității socialiste pe care le presupune. S-a arătat în paragraful anterior cum fondurile sociale de consum se repartizează în mod diferențiat pe indivizi și pe familii, în funcție de principiile echității și dreptății proprii orînduirii noastre. Dar aceste principii acționează nu numai în ce privește repartizarea fondurilor sociale de consum, ci și în stabilirea unei anumite dinamici a remunerației bănești propriu-zise. Astfel, am arătat că dezvoltarea în perspectivă a societății noastre își propune, printre altele, creșterea salariului mediu. Dar această creștere a salariului mediu se realizează în condițiile în care *se reduc continuu decalajele dintre salariile nete* cele mai mari ale cadrelor de conducere din economie și salariul minim : în cincinalul trecut, acest decalaj s-a redus de la aproape 10 ori la 6,7 ori ; în actualul cincinal, acest proces continuă, astfel încît dacă salariul mediu nominal va crește cu aproximativ 26 la sută, *salariul minim va spori cu peste 37 la sută* [37]. Conform principiilor echității socialiste, re-

[37] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 6, p. 649.

partiția venitului național se realizează, așadar, astfel încît *să se evite crearea unor diferențe nejustificat de mari* între cîștigurile diferitelor categorii sociale. Pe de altă parte, echitatea socialistă nu are nimic de-a face nici cu tendințele *egalitariste*, de nivelare a veniturilor, deoarece rolul stimulator al retribuției ar fi realmente compromis : „Preocupîndu-se continuu de îmbunătățirea condițiilor de viață ale celor cu venituri mici, de reducerea diferenței nejustificate dintre venituri, partidul și guvernul urmăresc totodată — subliniază, în acest sens, secretarul general al partidului — ca în realizarea acestei repartiții să se țină seama de *cantitatea și calitatea muncii depuse, de importanța și răspunderea socială a diferitelor activități, de condițiile mai grele de lucru, astfel încît retribuția să aibă un important rol stimulativ, să nu împingă la egalitarism micburghez*, care ar putea avea consecințe dăunătoare pentru dezvoltarea societății noastre socialiste“ [38].

În concluzie, stimulentele materiale acționează ca un *tot unitar* : remunerația bănească, condițiile de muncă, conținutul muncii și fondurile sociale de consum formează acea rețea complexă de stimuli direcți sau indirecți care, în mod diferențiat și întemeindu-și acțiunea pe principiile echității și dreptății, constituie, pe de o parte, mobiluri ale comportamentului și, pe de altă parte, instrumente de formare și direcționare mo-

[38] Nicolae Ceaușescu, *Ibid.* (subl. ns.).

rală. În același timp, rolul lor stimulativ se întărește considerabil — mai ales în cazul stimulentelor materiale indirecte — în măsura în care concepția lui „mi se cuvine" este înlocuită prin înțelegerea, la nivelul conștiinței individuale, a importanței, specificului și dinamicii lor : activitatea politico-ideologică, de educare marxist-leninistă a oamenilor muncii are, în această privință, un rol hotărîtor.

§ 3. STIMULENTELE MORALE ȘI ROLUL LOR ÎN DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI SOCIALISTE

În primele două paragrafe ale acestui capitol, s-au analizat valoarea și locul stimulentelor materiale în sistemul normativ de recompense și răspunderi proprii relațiilor socialiste de producție. Dar stimulentele materiale, directe și indirecte, nu acoperă decît o anumită parte din sfera sistemului normativ de ansamblu : alături de stimulentele materiale, trăsătură specifică a orînduirii noastre, se impune folosirea, ca o cerință legică, necesară, a stimulentelor morale — a „cointeresării" și răspunderii morale.

Sistemul normativ ajutător cerinței sociale a muncii este, astfel, format, în socialism, dintr-o rețea de obligații și datorii impusă atît cu mijloace economice cît și cu mijloace de ordin moral. Prin aceasta, stimularea și răspunderea acționează asupra *ansamblului*

personalității individuale a omului, atingînd atît interesele și nevoile materiale cît și cerințele sale umane generale, demnitatea și individualitatea sa proprie. Ponderea însemnată pe care o au stimulentele de ordin moral în ansamblul stimulilor „externi" ai atitudinii și comportamentului în muncă constituie o trăsătură și, totodată, o legitate a sistemului nostru social. Fără îndoială, și în cadrul orînduirii capitaliste, îndeosebi în ultimele decenii, au început să se recunoască importanța și valoarea deosebită a stimulentelor morale : dacă spre sfîrșitul veacului trecut, F. Taylor putea să refuze muncitorilor pînă și dreptul de a gîndi, în zilele noastre, psihosociologia occidentală s-a preocupat din ce în ce mai mult de problemele sociale ale muncii, de studiul „relațiilor umane", al „moralului", de situația morală a salariaților etc. Numai că, aceste preocupări sînt în mod funciar limitate din mai multe cauze, dintre care enumerăm : a) caracterul limitat al cercetărilor și, mai ales, al aplicațiilor practice ; b) corelarea îmbunătățirilor aduse relațiilor din colectivul de producție cu ritmul extenuant al muncii ; c) lipsa unui sistem instituționalizat al stimulentelor morale ; d) dezinteresul față de stimulentele morale atunci cînd acestea nu aduc un *profit* imediat etc. Astfel, deși multe din realizările *parțiale* ale cercetărilor sociopsihologice contemporane occidentale sînt demne de relevat, toate aceste teorii, *în ansamblul lor*, suferă de un viciu fundamental și structural : încearcă să înlocuiască analiza rela-

ților sociale prin *analiza organizării muncii și a relațiilor interindividuale din grupul de muncă*. Evident, soluțiile propuse nu schimbă *în esență* exploatarea muncitorului, ci o fac doar aparent *mai ușoară* și *mai ascunsă*.

Omul are, după cum am mai spus, nu numai nevoi de ordin pecuniar, strict materiale, ci și nevoia de demnitate, de considerație și respect, de participare activă la viața unui grup : asupra tuturor acestor nevoi acționează în principal stimulul moral al muncii, sistemul integrat al recompenselor și sancțiunilor etice. Socialismul realizează, pentru prima dată în istoria umanității, aducerea pe primul plan al comandamentelor sociale și a acestor stimuli morali : spre deosebire de orînduirile anterioare, în noua societate acționează un sistem închegat, coerent de stimulente morale care completează și, într-un anumit sens, direcționează influența remunerației și a celorlalte stimulente materiale, avînd, împreună, același teritoriu de manifestare.

Pe planul logic al expunerii, vom trata, pe rînd, baza obiectivă și formele principale ale stimulării morale, recompensa și răspunderea morală, mecanismul formativ al stimulului moral și practica aplicării acestuia; în sfîrșit, problema interacțiunii dintre material și moral va încheia, concluziv, nu numai paragraful, ci și întregul capitol.

a) **Baza obiectivă și formele principale ale stimulării morale în socialism.** — Baza obiectivă a constituirii stimulentelor morale

într-un sistem cu o largă arie de aplicabilitate și cu o forță normativă deosebită se definește prin poziția și rolul muncii în structura relațiilor socialiste de producție. Munca eliberată de exploatare a producătorilor egali în drepturi și datorii este pentru prima oară apreciată, în structura relațiilor sociale, nu numai prin rezultatele sale economice, materiale propriu-zise, ci și ca *aptitudine specific umană*. Relațiile socialiste de colaborare a producătorilor constituie, astfel, *cadrul social generator* al sistemului normativității morale, individul, ca persoană umană, fiind considerat drept *scopul final* al oricărei activități. Prin urmare, socialismul va crea și va dezvolta continuu acele mijloace de influențare care sînt, în perspectiva orînduirii fără clase spre care se tinde, cele mai apropiate de specificul personalității. Am văzut, deja, cum însești stimulentele materiale proprii socialismului își modifică într-un mod esențial conținutul și direcția formativă, deosebindu-se net de constrîngerea economică, de „disciplina foamei" caracteristică orînduirii burgheze. Mai mult decît atît, determinate de noile relații sociale, recompensele și pedepsele se diversifică fundamental : individul nu este numai *răsplătit* material de către societate, ci și *apreciat* în funcție de rezultatele activității sale. [39]

[39] Putem vorbi, desigur, și despre o „răsplată morală" și despre o „apreciere materială". De obicei, în vorbirea curentă, sensurile pe care le-am distins mai sus se confundă. Credem, totuși, că distincția este necesară și se susține datorită faptului că atrage atenția asupra caracterului dezinteresat din

Aprecierea socială, colectivă și chiar individuală a atitudinilor și comportamentelor se constituie ca stimul care acționează, în primul rînd, asupra spiritualității individului, activînd mobilurile și dorințele sale intime, trăsăturile psihice ale personalității. Fără îndoială, recompensa sau pedeapsa morală poate, uneori, să acționeze indirect și asupra intereselor materiale, asupra modului de satisfacere a cerințelor materiale etc., dar acestea sînt, în general, consecințe *secundare* și, mai mult sau mai puțin, mediate. De exemplu, o faptă de excepție cum ar fi intervenția eroică a unui muncitor pentru stingerea unui început de incendiu poate fi însoțită, în afara popularizării actului său, în afara evidențierii, laudelor etc. și de un premiu bănesc ; acesta din urmă este, însă, o consecință secundară față de stimulentele morale acordate și, mai corect chiar, o modalitate a *împletirii* stimulentului material cu cel moral.

Stimulentele morale ale atitudinii și comportamentului înaintat în muncă sînt de diverse tipuri, acționează pe diferite căi, au o forță de direcționare și de formativitate morală mai mică sau mai mare, în funcție de modalitatea folosirii și caracteristicile subiectului receptor. În general, putem vorbi de stimulente morale *instituționalizate* și de stimulente morale *spontane*.

punct de vedere material al aprecierii, introducînd elementul subiectivității, al plăcerii și satisfacției personale.

Stimulentele morale instituționalizate sînt acele stimulente a căror creare, dezvoltare și reglementare se face într-un mod *conștient.* Aprecierea socială sau colectivă se realizează, deci, într-un cadru și în forme precis reglementate și organizate. În această categorie s-ar afla întrecerea socialistă, multiplele forme de evidențiere în muncă, popularizarea fruntașilor, organizarea olimpiadelor de meserii, cinstirea permanenței în muncă, promovarea acțiunilor patriotice, conferirea de medalii și ordine etc., etc. Fără îndoială, multe dintre aceste stimulente morale ale muncii și ale atitudinii față de muncă își găsesc forme specifice potrivit diversității locurilor de muncă, pe măsura preocupărilor organizațiilor politice și obștești, comitetelor oamenilor muncii, colectivelor de producție și salariaților înșiși.

O primă problemă care apare deci în legătură cu modalitățile de aplicare concretă a stimulentelor morale se referă la *unitatea* și *diversitatea* sistemului de recompense și sancțiuni etice instituționalizat. Unitatea sistemului constă în *baza obiectivă comună* — relațiile de colaborare și sprijin reciproc —, în caracterul *conștient, organizat* și *dirijat,* în *scopul unic* căruia i se subordonează — dezvoltarea conștiinței socialiste în sfîrșit, unitatea stimulentelor morale se realizează și datorită existenței unor *forme generale* de influențare, întrebuințate în toate colectivele de muncă, în toate întreprinderile și instituțiile, cum ar fi, de pildă stimulentele morale proprii întrecerii socia-

liste. Diversitatea sistemului este dată de *multiplicitatea formelor concrete și particulare* de stimulare care se organizează în jurul acelor forme generale de care aminteam mai sus sau care le amănunțesc și le specifică potrivit condițiilor concrete. Propunerile de măsuri ale tovarășului Nicolae Ceaușescu pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, Consfătuirea de lucru pe probleme ideologice, Plenara Comitetului Central al partidului din 3—5 noiembrie 1971 au deschis cîmp larg fanteziei și inventivității colectivelor de muncă, organizațiilor politice și obștești etc. în crearea unor nenumărate forme de influențare morală adaptate condițiilor particulare ale activității productive îndeplinite. Astfel, numai în București au apărut asemenea inițiative valoroase care folosesc pe larg acțiunea stimulentelor morale : *„Brigăzile de producție și educație"* (inițiativă a Uzinei „Grivița roșie"), *„Sfatul fruntașilor"* (Uzinele textile „7 Noiembrie"), *„Nici un gram de metal în plus, nici un gram irosit"* (Uzina „23 August"), *„Fiecare inginer, tehnician și maistru să obțină prin acțiuni realizate în afara sarcinilor profesionale economii egale cu retribuția sa anuală"* (F.C.M.E.), *„Din deșeuri să fabricăm repere noi"* („Semănătoarea"), *„Secție a disciplinei, calității și productivității"*, *„Colective de opinie"*, *„Prietenii noului angajat"* etc. etc.

Caracterul instituționalizat al acestor inițiative rezultă din apariția lor organizată, sprijinul pe care îl capătă din partea orga-

nismelor superioare, extinderea lor în alte întreprinderi, consfătuirile și schimburile de experiență, vizitele la unitățile inițiatoare, popularizarea prin presă și altele. În consecință, instituționalizarea stimulentului moral *înlătură întîmplarea, arbitrarul și subiectivismul,* generînd condiții propice pentru acțiunea lui pe o arie *cît mai întinsă.*

Stimulentele morale spontane sînt acele stimulente care apar pe teritoriul restrîns al *grupului* de muncă și cel mult al unui colectiv anumit avînd ca direcție precisă aprecierea atitudinilor și comportării unui salariat sau altul. Apariția și dezvoltarea acestei aprecieri nu mai este, în cazul de față, organizată, ci se formează în funcție de diversitatea tipurilor de relații stabilite între oameni. Stimulentul moral spontan poate purta uneori puternica amprentă a subiectivismului, adesea se manifestă contradictoriu, depinde în cea mai mare măsură de gradul de coeziune al colectivului sau grupului de muncă, precum și de o serie de trăsături neesențiale ale personalității celui apreciat. În această categorie intră diferitele tipuri de apreciere colegială, prietenească, respectul și stima pentru activitatea depusă, prețuirea rezultatelor obținute, lauda și sprijinul moral al colegilor, încrederea în posibilitățile noilor veniți în interiorul unui colectiv, încurajarea lor, în special a tinerilor etc. etc.

Subiectivitatea, spontaneitatea și afectivitatea, care intră definitoriu în conținutul acestui gen de stimulente morale, constituie, în același timp, *tăria și slăbiciunea lor :* tărie,

deoarece influența lor pe linia sensibilității individului este considerabilă, atingînd direct structurile cele mai intime ale personalității umane ; slăbiciune, deoarece nu întotdeauna aprecierea spontană și prietenească corespunde cu adevărat faptei : exagerarea într-un sens pozitiv a lucrurilor realmente bune, solidaritatea prost înțeleasă, mușamalizarea greșelilor, „spălarea rufelor în familie", considerentele neprincipiale și altele pot sta la baza unor asemenea aprecieri spontane. După părerea noastră, totuși, elementele pozitive ale acestui tip de stimulare morală depășesc cu mult posibilele disfuncționalități care pot fi limitate prin intervenția activității de educare a organizațiilor obștești, a conducerii etc.

Pe de altă parte, rețeaua stimulilor morali spontani nu constituie numai o componentă de bază a raporturilor interindividuale dintr-un grup de muncă : ele determină depășirea acestui teritoriu prin influențarea activității *din afara producției*. Respectul, stima, aprecierea colegială etc., apărute în sfera producției, influențează relațiile umane, în general : pe planul vieții obștești, al raporturilor de conviețuire, al acțiunilor cetățenești, al stabilirii legăturilor prietenești dintre familii, al folosirii timpului liber și așa mai departe.

Dacă trăsăturile esențiale ale stimulentelor morale spontane apar ca fiind determinate de relațiile interindividuale existente în grupul concret de muncă, ele influențează,

la rîndul lor, aceste relații interindividuale. Avem aici de-a face cu un proces complex de determinare și influențare *reciprocă*, fapt care sporește importanța și rolul recompensei și răspunderii morale spontane. În sfîrșit, în condițiile colectivelor puternice, valoarea stimulilor spontani crește, favorizînd — prin însăși sinteza lor — crearea *curentelor de opinie*. Iar acestea din urmă pot da naștere, adesea, la stimulente morale instituționalizate. Totodată, și stimulentele morale conștiente pot implica, la nivelul relațiilor dintr-un colectiv, apariția spontană a respectului, stimei, aprecierii colegiale. De exemplu, constituirea spontană, într-un grup de muncă, a unui curent de opinie favorabilă acelor indivizi care dau numai lucrări de calitate poate să ducă la crearea unor forme, de astă dată *organizate*, pentru popularizarea și evidențierea „maeștrilor calității" ; invers, popularizarea exemplelor înaintate în muncă, a evidențiaților și fruntașilor, prin panouri de onoare, gazete de perete etc. va avea o rezonanță specială asupra modului în care aceștia sînt apreciați de către colegii lor. Astfel, între stimulentul moral instituționalizat și cel spontan nu există deloc o prăpastie de netrecut ci, dimpotrivă, avem repetate *treceri* și *transformări reciproce*. De fapt, cele două forme principale ale stimulentelor morale *se condiționează și se completează, își sporesc reciproc puterea de influențare :* numai în măsura în care instituționalul și spontanul își vor împleti acțiu-

nea, vor avea un scop și un sens comun, influența lor pe planul conștiinței individuale va fi cu adevărat notabilă.

b) **Recompensa și răspunderea morală. —** Acțiunea stimulentelor morale are o trăsătură comună cu acțiunea stimulentelor materiale : și în acest caz avem de-a face cu valorile „pozitive" — de stimă, respect, deferență, încurajare, popularizare, evidențiere etc. —, dar și cu valori „negative" ale acestor stimulente — dispreț, critică, blam, oprobriu, satirizare etc. Prin urmare, așa cum stimularea materială nu poate fi înțeleasă și aplicată just în afara considerării celeilalte laturi — răspunderea materială —, tot așa, în cazurile devenite dăunătoare din punct de vedere social, stimulentul moral ia forma unei *trageri la răspundere pe plan moral.* Aceasta este o modalitate de manifestare a profundei *responsabilități colective față de nivelul de conștiință și de comportamentul fiecărui individ.*

Dialectica „recompensă morală-răspundere morală" exprimă, pe planul stimulării, poziția reală contradictorie, din punct de vedere etic, a unui colectiv sau chiar a unuia și aceluiași individ. Prin aceasta nu înțelegem că grupul de muncă este totdeauna „sfîșiat" de contradicții interne, de antagonism și conflicte, că avem de-a face, pretutindeni, cu comportamente foarte înaintate și cu altele foarte înapoiate în cadrul aceluiași colectiv. Dimpotrivă, practica arată că asemenea grupuri de muncă constituie mai mult o excepție

decît regula. Totuși, viața reală a grupului nu este niciodată „lină", nu este niciodată perfectă : există indivizi care își îndeplinesc mai bine sarcinile, apar probleme de integrare a tinerilor și a celor proveniți din alte sectoare economice sau din alte medii, pot acționa influențele unor mentalități eterogene, se ivesc situații personale sau de muncă neprevăzute. În cele mai multe cazuri, diferențele de comportament și atitudini nu justifică aplicarea stimulării sau răspunderii materiale, nu se încadrează în normele de bază ale acestora ; mai mult, aplicarea stimulentelor și sancțiunilor materiale este strict reglementată și, de multe ori, prin fondurile care le necesită, devine inoperantă : de pildă, nu întotdeauna există posibilitatea răsplătirii materiale, prin premii etc. a unor fapte de excepție.

Stimulentul moral, prin ambele sale laturi — recompensă și răspundere —, este, însă, pe de o parte, un instrument *mai fin* și, pe de altă parte, are o *mult mai largă gamă de posibilități practice de aplicare :* după cum arătam mai sus, formele sale particulare sînt funcție directă de fantezia și inventivitatea colectivului însuși. Prin urmare, cea mai mică deviere, în plus sau în minus, de la comportamentul cerut este înregistrată de conștiința colectivă, este apreciată corespunzător și apoi, potrivit cazului concret, recompensa sau sancțiunea morală — instituționalizată sau spontană —, în forme particulare dintre cele mai diferite, începe să acționeze.

În situațiile de gravitate mai mare ale comportamentului necorespunzător, tragerea la răspundere pe plan moral *se îmbină* cu sancțiunea materială. *Simultaneitatea* măsurilor luate — materiale și morale — acționează, ca și în cazul recompenselor propriu-zise, cu o forță sporită, fiind afectate, astfel, atît interesele materiale cît și cele general-umane. Vom vedea, în paragraful următor, cît de importantă este sincronizarea acestora.

Recompensa și, credem, în special, răspunderea morală își sporesc considerabil puterea de influențare în măsura în care valabilitatea și îndreptățirea lor *sînt înțelese* de către individul în cauză. Tragerea la răspundere, înțeleasă și acceptată pe planul conștiinței individuale ia forma *autocriticii interioare*: sentimentul de rușine și culpabilitate poate da naștere hotărîrii profunde și intime a îndreptării viitoare. Pe această cale, *stimulentul moral „exterior" se transformă într-un mobil interior*, într-o componentă a însăși conștiinței individuale.

În sfîrșit, la fel cum nu există o prăpastie, ci o trecere între forma instituționalizată și cea spontană a stimulării morale, tot așa există o strînsă legătură între forma instituționalizată și cea spontană a răspunderii: oprobriul colegilor se poate transforma în critică organizată, în satirizare la gazeta de perete, în subiect de cuplet al brigăzii artistice de agitație etc.; de asemenea, un articol critic în ziarul de uzină poate duce la reconsiderări în aprecierea colegilor de lucru, la

ironii cotidiene acide care sînt cu atît mai greu de suportat cu cît vin din partea unor oameni cu care se întreţin relaţii amicale, cu care se lucrează alături de ani de zile.

Stimulentul moral presupune, în consecinţă, luarea în considerare a ambelor sale laturi, de recompensă şi de sancţiune. Elementul subiectiv şi, în unele cazuri, neorganizat care îi este propriu nu impietează cu nimic asupra stabilirii unor *similitudini* între modul său de organizare şi cel al stimulentului material. Recompensa materială şi recompensa morală, respectiv, sancţiunea materială şi sancţiunea morală acţionează pe căi diferite, dar spre aceeaşi finalitate : în ambele cazuri, trăsătura comună — aceea de instrument normativ ajutător impunerii cerinţei sociale — se verifică şi îşi găseşte justificarea.

c) **Mecanismul formativ al stimulentului moral şi practica aplicării sale.** — În paginile anterioare, ne-am oprit în mai multe rînduri asupra diverselor aspecte particulare ale mecanismului formativ al stimulentului moral. De aceea, vom sintetiza aici doar structura esenţială a demersului stimulativ pe plan moral. Acţiunea stimulului moral se face simţită în *mod direct, afectiv* asupra individului vizat. Într-un anumit sens, găsim şi în acest domeniu elementele esenţiale ale sistemului comunicaţional : emiţător, mijloc, receptor. „Emiţătorul" este constituit din persoana sau persoanele care

apreciază din punct de vedere moral atitudinea sau comportamentul în muncă al unui anumit individ ; „mijlocul" îl constituie, de fapt, însăși forma concretă a stimulentului moral adoptat de către „emițători" : popularizare, respect, critică, ironie etc. ; în fine, „receptorul", adică persoana care formează obiectul aprecierii. Valoarea reală pe care o capătă stimularea, importanța sa formativă depinde de fiecare dintre cele trei elemente : de poziția și rolul celui care apreciază, de eficiența stimulului concret ales, de „modulația de frecvență" a celui vizat, adică de modul în care acesta înțelege sau nu recompensa sau sancțiunea primită. Imaginea este, evident, intuitivă și nu are decît o valoare de schematizare a acestui proces deosebit de complex. În orice caz, trebuie să se țină seama și de condițiile în care acest sistem funcționează : prin acestea înțelegem, îndeosebi, relațiile interindividuale din interiorul colectivului de muncă, poziția majorității colegilor față de aprecierea făcută, acțiunea simultană și în același sens sau nu a stimulentelor materiale și altele. Ne putem imagina aproximativ la fel și sistemul acestora din urmă.

Stimulentul moral acționează direct asupra conștiinței individuale : factorii activați sînt de *aceeași natură* cu cei care îi activează și, totodată, au *același teritoriu de referință* — nivelul personalității intime. Astfel, nevoia personală de respect e activată de respectul real al celor din jur, iar ambele se definesc drept elemente ale subiectivității. În cazul stimulentelor materiale, acestea aveau, de

asemenea, aceeași natură cu factorii personali activați (de plidă, cîștigul cu nevoia materială), dar pentru a influența asupra valorilor conștiinței individuale, era necesară medierea transformatoare a interesului, satisfacției și nesatisfacției pe planul subiectivității. În sfîrșit, stimulentul moral acționează cu o mai mare putere de persuasiune decît cel material, indirect, asupra tuturor celorlalți membri ai colectivului: *dacă direcția stimulului moral vizează o persoană, rezonanța este* însă colectivă. Și aceasta, în special datorită faptului că *aprecierea care se acordă unei persoane se răsfrînge asupra relațiilor interindividuale și, deci, și asupra aprecierilor viitoare.* Practica aplicării stimulentului moral va determina, într-o anumită măsură, însăși existența și eficiența sa în perspectivă.

Ajunși la acest punct, se ridică *problema modalității sau modalităților de aplicare* a stimulentului moral, problemă care prezintă unele trăsături aparte. În ultimă instanță, ea se reduce la natura într-o anumită măsură marcată de subiectivitate și uneori chiar de subiectivism a aplicării recompenselor și sancțiunilor morale. Am văzut, chiar în legătură cu stimulentele materiale că direcția principală a dezvoltării lor a fost constituită de creșterea adecvării și obiectivității lor, de micșorarea la limită a veniturilor care ar putea face obiectul interpretărilor litigioase, arbitrarului și așa mai departe. De aceea, încadrarea și promovarea în muncă, atribuirea gradațiilor etc. sînt stabilite prin lege, exis-

tînd o reglementare precisă, obiectivă. Orice încălcare a literei legii în ce privește atribuirea salariului sau în legătură cu sancționarea materială a individului poate fi contestată în fața comisiei de litigii, atrage după sine intervenția organelor ierarhice superioare și, în anumite cazuri, chiar mecanismul justiției.

Stimulentele morale și, în special, cele spontane nu mai prezintă o asemenea reglementare precisă și obiectivă : dacă unui individ nu i se poate reține din salariu în mod nejustificat (un asemenea caz ar cădea sub incidența legii), el poate fi, totuși, criticat fără motive valabile ; pe de altă parte, dacă nu i se poate da o gradație superioară în afara condițiilor precis stipulate, el poate fi lăudat din considerente neprincipiale. Acestea sînt, fără îndoială, cazuri extreme : se poate spune că după o cercetare foarte riguroasă, după examinarea în amănunt a faptelor respective, după convorbiri multiple etc. adevărul se va restabili și în asemenea situații. Este, desigur, așa ; dar cît de complicată este acțiunea de restabilire a adevărului în cazul unei laude neîntemeiate și cît de simplă este retragerea unei gradații nelegale ! Nu mai vorbim de influența negativă mult mai mare, *tocmai pentru că este mult mai greu de combătut*, a stimulentului sau sancțiunii morale nejustificate asupra colectivului sau individului în cauză, în raport cu daunele aduse de acordarea greșită, dar *ușor remediabilă*, a stimulentului material. În realitate, însă, asemenea cazuri extreme

sînt rar întîlnite. În marea lor majoritate, aprecierile morale se poartă asupra unor indivizi apropiați, asupra unor comportamente și atitudini nediferențiate prea mult : de fiecare dată, *aprecierea implică*, totodată, și *alegere ;* iar alegerea va conține oricînd, în această problemă, un moment de *subiectivitate. Dar subiectivitate nu înseamnă și subiectivism*, nu înseamnă neprincipialitate, nu înseamnă „cultivarea relațiilor". Aici intervine rolul hotărîtor al aprecierii *colective*, aici se impun *trăsăturile de personalitate și caracter* ale conducătorului sau, pur și simplu, ale celui care apreciază, aici își găsesc o *aplicare specifică* principiile eticii și echității socialiste.

Adecvarea recompensei și sancțiunii morale atitudinii și comportamentului individual apreciat este de o mare însemnătate pentru eficiența acestora deoarece de ea depinde, în primul rînd, posibilitatea înțelegerii și acceptării lor conștiente de către persoana în cauză. Iar adecvarea, atunci cînd avem în vedere stimulentul de ordin moral, nu trebuie concepută numai în sensul *justeții* sau *nejustețiî* lui : o valoare deosebită are și alegerea *formei* potrivite în funcție de trăsăturile specifice celui asupra căruia vrem să acționeze. De pildă, în timp ce unii au nevoie de o „zgîlțîire" zdravănă, pe alții aceasta poate să-i inhibe ; în timp ce critica în ziarul uzinal pentru unii apare impersonală și detașabilă, altora le determină adevărate conflicte de conștiință ; în timp ce pentru unii

o ironie trezește nevoia reabilitării, pentru alții nu constituie decît o glumă bună de care se amuză copios, ei cei dintîi. Exemplele concrete s-ar putea multiplica la nesfîrșit; esențialul constă, însă, în necesitatea particularizării și specificării stimulului moral la persoană. De altfel, acesta constituie un criteriu fundamental al oricărui mijloc educativ care se vrea eficace.

În consecință, aplicarea practică a stimulentelor morale se definește drept un proces dinamic, în cursul căruia, pe măsura dezvoltării conștiinței colective, subiectivismul este exclus din ce în ce mai mult din sfera aprecierii, mijlocul de influențare morală ales este din ce în ce mai adecvat persoanei în cauză.

d) **Interacțiunea și raportul dinamic dintre stimulentul material și stimulentul moral.** De-a lungul acestui capitol, s-a arătat adesea importanța acțiunii concomitente și simultane a celor două tipuri de mobiluri „externe" în privința eficiențelor formative pe planul conștiinței individuale. Sintetic, creșterea valorii lor formative atunci cînd acționează simultan, se explică prin: a) activarea în același timp a unor zone diferite care se completează, ale nevoilor, cerințelor și idealurilor personale; b) limitarea posibilității de formare a unor concepții unilaterale: fie mentalități înapoiate, specifice exacerbării rolului cîștigului, fie concepții abstracte și utopice, în discordanță cu necesi-

tatea creșterii bunăstării materiale — atunci cînd se pedalează în mod absolut pe latura stimulentului moral ; c) în sfîrșit, diversificarea și individualizarea pîrghiilor stimulative folosite.

Absolutizarea importanței unui anumit tip de stimulare este deosebit de negativă și are, după cum s-a arătat, repercusiuni serioase la nivelul conștiinței individuale. Dar, după părerea noastră, consecințe și mai negative apar atunci cînd aplicarea celor două tipuri de stimulente se face în *sensuri diferite*. Dacă numai absolut întîmplător găsim cazuri în care stimulentul material, pozitiv sau nu, este aplicat nejust, iar stimulentul moral este aplicat corect, situația inversă are o frecvență de apariție mai mare. De fiecare dată, deci, atunci cînd ne găsim în situația sensurilor diferite ale celor două tipuri de stimulente, trebuie să examinăm cu grijă care dintre ele este cel adecvat. Apariția mai frecventă a neadecvării sau incorectitudinii stimulentului moral se explică, în afara cazurilor de subiectivism intenționat și arbitrarului manifest, mai cu seamă datorită situației speciale a stimulentelor spontane care privesc, în ultimă instanță, *gradul de responsabilitate* a fiecărui comunist, a fiecărui om al muncii. Uneori, prin prietenie și prin relații amicale și colegiale se înțelege atitudinea îngăduitoare, „închiderea ochilor", „o mînă spală pe alta și împreună obrazul" și așa mai departe. „Cine nu este om nu greșește" — apare, în acest sens, ca *leitmotiv* al instalării unui climat călduț, de to-

leranță într-un grup de muncă sau altul. Și invers, în numele aceleiași teze, cei care încearcă să smulgă colectivul din imobilismul și indiferentismul constatat. sînt priviți reprobator. Fără îndoială, adevărata responsabilitate nu are nimic de-a face cu jignirea, calomnia, cu neînțelegerea unor motivate situații personale grele etc. Dar ea nu va echivala niciodată cu pasivitatea, îngăduința, cu tolerarea lipsurilor. De altfel, pretinsa „armonie" apărată prin abdicarea de la responsabilitate este la fel de efemeră ca și existența baloanelor de săpun : atît conflictele interne cît și influența societății vor duce la schimbări radicale.

Comportamentul, conduita individului sau grupului vor valida eficiența aplicării stimulentelor materiale și morale. De aici, rolul deosebit al exemplului personal, al muncii educative concrete desfășurate de către comuniști. În procesul acestei activități educative, se dezvoltă însăși conștiința colectivă, posibilitatea de apreciere, practica relațiilor interindividuale existente într-un grup sau altul. Este evident că, oricîte conferințe despre inițiativă sau responsabilitate, de pildă, s-ar organiza, oricîte îndemnuri ar apărea în ziarul uzinal sau la gazeta de perete, oricît s-ar populariza unele exemple izolate sau s-ar premia unele comportamente de excepție, aceste valori pozitive nu vor putea fi cu adevărat stimulate pe ansamblul colectivului dacă în întreprinderea respectivă propunerile muncitorilor nu-și găsesc ecoul la nivelul conducerii, dacă aceștia sînt martori ai

unor decizii abuzive, arbitrare sau ai infatuării. Spiritul de inițiativă, responsabilitatea pot fi stimulate pe planul conștiințelor individuale numai în măsura în care *găsesc posibilitatea reală de a se manifesta* — prin comportamentele corespunzătoare — *în viața practică*. Nu trebuie să uităm că responsabilitatea se educă cel mai bine prin *practica responsabilității*; inițiativa prin *practica inițiativei*. Ca atare, influența combinată a stimulentelor materiale și morale nu poate fi privită în afara cadrului și condițiilor concrete ale colectivului în care acestea se aplică : existența unor eventuale contradicții între sistemul normativ și de stimulare promovat de relațiile noastre sociale, pe de o parte și anumite condiții negative de aplicare a sa, pe de altă parte, poate să diminueze pînă la zero influența sa educativă. În vederea realizării acelui climat practic pentru eficiența stimulentelor materiale, activitatea educativă și de propagandă ideologică, tipul și formele de conducere în cadrul diferitelor colective de muncă au o deosebită importanță : în special, trebuie să se militeze prin modalitatea aprecierii, prin criteriile obiective de stimulare a activității prin climatul moral instaurat etc. pentru larga posibilitate de realizare practic-concretă a valorilor înaintate.

Această realizare practic-concretă a valorilor înaintate depinde și de stabilirea raportului dintre stimulentele materiale și cele morale în fiecare etapă istorică. *Raportu*

optim dintre aceste două elemente formative nu se poate realiza decît din unghiul *perspectivelor sociale și umane* ale orînduirii noastre. Totdeauna, trebuie, în acest sens, să dăm un răspuns adecvat întrebărilor: care sînt consecințele materiale și spirituale ale rezolvării propuse? Ajută ea sau nu la dezvoltarea spiritualității omului nou și, pe termen lung, la formarea conștiinței comuniste? Nu se poate da, desigur, o rețetă universală, valabilă pentru fiecare om și pentru fiecare loc de muncă. Dar în această dinamică complexă credem[40] că, în general, accentul trebuie pus *din ce în ce mai mult pe stimulentele morale, fără a renunța,* evident, la cele de ordin material.

[40] Vezi și *Stimulentele materiale și morale în societatea noastră. Dezbatere* în „Lupta de clasă", 1971, nr. 8, p. 53, intervenția lui Iosif Bati.

Capitolul al III-lea

CONȘTIINȚA SOCIALISTĂ FACTOR ACTIV ÎN DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

Stimulentele materiale și morale ale muncii, în raportul lor specific și prin formele lor particulare, acționează asupra conștiinței individuale, influențînd și direcționînd formarea anumitor structuri valorice, în special, atitudinea față de activitatea productivă : ele au, în acest sens, un rol formativ din punct de vedere moral. Totodată, după cum arătam încă în primul capitol, acțiunea sistemului normativ „exterior" va fi ajutată sau, dimpotrivă, stînjenită de nivelul deja existent al conștiinței. Conștiința individuală, structura sa valorică nu constituie deloc un element pasiv, intermediar între „semnalul exterior" — cerința socială — și comportamentul practic, efectiv ; ea modifică acest semnal, îl modelează și-l interpretează potrivit structurii sale intime ; mai mult, conștiințele individuale și comportamentele practice realizate vor exercita, pe termen lung, o influență inversă asupra cerinței sociale.

Rolul activ al conștiinței asupra sistemului normativ care vrea s-o influențeze este determinat, în principal, de următorii factori : în primul rînd, stimulentul material sau moral își exercită influența, după cum am spus, asupra unei structuri valorice deja închegate. Astfel, formarea și direcționarea unei atitudini *dorite,* față de muncă, *considerată optimă pe plan social,* se face în condițiile *existenței reale,* la fiecare individ în parte, a unei anumite *atitudini particulare.* De fiecare dată sistemul normativ — cel puțin dacă nu este vorba de vîrsta copilăriei — nu construiește pe un teritoriu liber : el acționează în direcția formării unei atitudini față de muncă optime la un moment dat, *transformînd-o* pe cea existentă. Evident, această transformare reușește în măsura în care fie că influența sa este deosebit de puternică, fie că atitudinea individuală ce se cere modificată nu este suficient de trainică, fie că, în sfîrșit, există ambele aceste condiții. În măsura în care nu se realizează cazurile de mai sus, transformarea conștiinței individuale este parțială, minimă sau inexistentă.

În al doilea rînd, stimulentele materiale și morale — „cointeresarea", în general — vizează esențial modificări în atitudinea individuală față de muncă. Dar această raportare personală și subiectivă la activitatea de producție nu constituie decît un *singur element* al structurii valorice a conștiinței individuale : pe planul conștiinței există o rețea complexă și ierarhizată de valori — po-

litice, morale, științifice, estetice etc. — în cadrul căreia atitudinea față de muncă ocupă un loc determinat. Or, această structură de valori acționează ca un tot : cinstea, responsabilitatea socială, dreptatea, principialitatea, dragostea față de patrie, atașamentul față de partid, idealul social și politic personal și nenumărate alte asemenea valori sînt în strînsă legătură și determină conținutul specific al atitudinii individuale. Prin urmare, sistemul de cointeresare materială și morală care acționează asupra atitudinii față de muncă nu-și va găsi o reală eficiență decît în măsura în care această structură ierarhizată de valori îl va sprijini.

În sfîrșit, datorită complexității conștiinței individuale, stimularea materială și morală nu este, la rîndul ei, decît *unul* dintre factorii cu valoare formativă : complexitatea structurii de valori a conștiinței individuale determină *diversitatea* mijloacelor care încearcă influențarea ei. În acest sens, atitudinea față de muncă *se stimulează* material și moral, dar ea *se și educă.* Or, procesul educației pentru muncă și prin muncă începe din fragedă copilărie în cadrul familiei, este una din sarcinile școlii, ale activității pionierești, se continuă apoi în tot timpul vieții individului, în colectivul de muncă, în activitatea politică și obștească, în continua sa dezvoltare profesională etc. Procesul educației pentru muncă va folosi, desigur, stimulentele materiale și, mai ales, stimulentele morale, dar nu își reduce instrumentarul la acestea.

Astfel, conștiința individuală își păstrează o relativă autonomie față de acțiunea stimulentului moral și, îndeosebi, material. Aceasta poate fi și negativă și pozitivă : negativă, în sensul desconsiderării sistemului normativ, în sensul promovării unor mentalități și deprinderi înapoiate ; pozitivă, în sensul depășirii acțiunii stimulentelor materiale și morale, în sensul „dezinteresării" nu numai materiale, ci și morale. Aceasta nu vrea să însemne în nici un caz negarea valorii recompenselor și sancțiunilor, de orice gen ar fi, ci sublinierea faptului că activitatea și conștiința omului nu depind absolut de stimulentele exterioare lui. Ființa umană nu este o sfîrlează care continuu trebuie biciuită pentru a-și realiza învîrtirea. Satisfacția umană nu este determinată numai de răsplată sau laudă. Există și o *autosatisfacție*, bucurie interioară a muncii, *mobilurile intime ale personalității, înțelegerea necesității sociale a muncii productive :* „Se obișnuiește mai cu seamă în ultimii ani — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — să se vorbească foarte mult despre rolul cointeresării materiale — și pe bună dreptate, întrucît problema unei repartiții juste a fondului de consum între membrii societății, deci a cointeresării materiale a producătorilor, are o importanță mare. *Dar s-a uitat aproape complet de către unii tovarăși* — mai cu seamă din domeniul economic, dar și din sfera activității de partid — *de rolul*

conștiinței oamenilor în realizarea programului partidului." [41]

Astfel, ultima parte a analizei noastre va încerca să surprindă determinările esențiale ale *stimulentului interior al muncii : conștiința de stăpîn,* înțelegerea, la nivelul gîndirii personale, că în socialism omul își construiește, cu gîndul și cu fapta, propriul său destin și destinul celorlalți, că dreptul la responsabilitate se îmbină cu datoria responsabilității. Din punctul de vedere al structurii capitolului, ne vom referi pe rînd la problema stimulentelor exterioare și a obligațiilor morale personale, deci a raportului între cointeresare și conștiință, precum și la problema — de o mare însemnătate teoretică și practică — a necesității educării permanente și organizate a conștiinței.

§ 1. RAPORTUL DINTRE COINTERESARE ȘI CONȘTIINȚĂ : ACTUALITATE ȘI PERSPECTIVĂ

Încă în primul capitol, s-a arătat că absolutizarea tezei cu privire la rămînerea în urmă a conștiinței sociale față de existența socială aduce serioase prejudicii construirii în mod conștient și creator a noii orînduiri. De altfel, pe planul practicii sociale, o asemenea teză ar explica și ar justifica comportamentele și atitudinile învechite, dar nu

[41] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 6, p. 218 (subl. ns.).

constituie deloc un cadru adecvat pentru înțelegerea *elanului și dăruirii, eroismului și abnegației în muncă,* trăsături și calități specifice multor oameni în societatea noastră. Problema raportului între cointeresare — recompensă și sancțiune —, pe de o parte, și conștiință — atitudine, principiu și comandament interior —, pe de altă parte, o putem asimila, într-o anumită măsură, ca *particularizare* a relației generale de mai sus. Într-adevăr, putem considera stimulentele materiale și morale ca formînd, în parte, acel cadru obiectiv și subiectiv în funcție de care se constituie modul de trai individual: veniturile realizate determină nivelul de bunăstare materială a individului și a familiei sale; fondurile sociale de consum contribuie, de asemenea, la realizarea unui anumit standard de viață, la dezvoltarea culturală etc.; condițiile de muncă și tipul muncii propriu-zise formează cadrul existențial de bază al celor 8 ore de activitate productivă; stimulentele morale influențează relațiile în care se află individul, creează afinități și prietenii, leagă familiile între ele, contribuie, într-o anumită măsură, la folosirea timpului liber și așa mai departe. Fără îndoială, modul de trai nu se reduce numai la cele de mai sus [42]; asupra lui acționează și alți factori decît stimulentele materiale și morale. Dar nu ne putem închipui modul de trai *în*

[42] Vezi și Gheorghe Berescu, *Etica muncii și modul de viață,* București, Editura Academiei, 1969, p. 127 și urm.

afara acțiunii și determinării conținutului său de către sistemul de recompense și sancțiuni sociale. Conștiința individuală nu constituie o entitate abstractă, ceva în afara existenței reale a omului ; ea se constituie în cadrul și în funcție de această existență, o reflectă în mod specific. Dar reflectînd existența individuală, ea reflectă, totodată, și existența socială, *în dinamica sa, în tendințele și perspectivele sale*. Conștiința individuală *apare*, de asemenea, încărcată de valorile proprii, de idealurile cărora i se subordonează și — desigur — marcată de contradicțiile inerente procesului de asimilare a cerințelor și normativității sociale. În mare, analiza tuturor acestor procese se reduce la formularea răspunsului pentru următoarele două întrebări : Cum se constituie caracterul activ și independența relativă a conștiinței individuale ? Care sînt direcțiile principale ale creșterii continue a rolului conștiinței ca mobil interior al comportării individuale ? Să le examinăm în continuare.

a) **Conștiința individuală : determinare și autonomie. —** Cerințele sociale și sistemul normativ ajutător, de recompense și sancțiuni, influențează, după cum am arătat, în mare măsură direcția de formare și dezvoltare, *sensul* principalei valori ce acționează în teritoriul moralei muncii : atitudinea individuală față de activitatea productivă. Totodată, atitudinea individuală este influențată și de celelalte valori ale structurii con-

științei, de activitatea educațională, de tradițiile și obiceiurile grupului de muncă, de particularități temperamentale personale, de condițiile familiale etc., etc. La rîndul ei, componentă a structurii globale, atitudinea influențează și ea ansamblul valoric individual, tradițiile și obiceiurile din interiorul grupului și așa mai departe. Prin urmare, stimulentele materiale și morale, cointeresarea, în general, *vor determina direct* — prin determinarea sensului atitudinii față de muncă — *și mediat* — prin acțiunea acesteia din urmă asupra celorlalte valori — *conștiința individuală*. În același timp însă conștiința *își va păstra permanent o independență relativă, o autonomie relativă față de influența sistemului de recompense și pedepse,* fiindcă se constituie în funcție de încă mulți alți factori și într-un timp îndelungat.

Relativa autonomie a conștiinței individuale față de determinările stimulentelor materiale și morale se instituie, în special, în două direcții principale : fie într-o anumită „întîrziere de răspuns" sau chiar răspuns contrar la cerința socială, fie în *depășirea* acestei cerințe. Și într-un caz și în celălalt, valoarea formativă a stimulentelor materiale și morale este minimă : numai că, în prima situație, ele se vădesc a fi *insuficiente,* iar în cea de-a doua situație — sînt *mai puțin necesare* deoarece conștiința individuală este sensibilă în mod *direct* la cerința socială a muncii, cerință pe care *deja și-a integrat-o* în structura sa intimă de valori. În primul caz, individul muncește numai pentru cîștig sau,

mai mult chiar, oricît ar cîștiga, munca nu-i provoacă plăcere, ci constituie o activitate exterioară, îndeplinită cu resemnare sau în silă. În cel de-al doilea caz, munca provoacă omului legitime satisfacții, este un izvor de împliniri personale și o modalitate principală de realizare, începe să se constituie ca o *necesitate interioară*. Fără îndoială, și în acest ultim caz extrem, ar fi cu totul greșit să renunțăm la aplicarea stimulentelor materiale și morale. Rolul lor se schimbă, însă, calitativ: *ele încetează* — sau încetează într-o mare măsură — *de a mai avea o valoare formativă pe planul conștiinței, păstrîndu-și doar rolul de a asigura acel cadru de satisfacere a unor nevoi personale*. Astfel, o înaltă conștiință individuală nu face inutilă existența sistemului social de recompense, ci doar îi delimitează și-i redefinește importanța.

Întreaga multiplicitate a factorilor care influențează conștiința individului — și nu numai stimulentele materiale sau morale — își au, la rîndul lor, baza obiectivă și necesară în noile relații sociale, în noua poziție și apreciere socială a muncii, în noua situație a însuși muncitorului — proprietar și producător. Numai aceste condiții sociale obiective care țin de esența orînduirii noastre permit și constituirea factorilor stimulativi de orice gen ar fi și, mai ales, posibilitatea lor *reală* de influențare.

Astfel, nivelul conștiinței individuale a celor ce muncesc nu poate fi desprins și analizat în afara cadrului social în care se con-

stituie : muncitorul este astăzi, în socialism, *producător și stăpîn* al mijloacelor de producție și al rezultatelor activității sale, iar conștiința sa va fi în mod necesar marcată de această dublă poziție și se va realiza în funcție de ea. Cointeresarea — a cărei componentă și influență majoră se îndreaptă spre formarea conștiinței de *producător* a individului — nu stimulează decît într-o minimă măsură și indirect realizarea conștiinței sale *de stăpîn. Potrivit înțelegerii,* la nivelul conștiinței individuale, a *rolului său de producător, omul trebuie să fie permanent stimulat* — răsplătit și sancționat — *din afară, de societate :* numai această permanență a sistemului normativ asigură îndeplinirea, în comportamentul efectiv, a cerinței sociale a muncii. Socialismul introduce în definirea conținutului acestui sistem normativ elemente calitativ deosebite de cele proprii vechilor asemenea sisteme : aplicarea principiilor echității socialiste în stabilirea nivelului veniturilor, instituirea fondurilor sociale de consum — stimulente materiale indirecte —, creșterea importanței stimulentelor morale etc. Totuși, sistemul normativ acționează din exterior, necesitatea permanenței sale se impune, iar orice defecțiune a sa s-ar reflecta negativ asupra comportamentului *dacă conștiința omului muncii ar fi numai o conștiință de producător.*

În realitate, *pe măsura dezvoltării înțelegerii rolului său de stăpîn, individul își formează cei mai puternici și mai angajanți stimuli ai muncii, stimuli* **interiori :** *obligația*

morală personală de a contribui la efortul productiv al întregii societăți. Astfel, într-o fericită și comună geneză, conștiința de producător se îmbină cu conștiința de stăpîn, iar cerința socială și sistemul său normativ ajutător, cu autoobligația personală : „Preocupîndu-ne de cointeresarea materială — sublinia secretarul general al partidului —, să nu uităm nici un moment de *esența nouă a clasei muncitoare din țara noastră,* de faptul că ea este atît proprietară cît și producătoare, că în această calitate ea are *obligația* de a gospodări bine mijloacele ce-i stau la îndemînă spre a asigura dezvoltarea continuă a societății. Fiecare are *obligația și răspunderea* de a-și aduce din plin contribuția la progresul general al societății noastre socialiste“ [43].

Rolul activ și relativa autonomie a conștiinței individuale și colective se fundamentează, așadar, în mare măsură pe existența obligației morale interioare, factor stimulator care, adesea, depășește în importanță și valoare stimulentele materiale și morale propriu-zise. Conștiința individuală devine, astfel, nu numai un *intermediar* sau un *teritoriu supus influențării,* de către sistemul normativ, pentru afirmarea cerinței sociale în comportamentul practic ; în măsura integrării cerinței sociale în însăși substanța sa — integrare realizată de multe ori în afara sis-

[43] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 6, p. 219 (subl. ns.).

temului normativ —, ea acționează *direct* asupra comportamentului, are o valoare *proprie* deosebită.

Conștiință înseamnă *cunoaștere, apreciere, convingere și atitudine.* Autoobligația morală se formează și se exprimă în funcție de acestea, determinînd, apoi, acțiunea practică a individului. Cunoașterea cerinței sociale implică, totodată, și cunoașterea necesității ei și a cadrului general în care apare. Cerința socială a muncii, în orînduirea noastră înseamnă necesitatea muncii *pentru sine și pentru societate,* reunind într-un chip original și intim interesul personal și interesul colectiv : conștiința individuală de stăpîn se validează, prin urmare, numai în măsura în care se recunoaște acest rol *tuturor* celorlalți membri ai colectivului și colectivelor posibile. Forța conștiințelor individuale este, deci, funcție directă de însumarea lor dialectică în conștiința socială generală.

În al doilea rînd, cunoașterea cerinței sociale implică și cunoașterea *consecințelor* înfăptuirii ei practice — consecințe materiale și spirituale. Ea implică, de asemenea, cunoașterea *perspectivelor* sociale pe care această cerință — alături de multe altele — le deschide, o dată îndeplinită. Cunoașterea, ca parte componentă și, în același timp, ca fundament al conștiinței individuale și sociale devine un mobil al dezvoltării ansamblului de valori în care se integrează în măsura în care îmbină imediatul cu perspectiva. Cunoașterea realității sociale, în cazul nostru particular, cunoașterea consecințelor ime-

diate și de perspectivă ale muncii individuale va acționa în direcția întăririi atitudinilor pozitive față de activitatea productivă. Astfel, cunoașterea consecințelor pe termen lung ale muncii îndeplinite impune încadrarea lor în ansamblul perspectivei economice și sociale : în ultimă instanță, este vorba de cunoașterea *politicii economice și sociale a partidului,* conducătorul conștient și avizat al întregului efort constructiv din societatea noastră.

Cunoașterea perspectivelor economice și sociale devine punct de plecare în formarea *idealului social* și în constituirea *idealurilor materiale și spirituale individuale* care îl reflectă pe acesta. În consecință, conștiința individuală își asimilează, într-un mod specific, idealul social și se definește în funcție de el. Idealul promovat de conștiința individuală constituie acel element ordonator al tuturor valorilor spirituale și criteriu fundamental al aprecierii comportării personale și a altora.

Generînd idealul individual, cunoașterea își adaugă aprecierea și convingerea. Într-adevăr, idealul se formează în măsura în care cunoașterea perspectivei nu este realizată numai la modul abstract, ci *înțeleasă* și *aprobată, asimilată* în substanța intimă a personalității : perspectiva socială devine, astfel, ideal personal și *autoobligă.* În acest sens, idealul social al comunismului — societatea fără clase a cărei perspectivă o cunoaștem — se transformă în ideal personal care ne conduce și ne reglementează comporta-

mentul, care ne reierarhizează valorile personale, care ne mobilizează și ne obligă. Cerința socială a muncii este apreciată, prin urmare, în funcție de acest ideal social și personal, iar conștiința individuală înaintată își elaborează atitudinea corespunzătoare favorabilă activității productive : atitudinea și comportamentul înaintat în muncă se constituie, deci, ca *instrumente de realizare practică* a acestui ideal. Dimpotrivă, falsa cunoaștere a sensului dezvoltării sociale sau neacceptarea acestuia pe planul conștiinței generează idealuri personale meschine, egoiste, indiferentiste sau chiar contrare idealului comunist, este un izvor de comportamente și atitudini necorespunzătoare, negative față de muncă. Acestea sînt cele două situații extreme ale rolului activ al conștiinței, situații la care ne-am mai referit. Problema principală nu o constituie, însă, descrierea, ci *aprecierea* lor. Iar această apreciere, considerare valorică, de importanță se face tot în lumina perspectivei sociale. Evident, nu pot fi apreciate pozitiv acele idealuri personale lăturalnice care frînează mersul înainte al societății noastre, care fundamentează deprinderile și obiceiurile învechite. Astfel, se impune cu necesitate pentru teoria filozofică și sociologică, dar și pentru practica educațională, stabilirea direcțiilor principale ale rolului activ al conștiinței, valorizarea lor, precum și dirijarea efectivă, în cunoștință de cauză, a procesului complex de formare a convingerilor și obligațiilor morale intime.

b)**Creșterea rolului activ al conștiinței — necesitate logică a realizării sarcinii constructive fundamentale: făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.** — După cum se arăta încă în primul capitol, atitudinea fatalistă în fața rămînerii în urmă a conștiinței este, pe de o parte, dăunătoare pentru conducerea conștientă a dezvoltării sociale și, pe de altă parte, ascunde posibilitățile nelimitate ale rolului activ al spiritualității creatoare individuale și colective. Particularizarea acestei concluzii generale la teritoriul delimitat al muncii, al conștiinței de producător și stăpîn, exprimată în comportamentul efectiv, ne permite reliefarea unor noi aspecte, deosebit de importante pentru teorie și practică în stabilirea raportului optim între cointeresare și conștiință.

În primul rînd, stimulentele exterioare ale comportamentului în muncă — cointeresarea — și mobilul său interior — idealul personal, autoobligația morală etc. — se află într-o interacțiune specifică și strict determinată pentru fiecare individ. Există, în acest sens, diverse tipuri de comportamente, rezultate dintr-o îmbinare specifică a cointeresării și a conștiinței individuale. În cadrul acestui raport, pe măsura dezvoltării societății socialiste, a afirmării mai puternice a principiilor eticii și echității, a creșterii activității ideologice și de educație etc. se impune cu o valoare tot mai mare *rolul activ al conștiinței în direcționarea comportamentului în muncă.* Astfel, răspunsul la întrebarea „Cum mun-

cesc oamenii ?" este determinat într-un grad sporit de răspunsul la o altă întrebare : „Care este nivelul conștiinței lor ?"

Raportul dintre cointeresare și conștiință este, prin urmare, *complex* și *dinamic*. Complex, deoarece avem de-a face cu nenumărate situații individuale : pentru unii, stimulentele materiale sînt singurele importante, pentru alții — cele morale ; pentru unii, cîștigul bănesc, pentru alții — condițiile de muncă ; unii indivizi sînt sensibili la aprecieri și laude, alții preferă mulțumirea interioară ; pentru unii, cointeresarea ajută dezvoltarea progresivă a atitudinii față de muncă, pentru alții cointeresarea devine scop în sine ; pentru unii munca înseamnă doar obligație exterioară, pentru alții ea se transformă în autoobligație morală personală ; pentru unii munca este doar un drept, pentru alții ea înseamnă și o datorie intimă ; pentru unii, conștiința individuală și sistemul normativ al cerinței sociale merg în același sens, pentru alții ele au sensuri diferite... Asemenea exemple de situații particulare pot fi continuate : diversitatea lor constituie o trăsătură principală a modului de reunire a cointeresării și conștiinței. Putem spune, totuși, că diversitatea situațiilor particulare face imposibilă orice judecată *sintetică* și *globală* de apreciere ? Cu alte cuvinte, putem spune că această complexitate a interacțiunii dintre cointeresare și conștiința individuală împiedică ordonarea și gruparea situațiilor și cazurilor particulare în tipuri sau clase comune ?-Răspun-

sul este, fără îndoială, negativ. În fapt, putem sintetiza aceste cazuri particulare în următoarele grupe mari : 1) preponderența acțiunii stimulentelor materiale și morale în cadrul raportului global ; 2) ponderea relativ apropiată a cointeresării și conștiinței în acțiunea lor asupra comportamentului și 3) rolul și valoarea net superioară a conștiinței față de acțiunea cointeresării. Aparent, formularea lor ar putea fi considerată abstractă și schematică ; în realitate, aceste grupe tipologice includ indivizi concreți, atitudini și comportamente precise. Tipologizarea sau clasificarea nu are drept scop decît să desprindă trăsăturile lor *comune* în funcție de criteriul ales și să permită aprecierea lor valorică.

De pildă, în cadrul primei grupe intră acei indivizi mereu șovăielnici, mereu nehotărîți, care au nevoie întotdeauna de impulsuri exterioare, fără idealuri și valori personale precise : acei *ce nu știu ce vor*. Este o categorie *eterogenă ;* deviza unora constă în : „orice muncă este frumoasă dacă este bine plătită" ; pentru alții, în schimb, un cuvînt bun ajunge. Prin natura sa, este, însă, o categorie *instabilă* și mediu prielnic educării și influențării din partea colectivului, tocmai datorită *sensibilității* sale proprii. Mulți dintre tineri, în primii ani ai activității lor productive, se raportează spre această grupă tipologică.

Cea de-a doua grupă cuprinde majoritatea indivizilor. Tipul ei reprezentativ l-ar constitui acea persoană al cărei comportament în

muncă ar fi determinat și de stimulentele exterioare și de propria sa conștiință : activitatea productivă individuală nu este influențată numai de cîștigul realizat, de laudele primite etc., ci și de plăcerea și satisfacția muncii însăși. Desigur, uneori ar conta mai mult lauda, alteori cîștigul, alteori satisfacția sa interioară ; dar deși variabile, aceste elemente vor fi mereu, *toate*, prezente. Ancorarea în prezent, optimismul viguros, idealuri solide — deși într-o anumită măsură limitate —, stabilitate emoțională, integrare în colectiv etc. — iată cîteva din trăsăturile de bază ale tipului reprezentativ al acestei categorii.

Ultima categorie este, după cum am mai spus, dihotomică ; spre ea se raportează fie cei ce se situează într-o modalitate netă pe poziția viitorului : este vorba de acei indivizi pentru care munca s-a transformat sau este pe cale de a se transforma deja într-o necesitate vitală, pentru care autoobligația morală de a munci depășește cu mult orice posibilă disfuncționalitate a stimulentelor exterioare, fie cei pentru care eroismul în muncă — înțeles în aspectele sale cele mai generale — constituie însăși condiția lor de existență și, în sfîrșit, cei cu mentalități și deprinderi înapoiate, *foarte bine înrădăcinate* asupra cărora cerința socială și sistemul ei normativ ajutător acționează mult prea puțin.

Interacțiunea dintre cointeresare și conștiință este nu numai complexă ci și, cum am spus mai înainte, *dinamică*. Aceasta vrea să însemne faptul că grupele tipologice de mai

sus pe care le-am analizat în funcție de elementele lor constitutive au o *dezvoltare*, o *istorie*, o *devenire*. Iar aceasta, din două puncte de vedere. Pe de o parte, sînt puțin numeroase cazurile cînd un individ rămîne tot timpul într-o singură grupă tipologică. În realitate, pe parcursul vieții, el trece dintr-una în alta, construindu-și și transformîndu-și, în funcție de nenumărați factori, propria sa personalitate. Mai ales, acesta este cazul cu cei care se raportează mai întîi spre prima grupă a cărei trăsătură principală este instabilitatea. Dar găsim numeroase asemenea treceri individuale și din cea de-a doua grupă în cea de-a treia. Pe de altă parte, caracterul dinamic al interacțiunii se vădește și în ceea ce privește *ponderea* și *valoarea* grupelor în ansamblul structurii tipologice. Pe măsura dezvoltării sociale crește, astfel, importanța subgrupei a doua din cadrul ultimei grupe — care corespunde rolului net superior al conștiinței înaintate față de cointeresare — în structura de ansamblu.

Dinamica interacțiunii dintre cointeresare și conștiință nu este, deci, haotică și întîmplătoare. Oricîte cazuri contradictorii particulare ar fi — și există realmente asemenea cazuri cînd avem de-a face cu un regres relativ al nivelului atitudinii subiective individuale —, pe ansamblul conștiinței colective se desprinde o direcție precisă : *creșterea rolului activ al conștiinței, ponderea tot mai mare pe care o au idealul personal și obligația interioară în definirea comportamentului practic în muncă*. Această direcție

a dezvoltării este subsumată creșterii generale a rolului conștiinței socialiste în activitatea constructivă pe plan social. Ea constituie o particularizare, într-un domeniu limitat, dar deosebit de important, a forței motrice a conștiinței, a relativei sale independențe, a influenței sale inverse asupra existenței.

În concluzie, raportul între cointeresare și conștiință este întotdeauna un raport *concret;* el depinde de epoca istorică, de condițiile particulare în care se manifestă, este specific fiecărui individ. Totodată, în socialism, direcția sa principală de dezvoltare presupune creșterea rolului activ al conștiinței, în general, al idealului personal și al obligației interioare, în special. Atitudinea față de muncă este influențată de stimulentele exterioare, dar se constituie și potrivit mobilurilor intime ale personalității, iar, în perspectivă, aceste ultime mobiluri o vor modela din ce în ce mai mult și îi vor defini din ce în ce mai adecvat conținutul.

§ 2. IMPORTANȚA ACTIVITĂȚII IDEOLOGICE ȘI EDUCATIVE ÎN DEZVOLTAREA ATITUDINILOR ȘI COMPORTAMENTELOR ÎNAINTATE ÎN MUNCĂ

Creșterea rolului activ al conștiinței nu constituie, în socialism, un proces a cărui desfășurare este lăsată pe seama spontanului: pe de o parte, însemnătatea valorii active și creatoare a conștiinței este prea mare

pentru a ne mulțumi cu o reflectare permanent întîrziată a existenței ; pe de altă parte, transformările sociale de anvergură pe care le realizează societatea noastră sînt direcționate și conduse conștient. Așadar, importanța crescîndă a idealului personal și a obligației interioare vor face obiectul activității ideologice și de educație. Consfătuirea din iulie și Plenara Comitetului Central al P.C.R. din noiembrie 1971 au evidențiat tocmai necesitatea acestei activități, au impus sporirea eficienței și caracterului ei transformator drept o cerință fundamentală pentru actuala etapă de dezvoltare a societății noastre. Pe parcursul lucrării, ne-am mai referit la unele aspecte particulare ale activității de educație în sfera formării atitudinii individuale față de muncă. De aceea, în paginile următoare, vom aborda sintetic doar problemele generale privind factorii educaționali principali ai muncii și valorile fundamentale ale atitudinii pe care activitatea politică și cultural-educativă și le propune ca finalități îndeosebi urmărite.

a) **Factorii educaționali principali ai atitudinii și comportamentului în muncă.** — Activitatea educativă în direcția dezvoltării conștiinței înaintate în muncă se desfășoară folosind multiple forme, activînd numeroși factori educaționali. Factorul educațional cel mai important al atitudinii socialiste față de muncă este *munca însăși*. El se înscrie, astfel, în centrul activității educative deoarece edu-

cația morală este, în primul rînd, o educație practică, o educație *în situație* și *în acțiune*. Munca, în general, este o activitate colectivă ; socialismul, prin poziția și rolul pe care i-o conferă, deschide cîmp larg potențelor educative ale procesului productiv. În primul rînd, în muncă se dezvoltă spiritul colectiv, atitudinile de respect și întrajutorare reciprocă, se țes acele legături afective interpersonale care leagă strîns oamenii între ei. Munca constituie, de asemenea, *criteriul principal de apreciere* al activității și atitudinilor proprii ca și ale celorlalți. Folosirea adecvată a acestui criteriu devine un important instrument educațional. În acest sens, educația pentru muncă este o educație *prin muncă* și se realizează ca un proces ce acoperă întreaga viață a individului : începe din copilărie, continuă în timpul școlii, capătă noi trăsături și o importanță mereu crescîndă din momentul intrării în activitatea productivă. Astfel, familia, școala și colectivul de muncă sînt acele nuclee ale vieții sociale în care munca însăși va educa conștiințele individuale în spiritul atitudinilor și comportamentelor înaintate. Fără îndoială, însă, aceste cadre sociale la care ne-am referit nu sînt deloc pasive, simple teritorii de manifestare posibilă a muncii ; dimpotrivă, modul lor specific de organizare, particularitățile proprii, valorile ce se vehiculează și se apreciază mai mult etc. sînt tot atîția factori care influențează într-o direcție determinată activitatea productivă, înțeleasă ca mijloc de autoperfecționare morală.

Familia constituie acel element de bază al societății în care copilul se întîlnește, pentru prima dată, atît cu munca propriu-zisă cît și cu o anumită atitudine față de ea. Educația morală realizată în familie are o pondere deosebit de valoroasă în ce privește formarea unei anumite conștiințe individuale, în ce privește sensul atitudinilor generate deoarece este vorba de o *primă modelare* a subiectivității copilului ; în plus, această primă modelare are avantajul realizării prin intermediul *afectivității* specifice relațiilor familiale. Convingerea și atitudinea morală se capătă aici nu pe baza unor judecăți reci, a unor opțiuni impersonale, ci sînt dirijate și educate în contextul apropierii sufletești, dragostei reciproce, căldurii relațiilor dintre părinți și copii. Cuvintele „aceasta este bine" sau „aceasta este rău" spuse de un părinte copilului său au cu totul altă rezonanță asupra conștiinței în formare decît cele ale unui trecător oarecare. Tocmai importanța deosebită și eficiența educației prin muncă a copilului în cadrul familiei fac din aceasta un mijloc esențial de constituire a atitudinilor înaintate, dar și a atitudinilor negative față de activitatea productivă. Sînt, din păcate, încă frecvente cazurile în care părinții îi „feresc" de muncă pe copii, îi îndepărtează de sarcinile gospodărești, inoculîndu-le explicit, dar cel mai adesea implicit, un anumit dispreț față de activitatea direct productivă. Afirmația „am muncit eu destul și pentru ei", întîlnită sub diferite forme chiar și la unii părinți a căror activitate produc-

tivă este exemplară, are consecințe dintre cele mai dăunătoare pe planul formării conștiinței morale a tînărului. Iată de ce, tovarășul Nicolae Ceaușescu, subliniind importanța educației în familie a relevat și necesitatea combaterii mentalității „acelor părinți care, dintr-o grijă exagerată, prost înțeleasă, țin copiii acasă, îi întrețin fără muncă, îi ajută să nu se încadreze în activitatea socială. Aceasta este — arăta mai departe secretarul general al partidului — o mentalitate înapoiată, mic-burgheză. Față de o asemenea mentalitate trebuie să luăm poziție publică, să facem din ea o problemă a întregii societăți“ [44].

Școala ocupă, de asemenea, un loc de prim rang în rîndul instituțiilor care participă la activitatea educațională a indivizilor, este un canal principal de difuzare a științei și culturii, dar și de *modelare a caracterelor* și *formare cetățenească și productivă* a tinerelor generații. Educația morală, în spiritul muncii și prin muncă, realizată în școală se organizează și, mai ales, trebuie astfel organizată încît să aibă în vedere continuu individul de mîine, omul matur, cetățeanul, lucrătorul, părintele de familie și, nu în ultimul rînd, educatorul : „*ce* se educă ?“ se corelează, așadar, în mod intim cu „*pentru ce* se educă ?“ și „*cum* se educă ?“

Problema principală a acestei educații a conștiinței de producător și proprietar, specifică omului societății noastre și care se rea-

[44] *Op. cit.*, p. 244.

lizează într-o mare măsură în timpul școlarizării se referă la eficiența activității formative și la modalitățile de asigurare a acestei eficiențe. Astfel, în fața educatorilor apare în mod clar necesitatea activității lor în vederea *perspectivei* muncii: aceasta nu înseamnă renunțarea la specificul educației morale din școală sau la dimensiunea eticii școlare, ci la formarea unor asemenea deprinderi, obișnuințe, structuri valorice și criterii de apreciere morală încît *trecerea la activitatea productivă propriu-zisă și la cerințele ei etice să fie mult ușurată, procesul de integrare morală și socială a tînărului să se desfășoare mult mai lesnicios, perioada adaptării să se reducă.* Am mai spus că adevărata și profunda obișnuință morală se capătă în *practica* morală, respectarea normei și valorii etice se obține în situațiile concrete ale *alegerii* și *opțiunii.* Prin urmare, chiar dacă nu vom putea realiza asemenea condiții concrete de muncă încît învățarea practică a eticii activității productive să se realizeze în întreaga ei complexitate și varietate, școala trebuie, totuși, să nu se situeze în afara educării practice a atitudinii față de muncă dacă vrea să contribuie cu adevărat la formarea morală a viitorului cetățean. În acest sens, ultimele măsuri luate în vederea legării mai puternice a școlii de producție, în special crearea *atelierelor-școală* și *patronarea acestora* de către diverse întreprinderi, cooperative de producție, ferme de stat etc. constituie factori care contribuie considerabil la dezvoltarea atitudinii pozitive față de muncă. Desi-

gur, toate aceste măsuri vor avea o eficiență reală în măsurarea neconsiderării lor formale : au fost cazuri cînd nu s-au făcut diferențierile necesare între fete și băieți în organizarea activității productive (fetițe din clasele a V-a sau a VI-a au fost puse să execute diverse lucrări de lăcătușerie în timp ce multe dintre ele nu știau să coasă !), cînd atelierele-școală erau ținute ca „expoziție", pentru... inspecții sau cînd munca efectuată era cu totul minoră și nu stîrnea interesul copiilor.

Totodată, activitatea productivă din timpul școlii și activitatea de instrucțiune propriu-zisă nu trebuie să se constituie ca două laturi separate, ca două momente educative fără legătură. Dimpotrivă, ele trebuie să urmărească *împreună* cîteva scopuri educative principale : a) centrul de greutate în formarea deprinderilor și obișnuințelor morale ale elevilor îl constituie educarea acelor trăsături morale care au o semnificație esențială pentru activitatea productivă ; b) educația morală trebuie să fie considerată armonioasă, integrală și *necontradictorie în timp*, astfel încît valorile etice pe care și le însușește tînărul în școală să nu contravină valorilor existente pe planul muncii viitoare ; c) educația desfășurată în școală trebuie să corijeze eventualele structuri valorice și criterii de apreciere în contradicție cu cerințele eticii muncii, formate anterior la tineri în familie sau în diferite relații extrașcolare. În consecință, așa cum se spune că „părinții își au

copiii pe care și-i merită", tot așa și școala își are nu numai elevii actuali, ci și *absolvenții, foștii elevi pe care și-i merită:* realizările profesionale și umane din activitatea productivă ulterioară depind, într-o bună măsură, și de activitatea educativă și de formare a conștiinței realizată în fiecare școală în parte.

În sfîrșit, colectivul de muncă constituie acel factor social care preia de la familie și școală sarcinile de educație a tînărului și le continuă, fără exagerare, pînă la vîrsta pensionării. De fapt, pe acest teritoriu al muncii, în cadrul unui colectiv, se formează cu adevărat personalitatea fiecăruia, personalitate care, pînă în momentul intrării în activitatea socială, este mai curînd o promisiune decît o manifestare, o direcție decît o realitate.

Prin ce își manifestă colectivul de muncă influența sa educativă? În primul rînd, datorită cooperării în realizarea sarcinilor productive comune, membrii colectivului de muncă sînt uniți prin legături obiective, necesare. Astfel, există o gamă variată de relații și raporturi interindividuale în cadrul grupului productiv: relații de colaborare în muncă — directe sau mijlocite —, relații ierarhice — de subordonare sau supraordonare — etc. Corespunzător acestor relații de muncă se constituie și un sistem normativ, de drepturi și datorii ale fiecărui salariat. Dar activitatea comună determină mai mult decît simpla apariție a unor relații de cooperare în muncă sau a unui regulament de ordine interioară: acestea constituie fundamen-

tul pe care se înalță *climatul colectiv, relațiile afective, curentele de opinie comună, tradiții și obiceiuri particulare.* Moralitatea a apărut din necesitatea reglementării și organizării conviețuirii. De aceea, unele dintre primele forme de reglementare morală — dacă nu chiar primele — au vizat acel domeniu al activității umane în care acțiunea individuală trebuia subordonată scopului comun: activitatea de muncă. Cu atît mai mult, în epoca modernă, cînd diviziunea muncii a atins o înaltă dezvoltare, cînd specializarea continuă a devenit singura cheie a reușitei, normele de reglementare morală a muncii comune contribuie, de multe ori *decisiv,* la realizarea scopului productiv propus. Este greu de conceput eficiența productivă a unui colectiv în condițiile existenței sale dezorganizate și neintegrării membrilor săi, ale conflictelor și situațiilor tensionale permanente. Iată de ce, mai ales în domediul moralității muncii, al normelor și valorilor specifice teritoriului productiv, colectivul în întregul său nu poate fi indiferent față de nivelul și sensul conștiinței individuale. Mai mult decît atît, individul se manifestă în colectiv și este considerat de către tovarășii săi nu numai ca producător, ci, în general, ca *om:* indivizii cooperează în muncă, dar prin însăși această cooperare, *conviețuiesc,* își petrec împreună o mare parte a timpului. În consecință, aprecierea pe baza căreia se stabilesc relațiile interindividuale se referă la persoană ca *lucrător și coleg.* Astfel, o serie întreagă de valori și

trăsături individuale care transcend, depășesc teritoriul moralei muncii — de pildă, modul de concepere a vieții de familie, conștiința cetățenească, atitudinea față de femeie etc. — devin și ele criterii de apreciere a individului în colectivul de muncă.

Pe de altă parte, viața grupului de muncă este, în socialism, strîns legată de activitatea *organizațiilor politice și obștești.* Acestea desfășoară vaste acțiuni educative, constituie elementul integrator al colectivului, definesc în linii mari, potrivit perspectivelor sociale generale, sarcinile productive dar și de dezvoltare a conștiinței individuale și colective. În fapt, *influența educativă a colectivului este în funcție directă de nivelul activității educative desfășurate de organizațiile politice și obștești din colectiv :* numai acestea asigură acel cadru și acel climat social necesar concretizării în viață a potențelor educative ale muncii însăși, ale valorii sale formative din punct de vedere moral.

Dar influența și nivelul activității desfășurate de organizațiile politice și obștești nu constituie un lucru abstract, ceva impus ce se realizează „deasupra" oamenilor ; dimpotrivă, nivelul activității educative este dat tot de nivelul conștiinței politice și morale a oamenilor. Dar de data aceasta de nivelul oamenilor *cei mai înaintați,* al *promotorilor,* al *comuniștilor.* Exemplul lor personal de muncă și comportare, de inițiativă și personalitate, de principialitate și ajutor tovărășesc, de exigență și omenie, de cunoaștere

responsabilă a prezentului și clarviziune în descifrarea perspectivelor constituie de fapt ceea ce dă trăinicie și eficiență acțiunii educative întreprinse de organizațiile politice și obștești. Prin acțiunea lor practică, în orice moment și pe toate planurile, se realizează într-o măsură considerabilă sarcinile educative ale colectivului, se formează și se dezvoltă ascendent opinia grupului de muncă. În atitudinea și comportarea lor individuală, comuniștii trebuie să fie — și sînt realmente în imensa majoritate a cazurilor — promotorii cerințelor sociale, înfăptuitori și creatori ai politicii partidului în domeniul productiv, dar și în cel al conștiinței. De aceea, influența educativă a colectivului depinde direct și de *activitatea politică a organizației de partid și a fiecărui comunist în parte.*

Am insistat, în cele de mai sus, asupra rolului educativ pe planul conștiinței a muncii însăși. Dar atît familia, cît și școala sau colectivul pot realiza o activitate de formare a conștiinței de producător și stăpîn — activitate secundară însă cu o valoare certă — și în afara muncii propriu-zise. Este vorba de crearea acelui *climat moral* favorabil valorilor eticii muncii și, în special, a atitudinii responsabile față de activitatea productivă. Un asemenea climat moral îl pot realiza și trebuie să-l realizeze într-o mai mare măsură literatura și arta, cinematografia, radioul și televiziunea, presa și instituțiile cultural-educative de masă. Nu aveam spațiul necesar unei analize exhaustive a modului în care

toți acești factori educaționali contribuie la direcționarea conștiinței, la creșterea rolului ei activ în dezvoltarea socială. În mare, putem sintetiza, totuși, cîteva modalități principale și comune acțiunii lor educative. Astfel putem vorbi de: 1) prezentarea, în formele specifice fiecărui factor educativ, a exemplelor înaintate de atitudine și comportare în muncă ; 2) satirizarea, de asemenea în forme specifice, a mentalităților și concepțiilor înapoiate ; 3) promovarea valorilor perspectivei sociale și umane ; 4) sublinierea legăturii intime care există între conștiința individuală și cadrul social general ; 5) relevarea dinamicii interioare a conștiinței, a contradicțiilor personale, dar și a depășirii acestora.

Caracteristic activității ideologice și educative pentru dezvoltarea conștiinței socialiste este, deci, *marea diversitate a mijloacelor și formelor* prin care aceasta se realizează. Dar diversitatea mijloacelor permite *individualizarea* acțiunii educative și, în ultimă instanță, eficiența sa sporită : asupra fiecărui individ va acționa cu precădere acel mijloc sau acele mijloace cu care se află „în rezonanță". De aceea, se impune necesitatea unei acțiuni *simultane și în același sens, organizate și conduse în mod conștient,* a tuturor acestor factori educativi. Propunerile de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii, formulate de către tovarășul Nicolae Ceaușescu și aprobate în unanimitate de Comitetul Executiv al C.C. al P.C.R. la 6 iulie

1971, au avut, în acest sens, drept unul dintre scopurile principale, tocmai *coordonarea* acțiunii factorilor educativi pe direcția sarcinilor fundamentale: formarea unui om nou, cu înaltă conștiință socialistă, participant activ și responsabil la dezvoltarea ascendentă a orînduirii noastre.

b) **Conținutul și direcțiile principale ale activității politico-educative.** — Întreaga activitate politico-ideologică desfășurată de diversele organizații obștești, de instituțiile educative, de factorii culturali etc. trebuie să se realizeze *pe baza concepției despre lume proprie clasei muncitoare* — filozofia marxist-leninistă. Aceasta asigură *cadrul teoretic,* unitar și științific, al acțiunii educative, permite desprinderea tendințelor sociale și umane ale perspectivei istorice, formulează și concretizează idealul social general : nu se poate asigura progresul societății omenești și acționa conștient în vederea accelerării înfăptuirii sale decît în măsura în care concepția generală despre lume permite în mod efectiv cunoașterea legilor obiective ale dezvoltării sociale.

Ideologia marxist-leninistă constituie, astfel, cadrul teoretic în funcție de care se realizează activitatea educativă ; mai mult decît atît, ea este și *obiectiv fundamental* al acestei activități : în procesul educării conștiinței socialiste, concepția materialistă despre lume și societate devine componentă esențială a profilului spiritual al celor ce muncesc. Nu poate fi vorba despre formarea adecvată a

unui sistem de valori morale individual, de crearea unui ideal personal înaintat fără ca acestea să fie integrate în ansamblul unei concepții științifice. Procesul educării conștiinței individuale presupune, deci, momentul *cunoașterii* și *asimilării* concepției filozofice generale, precum și a metodei dialectice de abordare și analiză a fenomenelor din natură și societate. Educarea valorilor și principiilor eticii și echității socialiste și comuniste se determină, în consecință, ca *moment particular* al însușirii la nivelul conștiinței individuale, a concepției despre lume a clasei muncitoare. Numai înțeleasă astfel, realizarea sarcinilor de educație morală va fi necontradictorie și va dobîndi o adevărată eficiență în planul comportării umane concrete.

Posibilitatea de înțelegere și asimilare a concepției filozofice marxist-leniniste este funcție de orizontul de cunoaștere a maselor, deci de cunoștințele științifice ale fiecărui individ în parte. După cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, „un rol de seamă în formarea unei concepții înaintate, în dezvoltarea conștiinței socialiste, îl are știința — factor tot mai important în progresul general al societății socialiste. De aceea este necesar să acordăm și mai mare atenție dezvoltării științei, cercetării științifice, înarmării tineretului și a tuturor oamenilor muncii cu noile descoperiri în toate domeniile de activitate. Un rol important în această direcție îl au fizica, chimia, matematica, biologia, ale căror concluzii demonstrează materialitatea

lumii, justețea materialismului dialectic și istoric" [45]. Asimilarea concepției marxist-leniniste despre lume este, deci, strîns legată de continua dezvoltare a nivelului de cultură generală și de instrucțiune al fiecărui individ. Prin aceasta, acțiunea de educare a valorilor morale înaintate se integrează într-un proces complex, *cultural-științifico-educativ*; momentul formării morale a personalității individuale se definește și se specifică în cadrul activității generale de ridicare a conștiinței pe toate planurile și formele sale.

Înțelegînd, astfel, importanța deosebită a însușirii ideologiei marxist-leniniste pentru dezvoltarea conștiinței *morale* a individului se va putea aprecia mai bine una din trăsăturile esențiale ale acesteia din urmă : *opoziția funciară față de indiferentismul moral.* Această trăsătură derivă din caracterul activ, *angajat și angajant*, al ideologiei noastre, din responsabilitățile comune ce ne revin fiecăruia ca participanți conștienți ai făuririi noii societăți. Lupta împotriva indiferentismului moral, a atitudinilor și concepției lui „ce mă privește pe mine ?" se impune ca o direcție principală a activității educative cu atît mai mult cu cît această concepție este cu totul contrară direcțiilor în care se înscrie conștiința muncitorului din socialism, producător și proprietar : de fapt, indiferentismul constituie „ruptura" dintre aceste două laturi ale personalității omului nou, păstrînd numai latura de producător neinteresat atît în tre-

[45] *Op. cit.*, pp. 671—672.

burile economice cît și în cele sociale și general-umane ale obștii. În ultimă instanță, indiferentismul apare ca o expresie a individualismului și facilitează apariția și proliferarea unor comportamente delincvente, a desfrîului moral, a egoismului și cupidității. Idealul moral înaintat și obligația interioară nu se pot constitui în condițiile unei structuri valorice dominate de individualism și indiferentism. De aceea, eficiența educației morale depinde și de constituirea *curentelor de opinie*, de *luarea de atitudine personală și colectivă*. Pe drept cuvînt, se spune: „nu este cu adevărat cinstit cel care personal nu fură dar închide ochii atunci cînd vede în preajma lui un asemenea act"; la fel se întîmplă cu oricare altă valoare sau act de comportare morală: nu ajunge să muncești bine dacă treci cu vederea lipsurile în muncă ale altora; nu ești cu adevărat disciplinat dacă nu iei și atitudine împotriva indisciplinei; nu este suficient să apreciezi colegii în mod corect dacă ridici din umeri în fața abuzurilor sau arbitrarului altora etc., etc. De altfel, lupta împotriva tuturor mentalităților și concepțiilor înapoiate, împotriva principiilor burgheze și mic-burgheze — sarcină de seamă statuată de Congresul al X-lea al partidului și de recenta plenară a Comitetului său Central — nu se poate realiza în condițiile existenței indiferentismului moral în conștiința individuală și colectivă sau, în cel mai bun caz, realizarea ei va fi cu mult întîrziată. Dar această luptă împotriva indiferentismului are întotdeauna un caracter

concret : de obicei, concepția lui „nu mă privește" nu se referă la întreaga comportare supusă aprecierii. Astfel, pe alocuri, indiferentismul se poate manifesta sub forma unei „înțelegeri" — un fel de simpatie care ascunde chiar și un sentiment mai mult sau mai puțin de invidie — față de abaterile de la o viață de familie corectă sau față de comportarea necolegială, necorespunzătoare în relațiile dintre sexe ; alteori, indiferentismul se manifestă chiar la locul de muncă și privește atitudinea individului față de comportarea în producție a celorlalți : sub pretextul că „și așa este sancționat" sau că „oricum primește un salariu mai mic", se refuză luarea poziției critice împotriva lucrului de mîntuială, a absenteismului sau a „păsărilor călătoare". Exemple de acest fel ar putea fi cu ușurință multiplicate. Esențial este faptul că, într-o măsură mai mică sau mai mare, lipsa poziției critice și a luării de atitudine deschisă, principială și tovărășească nu constituie deloc expresia „omeniei", „bunăvoinței" sau „bunătății". Dimpotrivă, indiferentismul, prin consecințele sale morale și sociale ajută tocmai ne-omenia și ne-bunătatea ! El permite, după cum am mai spus, proliferarea mentalităților și atitudinilor înapoiate față de muncă și față de viață, în general și, în consecință, întîrzie și frînează procesul de dezvoltare a conștiinței individuale și sociale în direcția însușirii normelor eticii și echității socialiste.

O altă direcție principală a activității de educare în spiritul valorilor proprii moralei

socialiste a muncii constă în afirmarea pe planul conștiinței individuale a unei noi înțelegeri a sensului *disciplinei și inițiativei* în producție. Educarea adevăratei discipline nu se poate realiza decît în măsura în care ea este considerată *permanent* drept *un* termen al raportului ce include și inițiativa în muncă. La prima vedere, s-ar părea că acest raport constituie o particularizare a raportului dintre conștiința de producător și conștiința de stăpîn ; cu alte cuvinte, disciplina ar corespunde valorilor proprii conștiinței de producător, iar inițiativa — celei de stăpîn. În realitate, problema este mult mai complexă : conștiința de producător este conștiința producătorului *socialist*. Prin urmare, și conținutul valorii disciplinei va purta amprenta și determinarea noilor relații sociale. Principiul disciplinei pe care îl propagă etica marxistă este, prin conținutul său, un principiu *pozitiv, activ*. Esența sa nu este dată de asemenea formule negative ca „nu face...", „nu pune...", „nu te mișca..." etc., care exprimă, toate, principiul negativ totalizator al eticii dominației și subordonării omului de către om : „Nu gîndi !" Dimpotrivă, disciplina socialistă a muncii este *mobilizatoare, activă*, se definește prin *modul* în care trebuie să se desfășoare activitatea pentru a se rezolva în cele mai bune condiții sarcinile specifice [46]. Nu întîmplător, V. I. Lenin, vorbind despre principiile noi ale disciplinei socia-

[46] Pentru amănuntirea acestei probleme, vezi și : Gheorghe Berescu, *op. cit.*, p. 47 și urm.

liste, arăta că aceasta este o disciplină bazată pe încredere în *capacitatea de organizare*... o disciplină bazată pe respect, disciplină bazată pe *independența și inițiativa* în luptă [47]. Astfel, activitatea de educare a normelor și valorilor moralei înaintate sprijină formarea disciplinei *în* inițiativă *prin* inițiativă, *pozitivă, mobilizatoare*. În socialism, munca — fie ea la strung, în laborator, pe schele sau în interiorul minei — va fi cu adevărat un mijloc de satisfacție și de împlinire în măsura în care conștiințele individuale alătură, ca obligații interioare și stimulatoare, respectarea normelor și principiilor de bază ale activității productive de promovarea inițiativei creatoare, a posibilităților și aptitudinilor proprii. Astfel, se impune necesitatea educării paralele a conștiinciozității și inițiativei, a supunerii conștiente și a libertății critice, a constrîngerii — mijloc de realizare — și a dezvoltării energiilor creatoare. Accentul trebuie pus, deci, pe înțelegerea și acceptarea, pe planul conștiinței individuale a ideii că orice act, orice activitate și chiar orice gînd se compune din asemenea două aspecte, exprimă o dublă raportare de dependență și independență — *ambele conștiente* — a personalității. Respingînd pe „totalii indisciplinați" — care nu vor reuși aproape niciodată nimic — ca și pe „totalii supuși" — al căror ideal este vegetarea și nu trăirea —, etica muncii so-

[47] V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a II-a, vol. 36, București, Editura politică, 1965, p. 530.

cialiste așează pe prim plan personalitatea al cărei spirit critic și de inițiativă merge mînă în mînă cu un înalt simț de răspundere și disciplină.

O următoare direcție principală a activității de educație constă, după părerea noastră, în *limitarea aprecierilor subiectiviste și arbitrare* în relațiile interindividuale din colectiv sau în relațiile ierarhice. În fapt, aceasta constituie o concretizare esențială a principiilor echității socialiste și comuniste. Am văzut, în capitolul anterior că, potrivit principiilor echității socialiste, acordarea stimulentelor materiale și — mai ales— a celor morale, pe scurt, cointeresarea producătorilor trebuie să fie scoasă de sub imperiul subiectivismului și neprincipialității : multe din ultimele măsuri luate în domeniul retribuției sau cel al promovării vizează acest scop. Dar cine apreciază, cine este pasibil de subiectivitate și arbitrar ? Evident, nu o ființă supranaturală, ci un om sau altul. Prin urmare, subiectivismul și arbitrarul sînt tot o problemă de *conștiință :* în aprecierea morală a altei persoane se exprimă *nivelul conștiinței morale și politice a celui care apreciază.* Acesta este încă un aspect al legăturii intime dintre cointeresare și conștiință, al modului activ în care conștiința individuală poate determina modalități concrete ale stimulării materiale și, îndeosebi, morale. Alături de măsurile instituționale luate pentru limitarea la maximum a subiectivismului în acordarea stimulentelor materiale, activita-

tea de educație, munca ideologică trebuie să-și propună, cu o și mai mare insistență, acțiuni în vederea eliminării unor asemenea comportamente negative, dăunătoare climatului moral în care se dezvoltă conștiința individuală, climat caracteristic prin corectitudine, principialitate, simț de dreptate, principalele valori morale și politice a căror formare și aplicare practică trebuie să constituie un esențial scop educativ.

Fără îndoială, mai pot fi desprinse încă multe alte direcții ale activității ideologice și cultural-educative în vederea dezvoltării rolului activ al conștiinței. Astfel, înțelegerea valorii reale a stimulentelor materiale și morale, a rolului fondurilor sociale de consum, punerea activității de conducere pe bazele principiilor eticii și echității socialiste, dezvoltarea opiniei grupului de muncă, înțelegerea necesității sociale a muncii, a cerințelor generale, cultivarea dragostei pentru meserie și a atașamentului față de colectiv etc., etc. sînt tot atîtea probleme-scopuri ale activității de educație. Dintre aceste direcții, un loc de prim rang îl are cultivarea răspunderii și a datoriei de a munci pentru ridicarea patriei, a poporului, a societății noastre, ca și a fiecărui individ în parte, pe culmile bunăstării materiale și spirituale — problemă asupra căreia ne-am referit pe larg în aproape toate paragrafele lucrării și care este de fapt sintetizarea tuturor aspectelor de mai sus.

În concluzie, creșterea rolului activ al conștiinței în raport cu diferitele forme de

stimulare exterioară — cerință legică a transformării spirituale a omului în etapa socialistă a dezvoltării umane, coordonată definitorie a profilului moral al omului nou, se realizează și în funcție de intensitatea și permanența procesului ideologico-educativ, de adecvarea acestuia la individ, prin folosirea unor forme cît mai diverse și urmărirea cu precădere a unor scopuri cu adevărat esențiale. Iar această activitate de educare este o activitate conștientă și organizată, condusă de către partidul comunist, realizată, în primul rînd, prin atitudinea, comportarea și exemplul personal al membrilor săi. Și tocmai pentru realizarea acestui exemplu personal, comunistul însuși este obiect al activității ideologico-educative, *devansînd continuu* profilul și conștiința morală existente la un moment dat. În această devansare continuă se află cheia ascendenței moralității tuturor membrilor societății noastre.

Rîndurile de mai jos nu încearcă să fie nişte concluzii absolute şi de o falsă perfecţiune şi precizie. Însăşi problema analizată se împotriveşte la acest lucru : raportul dintre conştiinţă şi cointeresare nu poate fi privit decît în dinamica şi dezvoltarea sa continuă pe planul practicii, realităţii ; el nu permite şi, mai mult, este contrar, prin esenţa lui intimă, determinărilor cantitativiste, formulărilor prefabricate şi perspectivelor „în sine", rupte de ansamblul mişcării sociale ascendente. Aceasta, deoarece mai înainte de a fi o problemă teoretică, relaţia dintre conştiinţă şi cointeresare este o problemă a *practicii umane*, a experienţei şi acţiunii umane. Teoria poate să determine conţinutul principal, precum şi tendinţele de dezvoltare dar, în ultimă instanţă, practica, în dezvoltarea ei istorică, ca proces conştient şi organizat, le poate aprecia şi determina adevărata consistenţă. Relativism, neîncredere în teorie ? Desigur, că nu. Este vorba doar de faptul că orice rezolvare propusă

se verifică în teritoriul realității, al nenumăratelor raporturi specifice ce se instituie între conștiințele individuale și stimulentele exterioare ale acțiunii. Analiza noastră, în acest sens, nu poate da rețete, valabile „oriunde" și „orișicînd", și, care, de fapt nu sînt aplicabile nicăieri și niciodată ! Dar ea, credem, poate sugera un *mod de abordare și de înțelegere,* de încadrare a comportării și atitudinii individuale în coordonate generale precise, scoțînd în relief, mai cu seamă, *tendințele, sensul* dezvoltării.

De ce este importantă cunoașterea și înțelegerea determinantelor procesului creșterii rolului activ al conștiinței în raport cu ponderea cointeresării exterioare, materiale și morale ? În primul rînd, datorită faptului că, pentru eficiența acțiunii practice, infinitatea situațiilor individuale trebuie subsumată unor linii directoare de generalizare științifică. Această capacitate de generalizare este specific omenească : indiferent de forma concretă, mărime, culoare etc. a frunzelor, le vom denumi cu un singur cuvînt — frunză —, vom studia rolul lor în viața plantelor. Tot așa, indiferent de varietatea situațiilor individuale de manifestare ale raportului între obligația interioară și stimulentul exterior, ne va interesa ceea ce este *comun,* precum și modul în care un anumit tip de relație permite să avem o privire mai precisă asupra personalității. Nu se poate niciodată acționa, fără a cunoaște ; și nu se poate niciodată cunoaște fără a generaliza,

fără a grupa în clase comune bogăția, aparent nesupusă niciunei clasificări, a practicii.

În al doilea rînd, nivelul de cunoaștere constituie, el însuși, un element component al conștiinței. Una este acțiunea, mai mult sau mai puțin instinctuală, a sălbaticului din paleolitic, supus în mod absolut legităților oarbe ale naturii și societății în constituire, alta este acțiunea omului modern și, în special, a omului societății socialiste, acțiune *în cunoștință de cauză,* prin care el se definește ca subiect liber și conștient. Cunoașterea, ca element al conștiinței, se transformă în mobil interior și stimulator al acțiunii, devine o condiție *sine qua non*, în afara căreia nu se poate imagina o reală creștere a rolului activ al spiritualității individuale. De pildă, cunoscînd și înțelegînd valoarea reală, rolul și scopul stimulentelor materiale, stricta lor determinare de nivelul existent de dezvoltare economică și socială la un moment dat, conștiința individuală va putea, pe de o parte, să le aprecieze în mod corespunzător, iar pe de altă parte, să se diferențieze de ele, să le depășească. Nu este posibilă realizarea unei adevărate conștiințe de producător și stăpîn al propriei activități în afara cunoașterii mobilurilor care o determină.

Modalitatea de abordare și de înțelegere a raportului dintre cointeresare și conștiință nu este, totodată, statică, nu se referă la o anumită situație, nu o generalizează pe aceasta decît în măsura în care situația respectivă este încadrată în dinamica propriei sale dezvoltări. Putem vorbi, fără îndoială,

și la modul descriptiv despre raportul dintre cointeresare și conștiință, arătînd cum, într-un loc sau în altul, la un individ sau la altul predomină latura obligației sau latura stimulării exterioare ; putem analiza, de asemenea, un fapt social, un mod de comportare particular, o acțiune și să-i desprindem determinanta reală : mobilul interior sau impulsul exterior. Aceasta este, însă, o cunoaștere descriptivă, absolut necesară, dar *nu și suficientă* pentru aprecierea socială a valorii comportamentului respectiv. Aprecierea socială și, pe baza ei, aprecierile individuale impun introducerea elementului de perspectivă și cunoașterea realelor tendințe de dezvoltare. „Omul muncește conștiincios și acordă atenție calității datorită cîștigului suplimentar pe care îl realizează" ; „omul muncește datorită satisfacției intime pe care o găsește în activitatea productivă și înțelegerii necesității ei sociale" — iată două fraze prin care se descriu două situații deosebite. La nivelul unei cunoașteri descriptive, nu ne interesează mai mult. În momentul în care vrem să apreciem valoric comportamentele și mobilurile lor, descrierea empirică, realizarea chiar și a unor grupări *orizontale,* nu mai sînt suficiente. Este necesară gruparea pe *verticală, ierarhizarea,* stabilirea distincțiilor de *importanță.* Or, această apreciere, valorizare nu poate fi făcută decît în funcție de perspectivele sociale generale. De aceea, pe parcursul lucrării, am subliniat în mai multe rînduri faptul că raportul dintre conștiință și cointeresare este un raport dina-

mic, în cadrul căruia, pe măsura dezvoltării sociale și umane și, în același timp, ca o *condiție* a acestei dezvoltări, rolul activ și mobilizator al conștiinței crește din ce în ce mai mult. Se poate spune : „bine, dar faptele de eroism în muncă, acelea unde se vede în mod clar că acțiunea îndeplinită este determinată numai de conștiința înaintată a individului și nicidecum de un interes material sau de altă natură, exterior sînt foarte rare și, prin urmare, nesemnificative". În realitate, o asemenea afirmație este, după părerea noastră, de două ori greșită. Mai întîi, datorită faptului că eroismul în muncă nu constituie deloc o excepție, ci dimpotrivă, stă la baza necontenitei depășiri a planurilor de dezvoltare economică, a îndeplinirii angajamentelor suplimentare etc. Evident, în marea majoritate a cazurilor, aceasta nu se face în afara stimulării materiale și morale ; dar (ceea ce se uită), conștiința individuală și colectivă este totdeauna *prezentă*, întărește acțiunea stimulentelor exterioare. În al doilea rînd, așa-numitele fapte de excepție nu sînt opera unor „idealiști incorigibili", ci semnifică *noul* în dezvoltarea conștiinței, ceea ce se va generaliza în viitor. De aici, necesitatea luptei pentru sprijinirea noului, pentru crearea unui cîmp liber de manifestare ; de aici, necesitatea luptei împotriva vechiului, împotriva concepțiilor indiferentiste sau a celor deschis potrivnice *realității* **și** *viitorului societății noastre* ; de aici, în sfîrșit, importanța deosebită a activității ideologice și educative, a *programului de afirmare în*

gîndirea și comportarea fiecărui membru al societății noastre a principiilor eticii și echității socialiste și comuniste elaborat în mod multilateral de plenara Comitetului Central al partidului din 3—5 noiembrie 1971 și, în special, în propunerile de măsuri și în expunerile tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Singurul beneficiar al acestui program de educație este omul — teză care constituie esența și finalitatea amplelor discuții, numeroaselor propuneri care au premers plenara, care au rezultat în urma ei. Bunăstarea materială constituie o condiție a dezvoltării spirituale a personalității și, invers, dezvoltarea spirituală accentuează ritmul creșterii avuției personale și sociale. În ultimă instanță, dezvoltarea rolului activ al conștiinței individuale și colective constituie o expresie a *îmbogățirii* personalității umane, a *înfrumusețării* ei. Căci ce poate fi mai frumos decît omul liber și stăpîn pe acțiunile sale, creator conștient al propriei dezvoltări, subiect activ și legat prin nenumărate fire intime de viața colectivă, omul viitorului comunist, omul de mîine, dar la a cărui formare *asistăm* și *participăm* astăzi ?

CUPRINS

Introducere 7

Capitolul I: Determinantele angajării umane conștiente. Considerații preliminare 11

§ 1. Cerință socială — înțelegere și acceptare — realizare . . . —

§ 2. Munca și viața socială . . . 26

§ 3. Rolul activ al conștiinței în realizarea progresului social. . 36

Capitolul al II-lea: Material și moral în stimularea activității de muncă . 46

§ 1. Structura și importanța stimulentelor materiale. Stimulare și răspundere materială . . . 48
— a) stimulentele materiale bănești 49
— b) condițiile de muncă și conținutul muncii . . . 53
— c) acțiunea simultan-diferențiată a stimulentelor materiale 59
— d) stimulare materială și răspundere personală 66

§ 2. Stimulentele materiale indirecte și echitatea socialistă în sfera retribuției 72
— a) principalele forme ale stimulentelor materiale indirecte . . . . . —
— b) dinamica stimulent material direct-stimulent material indirect și aplicarea echității socialiste în sfera retribuției 79

§ 3. Stimulentele morale și rolul lor în dezvoltarea conștiinței socialiste 82
— a) baza obiectivă și formele principale ale stimulării morale în socialism 84
— b) recompensa și răspunderea morală 92
— c) mecanismul formativ al stimulentului moral și practica aplicării sale . . . 95
— d) interacțiunea și raportul dinamic dintre stimulentul material și stimulentul moral 100

Capitolul al III-lea: Conștiința socialistă — factor activ în dezvoltarea economică și socială 105

§ 1. Raportul dintre cointeresare și conștiință: actualitate și perspectivă 109
— a) conștiința individuală: determinare și autonomie . . 111
— b) creșterea rolului activ al conștiinței — necesitate legică a realizării sarcinii constructive fundamentale: făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate . . 119

§ 2. Importanța activității ideologice și educative în dezvoltarea atitudinilor și comportamentelor înaintate în muncă 124
— a) factorii educaționali principali ai atitudinii și comportamentului în muncă . 125
— b) conținutul și direcțiile principale ale activității politico-educative . . . 136

Încheiere 147

Redactor : ALEXANDRU GHEORGHE
Coperta : VALENTINA BOROȘ
Tehnoredactor : MARIANA RĂDULESCU

Apărut — noiembrie 1972.
Format 24/54×84. Coli de editură 5,65.
Coli de tipar 6,50.

București
Republica Socialistă România

prelegeri de marxism-leninism

3150

Lei